

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA POVIJEST

Danijel Hrgić

**Kultura medija i medij kulture:
kalendari Pavla Rittera Vitezovića**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Zrinka Blažević, izv. prof.

Zagreb, rujan 2015.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. KONCEPTUALNI OKVIR I METODOLOGIJA	5
3. PRODUKCIJSKI ASPEKTI	8
3.1 PUČKI KALENDAR KAO MEDIJ.....	8
3.2. PAVAO RITTER VITEZOVIĆ: AUTOR, UREDNIK I TISKAR.....	11
3.3. VITEZOVIĆ I ZNANJA POTREBNA ZA IZRADU KALENDARA.....	15
4. KALENDARI PAVLA RITTERA VITEZOVIĆA	17
4.1. FORMALNE KARAKTERISTIKE.....	17
4.2. INTERTEKSTUALNA ANALIZA: KALENDARI IZ BIBLIOTEKE JANEZA VAJKARDA VALVASORA.....	27
4.3. ANALIZA GRAFIČKIH OBILJEŽJA.....	37
4.4. ANALIZA SADRŽAJA.....	42
4.4.1. Tablice s kalendarskim podacima.....	42
4.4.2. <i>Priricsnik</i> - zbirka mudrih izreka.....	46
4.4.3. Savjeti o zdravlju, higijeni i gospodarskim poslovima.....	54
4.4.4. Red i vrsta kraljeva iz kalendara za 1699. godinu.....	59
5. KULTURA MEDIJA I MEDIJ KULTURE	
5.1. Kultura medija.....	66
5.2. Medij kulture.....	68
6. ZAKLJUČAK	73
7. SUMMARY	77
8. POPIS LITERATURE	78

1. UVOD

S temom pučkih kalendara prvi sam se puta susreo tokom preddiplomskog studija kada mi je zadatak bilo obraditi pučke kalendare u ulozi povijesnih izvora. Radilo se o opširnoj temi, a namjera je bila upoznavanje takve vrste rijetko korištenih izvora i njihovih mogućnosti u povijesnoj znanosti. Ime Pavla Rittera Vitezovića se poprilično često spominjalo u sklopu te teme. Njegov rad na izdavanju pučkih kalendara bio je velik poticaj za popularizaciju pučkih medija na hrvatskom prostoru ranog novog vijeka, a njegovi su kalendari služili kao primjer autorima koji su se tom djelatnošću bavili prije njega. Bez obzira što je u pitanju bio tek pregledni rad, već sam se tada poprilično zainteresirao za tematiku pučkih kalendara, odnosno mogućnosti koje je njihovo proučavanje pružalo sveopćem doprinosu za povijesnu znanost. S Vitezovićevom latinskom produkcijom, i protonacionalnom ideologijom koju je ona proklamirala, upoznao sam se istraživanjem njegovih drugih uradaka. Kako je upravo ta latinska elitna produkcija na neki način uvijek imala prioritet u historiografskim istraživanjima, njegov rada na kalendarima i pučkim knjigama nije oduvijek dobivao dovoljno istraživačke pozornosti. S obzirom na interpretativnu predodžbu koji je hrvatska historiografija izgradila o Vitezoviću i njegovom životu, nije mi se činila uvjerljivom teza da su njegovi pučki kalendari bili smatrani njegovom sporednom i lukrativnom djelatnošću. Osobno me privlačilo istraživanja kalendara u cilju pronalaska predložaka koji su Vitezoviću poslužili pri izradi kalendara, kako bi se ilustrirao fenomen kulturnog transfera tog pučkog medija na hrvatsko područje. Tijekom diplomskog studija zahvaljujući savjetima nastavnika rodila se ideja da to istraživanje uklopim u rad koji bi se kalendarima bavio iz perspektive socijalne historije medija. Zadatak tog rada će biti komparativna analiza pojedinih primjeraka Vitezovićevih kalendara i njihovih predložaka kako bi se prikazalo kako se tradicija ovog pučkog medija specifično realizirala u kalendarskoj produkciji ovog hrvatskog erudita. Ovakvo istraživanje iziskivalo je interdisciplinarni pristup i primjenu teorija i metoda komunikologije i nove socijalne historije medija.

Vitezovićeva produkcija, neovisno o tome koja su njegova djela u pitanju. Slijedila je obrasce europske tiskarske tradicije koju je Vitezović upoznao tijekom svog boravka izvan domovine. Nakon što je na upravu dobio zemaljsku tiskaru Vitezović se, vođen porivom da svoje ideje proširi među širim slojevima stanovništva, trudio pratiti "moderne" tokove posežući za žanrovima koji su tada bili popularni u srednjoj Europi. Na taj se način trudio izgraditi hrvatski književni korpus na latinskom jeziku koji bi služio kao temelj razvoja

hrvatske kulture. Nesumnjivo su i njegovi pučki kalendari na hrvatskom jeziku nastali na temelju predložaka s kojima je imao doticaja. Ipak, jedna od temeljnih hipoteza jest da njegovi kalendari nisu tek puka imitacija kalendara koje je poznao, već da je tradicionalna obilježja već razvijenog medija Vitezović tijekom vremena prilagođavao svojim potrebama. S obzirom na dostupne primjerke, Vitezovićevu kalendarsku produkciju možemo pratiti tijekom duljeg perioda, što omogućuje uvid u razvoj i razradu njegove kalendarske koncepcije. Druga hipoteza jest da se Vitezović kalendarima služio kako bi pomoću toga specifičnog tiskanog medija kojeg je obilježavala široka dostupnost i niska cijena, popularizirao svoju ideološku platformu. Drugim riječima, pokušat će se dokazati pretpostavka da je Vitezović koristio kalendare kako bi sadržaje elitne kulture približio nižim slojevima, prilagođavajući ih strukturi i karakteristikama tog pučkog komunikacijskog medija. Na taj je način Vitezović stvorio medij čija je uloga bila "kreirati i obrazovati" hrvatsko društvo pomoću mješavina tradicionalnih i modernih europskih kulturnih dobara.

Jedno od najpoznatijih i svakako najzaslužnijih imena za razvoj novih teorija i metoda proučavanja medija svakako je Marshall McLuhan. Kanadski filozof i komunikacijski teoretičar svojim radovima je promijenio ne samo način na koji se tumači medije, već i način na koji se može interpretirati njihov društveni utjecaj. Njegova funkcionalistička teorija "medija kao poruke" koju je proklamirao u većini svojih radova pruža mogućnost analitičkog istraživanja sredstva prijenosa informacije neovisno o poruci koju on donosi. McLuhanova djelo *Razumijevanje medija*¹ u velikoj mjeri poslužila je kao inspiracija za ovo istraživanje, jer je upravo analiza medija pučkog kalendara ključna kako bi se utvrdila njegova uloga u povijesnom kontekstu u kojem nastaje. Pučke kalendare treba gledati kao rezultat evolucije tiskane riječi, proizvodnje prvog oblika masovnog medija koji je svojim specifičnim karakteristikama imao velik emocionalni i psihički utjecaj na čovječanstvo. McLuhanove postavke o medijima općenito i specifično o mediju tiskane riječi služe u ovom radu kao polazišna osnovica za analizu jednog određenog tipa ranonovovjekovnog medija. Povijesnu dimenziju teoriji medija dali su Assa Briggs i Peter Burke u svojoj knjizi *Socijalna povijest medija: Od Gutenberga do interneta*². U fokusu ovoga djela je društveni utjecaj medija u određenim povijesnim kontekstima. S osloncem na prethodna istraživanja medija (uključujući i McLuhanovo), autori prikazuju razvoj medija i njihova utjecaja na društvene i kulturne promjene. U tom smislu Burke smatra da revoluciju tiska ne treba tumačiti kao prekid s

¹Marshall McLuhan, *Razumijevanje medija* (Zagreb: Golden Marketing- Tehnička knjiga, 2008).

² Assa Briggs i Peter Burke, *Socijalna povijest medija* (Zagreb: Naklada Pelago, 2011).

prijašnjim tradicijama oralnog prijenosa informacija i pisanih medija, već se oralni i tiskani medij trebaju smatrati koegzistentnima unatoč tome što njihova važnost varira ovisno o vremenskom i prostornom kontekstu. Premda Burke i Briks ne osporavaju činjenicu da je tiskarstvo donijelo velike promjene, ipak drže da njegova pojava nije značila prekid sa starim tradicijama.

Vitezovićevi su se kalendari do danas u hrvatskoj historiografiji često spominjali, iako su rijetko kada bili u cijelosti analizirani ili pak promatrani iz perspektive koja je u osnovi ovoga rada. U Vitezovićevoj biografiji *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*³, Klaić je, pišući o Vitezovićevoj tiskarskoj djelatnosti, spominjao i kalendare. Premda je donio mnogo podataka o njihovom sadržaju i strukturi, ipak nije ulazio u dublje analize s obzirom na biografski karakter djela. Ipak, popisao je sve sačuvane kalendare te prenio obavijesti o kalendarima koji nisu sačuvani, ali se spominju u Vitezovićevim tiskanim i rukopisnim djelima i pismima. Vitezovićevim kalendarima se bavio i hrvatski književni povjesničar i filolog Vladoje Dukat u članku pod nazivom "Iz povijesti hrvatskog kalendara".⁴ Radi se, naime, o poprilično opsežnom članku u kojem se pregledava cjelokupna dostupna arhivska građa vezana uz kalendarsku produkciju na hrvatskom prostoru od XV. stoljeća pa sve do XIX. stoljeća. Vladoje Dukat se u analizi Vitezovićevih kalendara vodi primarno podacima iz Klaićeve biografije nadopunjavajući ih vlastitim saznanjima. Dukat ipak nije ulazio u detaljne analize Vitezovićevih kalendara kao što je to slučaj sa nekim drugim izvorima, no donosi važne spoznaje o njihovom sadržaju. On prvi ističe sličnosti koje Vitezovićevi kalendari dijele s ranonovovjekovnom njemačkom kalendarskom produkcijom, ali upućuje i na razlike koje su nesumnjivo odraz autorove inovacije.

Marijana Borić se Vitezovićevim kalendarima bavila iz perspektive povijesti znanosti. Na temelju analize astroloških karata i popisa Vitezovićeve posmrtna ostavštine ona je zaključila kako je on bio uvelike zainteresiran za prirodne znanosti, posebice za astrologiju i astronomiju. Glavni doprinos toga rada svakako je uvid u potrebna znanja kako bi se kreirali kalendari u XVI. i XVII. stoljeću, ali upućuje i na činjenicu kako su V. interesi za astrologiju i astronomiju bili inspirirani i filozofijom neostoicizma.⁵ Vitezovićeve kalendare spominje i

³Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića* (Zagreb: Matica hrvatska, 1914).

⁴Vladoje Dukat. "Iz povijest hrvatskog kalendara," u *Narodna Starina* Vol. 2 No. 4(1923): 15-38.

⁵ Marijana Buljan-Klaić, "Hrvatski kalendari Pavla Rittera Vitezovića," u *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol.21 No.1 Travanj (1995): 181-192.

Aleksandar Stipčević u drugoj knjizi opsežne *Socijalne povijesti knjige u Hrvata*.⁶ Stipčević se u poglavlju posvećenom pučkoj književnosti osvrće na povijest kalendara u Hrvatskoj. Iako se u najvećoj mjeri oslanja na članak V. Dukata, iznosi i vlastite zaključke o mogućim namjenama Vitezovićevih kalendara. Stipčević tvrdi da je njihova svrha bila posredovati jezična znanja kako se pučki jezik ne bi izgubio. Najnoviji rad o Vitezovićevim kalendarima napisala je 2014. godine Aleksandra Đurić.⁷ Ona u svom članku analizira fragmente Vitezovićevih mudrih izreka i savjeta o zdravlju i gospodarstvu kako bi osvijetlila odnose čovjeka i prirode u ranom novom vijeku. Đurić tako zaključuje da se u Vitezovićevim, stihovima reflektira strahopoštovanje čovjeka prema prirodi koja se u ranome novom vijeku još uvijek smatra razornom silom. Time je autorica dala doprinos istraživanju ideološke dimenzije ekohistorije.

Unatoč činjenici da su Vitezovićevi kalendari bili predmetom različitih znanstvenih istraživanja, temeljni doprinos ovoga rada bit će njihova detaljna strukturna i sadržajna analiza. Osim toga, po prvi puta će se provesti komparativna analiza Vitezovićevih kalendara i njihovih srednjoeuropskih predložaka koje je Vitezović mogao upoznati tijekom svoga boravka u Wagensbergu i kasnije u Zagrebu. Na taj način će se pokušati osvijetliti fenomen kulturnog transfera jednog medija i ukazati na njegove nužne prilagodbe publici koja se s takvim medijem prethodno rijetko susretala. Ovaj rad trebao bi, uostalom, služiti i kao prilog daljnjem istraživanju Vitezovićeve produkcije pučkih medija i njihove uloge u širenju Vitezovićevih ideološke platforme koju je detaljnije razradio u svojim latinskim djelima. Kako je socijalna historija medija, koja je teorijska osnovica ovoga rada, još uvijek slabo prisutna u historijskim istraživanjima ranonovovjekovlja, ovaj rad će se pokušati popularizirati i ukazati na njezine mnogobrojne interpretativne mogućnosti. Želja mi je, osim toga, ovim radom potaknuti interes za teme kulturnih transfera kako bi se utvrdili mnogobrojni činitelji koji su usmjeravali razvoj hrvatske kulture, a posebice medija u ranome novom vijeku.

⁶ Aleksandar Stipčević. *Socijalna povijest knjige u Hrvata*. Knj. 2, Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835) (Zagreb: Školska knjiga, 2005.)

⁷ Aleksandra Đurić. "Pet minuta do ponoći: studija o međuovisnosti vremena, okoliša i ljudi u ranom novom vijeku na prostoru između Mure i Drave", u *Ekonomika i Ekohistorija* No. 9 (2014): 5-15.

2. KONCEPTUALNI OKVIR I METODOLOGIJA

U konceptualnom pogledu ovaj rad temelji se na socijalnoj historiji medija, grani povijesne znanosti koja medije istražuje iz interdisciplinarnе perspektive, na sjecištu komunikologije i historijske znanosti. Socijalna historija medija inzistira na kontekstualnom istraživanju medija što znači da se istodobno ispituje njihova vremenska, prostorna i socijalna dimenzija kako bi se lakše mogli sagledati utjecaji medija na društvo, ali i društva na medij. Veliku ulogu u ovom istraživanju ima i kulturna historija. Kako se ovaj rad bavi pučkim kalendarom, moglo bi ga se uvrstiti u domenu „pučke“ kulture, premda je on u biti hibrid elitne i tradicionalne narodne kulture. Kako je zadatak ovoga rada analizirati kalendarski medij i objasniti njegovu ulogu u društvenim procesima, bit će nužno posegnuti za različitim konceptima i teorijskim modelima kako bi se što bolje osvijetlila ova složena problematika.

"Medij je poruka"⁸, tvrdi Marshall McLuhan u svojoj monografiji *Razumijevanje medija*, što znači da se medij ne treba analizirati iz perspektive njegova sadržaja, već njegovih vlastitih karakteristika.⁹ Po McLuhanovu mišljenju, jedino se na taj način može spoznati važnost i specifičnost pojedinog medija, njegove evolucije i, na koncu, njegovog društvenog utjecaja. McLuhanova revolucionarna tvrdnja na prvi pogled se može činiti nekompatibilnom s težnjama i ciljevima tradicionalne povijesne znanosti koja je u najvećoj mjeri zaokupljena analizom sadržaja povijesnih izvora. Na tom tragu McLuhanovu teoriju kritizira i P. Burke, tvrdeći da se suvremene teorije medija u prevelikoj mjeri bave medijem, a zapostavljaju važnost ljudskog faktora.¹⁰ P. Burke time ni u kom slučaju ne pokušava odbaciti McLuhanovu teoriju, već pokušava istraživanje medija promatrati iz očišta historijske znanosti. U tom smislu smatra da se u historijskim istraživanjima medija najveća pozornost mora usmjeriti na elemente komunikacijskog kanala, odnosno, u slučaju ovog rada, autora kalendara i čitatelje.¹¹ Stoga će se u ovome istraživanju kalendarski medij analizirati na strukturnoj razini, kako bi se osvijetlila njegova temeljna obilježja, ali i na sadržajnoj, kako bi se iz povijesne perspektive rasvijetlila njegova komunikacijska i ideološka funkcija. Kao što je već rečeno, ranonovovjekovni kalendari predstavljaju spoj elitne i pučke kulture. S jedne strane pokazuju obilježja pučke književnosti, koriste narodni jezik i reproduciraju tradicionalne pučke

⁸ McLuhan, "Razumijevanje medija", 12-24.

⁹ "Kao što se Selye u svojoj teoriji bolesti kao "napetosti" bavi cjelokupnom situacijom koja vlada u životnoj sredini, tako i najnoviji pristup proučavanju medija ne razmatra samo "sadržaj" nego također medij i kulturnu matricu unutar koje određeni medij djeluje." McLuhan, "Razumijevanje medija", 16.

¹⁰ Briggs, Burke, "Socijalna povijest medija", 29.

¹¹ Isto 29.

vrijednosti, a s druge, u njima su prisutni sadržaji koji se mogu naći i u onovremenoj elitnoj kulturi.

Zahvaljujući činjenici da je sačuvano više Vitezovićevih kalendara, moguće je analizirati njihov razvoj i promjene kroz određene etape. Naime, Vitezovićevi kalendari pružaju uvid u promjene do kojih dolazi u različitim fazama Vitezovićeve književne djelatnosti, a koje odražavaju i promjene njihovih interesa i ideoloških težišta. Osim toga, kako bi se detektirale specifičnosti Vitezovićevih kalendara, provest će se komparativna analiza s kalendarima koji su im mogli poslužiti kao predložak. Ti su mogući predlošci danas pohranjeni u Metropolitanskoj knjižnici i Zbirci rukopisa i rijetkih knjiga NSK. Analiza kalendara će se provesti na više razina, slijedeći teorijske i metodološke principe koje su zacrtali Marshall McLuhan i Peter Burke.

Kako bi se detaljno istražili osnovni atributi medija u pitanju, nužno je najprije napraviti analizu kalendara sukladno teorijskim i metodološkim odrednicama suvremene analize medija. Osim formalnih karakteristika kalendara, analizirat će se i njihova grafička obilježja, odnosno dizajn i layout. Bez obzira na određenu uniformnost koja se opaža u različitim tiskarskim tradicijama krajem XVII. stoljeća, tiskari su već tada imali mogućnost izrade vlastitih kalupa što je rezultiralo manjim, ali prepoznatljivim razlikama. Upravo na temelju tih distinkcija moguće je detektirati stil pojedinog autora, pratiti poveznice među različitim autorima, kao i razaznati različite etape u razvojnem putu produkcije nekog autora. U ovome radu ću primijeniti metodologiju analize grafičkih obilježja tiskovina koju su osmislili Gunther Kress i Theo von Leeuwen. Njihova se metodologija temelji na detektiranju rasporeda različitih grafičkih i simboličkih elemenata karakterističnih za zapadnu umjetnost. Naime, autori su analizirali različite grafičke elemente i njihov raspored na stranicama, uočivši stanovite obrasce koji se pojavljuju u različitim tiskovinama.¹² Mada je metodologija namijenjena suvremenim medijima, može se prilagoditi i za analizu ranonovovjekovnih kalendara. Kalendari onoga vremena su tematikom i izgledom najbliži današnjim novinama i časopisima, zbog čega se može zaključiti da su sličniji današnjim masovnim medijima nego knjigama. Osim toga, metodologija koju koriste G. Kress i T. von Leeuwen temelji se na istraživanju obrazaca koji se pojavljuju od pojave likovne umjetnosti na prostoru Europe, te se radi o obrascima koji su ustanovljeni i legitimirani u povijesti umjetnosti. Možemo

¹²GuntherKress, Theo van Leeuwen, "Front Page Analysis of Newspaper Layout" u *Approaches to Media Discourse* ur. Bell Allan, Garret Peter(Malden: Blackwell Publishers, 2000.) 186-219.

zaključiti kako je stoga riječ o obrascima i pravilima koji su transtemporalni i vezani uz kulturno i tradicionalno utvrđene estetske kriterije.

Metodološki bi se istraživanje kalendara kao primarnog izvora izvodilo na nekoliko razina. S obzirom na temeljnu istraživačku pretpostavku da je medij poruka, najprije će se analizirati formalne karakteristike kalendara. Nakon toga slijedi usporedba sa suvremenim srednjoeuropskim kalendarima koji su Vitezoviću mogli poslužiti kao predložak. Potom će se analizirati grafička obilježja Vitezovićevih kalendara. Jednako važna je i strukturalna analiza grafičkih elemenata kalendara (layout, dizajn, korištenje raznih načina oblikovanja teksta), koja će biti vršena prema, dakako, za ranonovovjekovno razdoblje prilagođenim, metodološkim pristupima koji se koriste u analizi u analizi modernih i suvremenih tiskanih masovnih medija. Taj je metodološki postupak opravdan iz razloga što su u ranonovovjekovni kalendari na određen način bili ekvivalent današnjim tiskovinama. Osim formalnih karakteristika, i sadržaj Vitezovićevih kalendara će se podvrgnuti intertekstualnoj analizi, odnosno uspoređivat će se s mogućim predlošcima (kalendari, monografije itd.) koji su Vitezoviću dostupni, bilo u njegovoj tiskari ili pak u Valvasorovoj knjižnici.

Velika će se pozornost posvetiti komparativnoj analizi kalendara koji se nalaze u Valvasorovoj ostavštini s Vitezovićevima, kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri Vitezović oponašao predloške, odnosno u kojoj je mjeri njegova kalendarska produkcija bila inovativna. Na temelju analize kalendara pokušat će se osvijetliti funkcija kalendara odnosno ranonovovjekovna medijska kultura uopće. Ovakva metodologija bi u konačnici trebala omogućiti interpretaciju strukture, sadržaja, funkcija i uloge ranonovovjekovnih kalendara, kao i potaknuti interes za buduće detaljne analize sličnih medija i njihovih sadržaja.

3. PRODUKCIJSKI ASPEKTI

3.1. Pučki kalendar kao medij

Kalendar (lat. *Kalendae*: prvi dan u mjesecu), definira se kao skup pravila kojima se određuje odnos između raznih vremenskih intervala: dana, tjedana, mjeseca i godine. Jednako tako može se definirati kao tablica koja pokazuje raspored dana u mjesecima odnosno u godini. Proučavanjem vremena bavili su se brojni narodi još od prapovijesti, kreirajući prema vlastitom shvaćanju i promatranju raznih nebeskih tijela vlastite skupove pravila. Antički filozofi, matematičari i fizičari svakako su imali najviše utjecaja na odabir solarnog kalendara, kao najboljeg skupa pravila za računanje prolaska vremena. Znalo se koje je vrijeme potrebno kako bi Zemlja izvršila jednu rotaciju oko Sunca, pa su se zahvaljujući tom shvaćanju vršile razne podjela vremena. Danas poznata podjela na 12 mjeseci postala je uobičajena već u antičkoj Grčkoj, no zahvaljujući postojanju brojnih teorija, brojem dana i mjeseci se manipuliralo po osobnoj volji učenjaka koji je kalendar izračunavao.

Tek je Julije Cezar, nakon brojnih rasprava s velikim učenjacima iz Afrike, odlučio uvesti red u kalendarsko računanje vremena, zaposlivši tada najveće umove svoga Carstva. Kao rezultat uslijedila je julijanska reforma solarnog kalendara 45. godine pr.Kr. Kalendar koji i danas koriste određene zemlje nazivao se julijanskim, a s širenjem Carstva proširen je i on. Julijanski kalendar uveo je trajanje godine od 365 dana, rasporedivši broj dana u mjesecu na 30 ili 31, osim u slučaju veljače koja je zadržala 28 dana kao ostatak starog sustava. Julijanski kalendar tako je odredio skup pravila za računanje vremena koji u nekim državama opstaje čak i do danas. Ipak, za nama relevantno područje i vremensko razdoblje, velika promjena uslijedila je u XVI. stoljeću.

Ako se krene u pretraživanje znanstvenih članaka ili djela koja se bave kalendarima na prostoru Hrvatske, uočiti ćemo veliki interes za kalendare XIX. stoljeća, što je s obzirom na narodni preporod posve razumljivo. Vidan je ipak nedostatak tekstova vezanih uz hrvatske "pučke" kalendare. Pučki kalendari, neovisno o tome jesu li bili pisani na latinskom ili nekom narodnom jeziku (najčešće njemačkom), u Europi su prema svojoj strukturi klasificirani kao dio pučke literature upravo zbog činjenice da su bili dostupni širem čitateljstvu.¹³ Osim očite upotrebe kao alat za praćenje protoka vremena, u ranom novom vijeku kalendari su služili kao edukativni, informativni i obavještajni mediji. Pučke kalendare treba svakako gledati i kao

¹³ Stipčević, "Socijalna povijest knjige sv. 2.", 173.

marketinško sredstvo kojim su tiskare mogle demonstrirati vlastitu kvalitetu i mogućnost izrade tiskovina. S obzirom na cijene koje su nesumnjivo bile niske za taj period, oni nisu predstavljali naročiti izvor zarade autorima (koji su najčešće bili i tiskari), no tradicija izdavanja i prodaje kalendara je opstajala. Razlog tomu je nesumnjivo i potpora koju su tiskare i autori uživali od strane crkvenih dostojanstvenika (najčešće biskupa).¹⁴ O tomu svjedoče zahvale koje se mogu pronaći na početnim stranicama kalendara, u kojima su se, osim samog vladara kao dobročinitelji spominjali crkveni velikodostojnici zaduženi za teritorij na kojem su kalendari izdavani i distribuirani. Rjeđe se u zahvalnicama mogu pronaći i imena lokalnih plemića.¹⁵ Naime, i oni su znali darivati sredstva za izradu kalendara što je vrlo vjerojatno bio slučaj kada je autor imao osobne veze i kontakt sa spomenutim plemićima.

U svakom slučaju, dugo su pučki kalendari bili jedini dostupan medij kojim su niži i srednji slojevi mogli steći informacije o događanjima u susjedstvu ili dalekim zemljama. Osim toga, kalendari su služili i kao svojevrsni priručnici koji su zdravstvenim, gospodarskim ili pak etičnim savjetima pokušavali čitateljima osigurati bolji život. Kalendari su u maniri prilagođenoj pučkom mediju, čitateljima omogućavali pristup informacijama koje su viši slojevi dobivali posredstvom raznih udžbenika, znanstvene studije i priručnike.¹⁶ Nerijetko su tekstovi u kalendarima bili rezultat autorove interpretacije nekog priručnika ili djela koje je pripremao za tiskanje.¹⁷ Primjeri navedenoga su kalendar iz 1685. kojega nalazimo u Valvasorovoj biblioteci u kojem je objavljena matematičko- fizička disertacija na temu optike ili pak Vitezovićev kalendar iz 1699. godine u kojem raspravlja o hrvatskim kraljevima¹⁸. Tekstovi su bili pisani jednostavnim jezikom kako bi autor lakše prenio znanje na čitatelja. U kasnijim poglavljima vidjet ćemo i kako je Vitezović pristupao uređivanju tekstova, odnosno na koji je način nastojao čitateljstvo zainteresirati, ali i poučiti.

Tematski su kalendari bili prilagođeni očekivanoj publici i može se reći da postoji stanovita razlika između kalendara srednjoeuropske provenijencije i onih koji su objavljeni na prostoru Hrvatske. Svakako se veća diverzificiranost može promatrati u širim okvirima, pa su tako kalendari nerijetko bili "tematski" određeni, ovisno o preferencijama čitateljstva. Stoga nailazimo na povijesne, ratne, astrološke i poučne kalendare, ali i one koji su se pokušali

¹⁴ Vidi više o tome na str. 23.

¹⁵ Kao što je to slučaj s Vitezovićevim kalendarom iz 1698. godine koji je posvećen Sidoniji Mlakar i njenom mužu Ivanu vidi više o tome na str. 22

¹⁶ Stipčević, "Socijalna povijest knjige 2.", 174.

¹⁷ "Calendarium pro anno 1685. {[Ob tem:] Dissertatio optica phisico-mathemati....," Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka, M11944-8° Privezak 12.

¹⁸ Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1699."

baviti raznovrsnim temama. Čini se kako je autorska instancija bila ključna pri odabiru priloga, dok je upravo ciljana publika bila razlog da se kalendar objavljuje na vernakularnom jeziku ili pak na latinskom. Autori kalendara, neovisno o tome jesu li oni bili pučki ili namijenjeni učenijim slojevima, nesumnjivo su morali biti obrazovani ljudi s teorijskim i praktičnim znanjem u astrologiji i astronomiji kao i matematici. Unatoč činjenici da se većina proračuna mogla pronaći u ondašnjoj znanstvenoj literaturi, samo su rijetki imali dovoljno znanja da te teorijske koncepte prirede u puku lako razumljivom obliku. Iako su se određeni autori hvalili svojim titulama i obrazovanjem, nesumnjivo je bio velik broj onih koji titulu nisu imali, već su kalendare konstruirali na temelju znanja stečenog tokom hobističkog proučavanja. Vjerojatno je to i razlog zašto se većina kalendarskih priloga zadržavala na temama usko vezanim uz pomake planeta i njihov utjecaj na ljudsko i prirodno djelovanje. Kako su ondašnja astrologija i astronomija (za razliku od danas) bila usko vezane, obje su nerijetko korištene u svrhu predviđanja vremenskih uvjeta, događaja, sretnih ili nesretnih dana.¹⁹ Autorske su odluke u biranju drugih priloga vjerojatno bile pod utjecajem potražnje, odnosno, popularnosti autorovih vlastitih tema, pojave novih zanimljivih tekstova i, možda najvjerojatnije, pod utjecajem vlastitih interesa. Najčešće se radilo o tekstovima koji su prepisivani i pojednostavljeni iz literature koja je bila dostupna autoru, pa stoga ne čudi kako su kalendari s prostora ostatka Habsburške Monarhije bili daleko sadržajniiji i raznolikiji nego što je to slučaj s kalendarima s našeg područja. Nesumnjivo je kako su kalendari srednjoeuropske produkcije bili proizvod više osoba, odnosno kako su u njih bile uključene minimalno dvije osobe (autor i tiskar), dok se situacija na našem prostoru razlikuje utoliko što je zadaću autora/urednika/tiskara vršila jedna osoba (u slučaju ovoga rada Pavao Ritter Vitezović).

Pučki kalendari pojavljuju se u Hrvatskoj tek 1653. godine s početkom izdavanja kalendara pod imenom *Novi Kalendarium*. Upravo će tu tradiciju naslijediti i Vitezović kada započne priređivati kalendare 1690. Nakon Vitezovića će proći dugi niz godina dok se u Zagrebu počnu opet tiskati kalendari. Ta će djelatnost porast doživjeti tek u drugoj polovici 18. stoljeća kada će se kalendari na latinskom početi tiskati u Zagrebu i Varaždinu. Ti kalendari ipak nisu bili namijenjeni istoj publici koju je na umu imao Vitezović. Tek će se 1770. godine na prostoru Zagreba opet početi tiskati pučki kalendar na kajkavskom, koji će

¹⁹Tijekom istraživanja na ovom radu susreo sam se s jednim važnim pitanjem, a to je odakle autorima kalendara potvrda, pokroviteljstvo i na kraju dozvola crkvenih dostojnika da se bave i objavljuju djela koja sadrže astrologiju. Odgovor najvjerojatnije leži u pristupu Crkve, koja tada takve stvari nije smatrala prijetnjom za svoju poziciju, a naklonost svojih vjernika pokušala je pridobiti upravo dopuštajući ovakve sadržaje u svrhu edukacije i "zabave" stanovništva.

uređivati Josip Maljevac, pučki pisac poznatiji kao pater Gregur Kapucin. On je kalendare izrađivao sve do 1800. godine. Pučki kalendari će se pod utjecajem Vitezovićevih mnogo ranije pojaviti u Slavoniji. Naime, od 1743. godine izdavanje kalendara su na sebe preuzeli franjevci. Franjevački pisci Đuro Rapić, Jerolim Lipovčić, Marijan Lanosović, Ivan Matković i Aleksandar Tomiković su sve do 1817. godine objavljivali pučke kalendare, sadržajno najsličnije onima što ih je objavljivao Vitezović. Ipak, pravu popularnost pučki će kalendari na prostoru Hrvatske doživjeti u razdoblju prije ilirskog preporoda, kada će oni postati jedini izvor informacija nižim slojevima o političkim i kulturnim kretanjima u Zagrebu i Karlovcu.²⁰

3.2. Pavao Ritter Vitezović: autor, urednik i tiskar

Pavao Ritter Vitezović rođen je 1652. godine u Senju, kao prvo dijete u braku njemačkog oficira Antuna Rittera i Doroteje Lučkinić. Antun Ritter je plemićku titulu dobio nedugo nakon rođenja Pavla.²¹ Već je sama činjenica da potiče iz plemićke obitelji uvelike oblikovala njegovu budućnost. Malo je poznato o njegovom životu i obrazovanju sve do 13. godine kada je na nagovor svoga ujaka počeo pohađati isusovačku gimnaziju u Zagrebu.²² Nakon što je završio 6. razred 1670. godine, nije nastavio obrazovanje, već se odlučio na putovanje po zemljama u regiji kako je to često i bio običaj u ono vrijeme.²³ Na tom putovanju neko je vrijeme boravio i u Rimu, u kojem je nesumnjivo upoznao tada znamenitog povjesničara Ivana Lučića koji je u tamošnjem gostinju sv. Jeronima provodio svoje zadnje godine života. Tu se probudila Vitezovićeva želja za daljnjim proučavanjem hrvatske povjesnice.²⁴ Svih tih godina Vitezović je velik broj puta boravio i u Kranjskoj u gostima kod baruna Wolfganga Mordaxa, osobnog prijatelja njegova oca, kojeg je više puta u svojim pjesmama i pismima nazivao i *drugim ocem*. U Neuhofu u donjoj Kranjskoj, u kojem je Mordax boravio najviše vremena, Vitezović je dolazio u kontakt s brojnim drugim vlastelinima i plemićima poput Gušića, plemića podrijetlom iz Hrvatske, kao i brojnim plemićima iz Kranjske. Bio je pozvan na dvor kneza Ivana Vajkarda Auersperga u Ljubljani. Iako nije sigurno koju je tamo dužnost obnašao (vitešku ili edukacijsku i socijalnu kao prijatelja kneževa sina Franje Karla), u to je vrijeme Vitezović učio rukovati oružjem i jahati.

²⁰ Stipčević, "Socijalna povijest knjige sv. 2.", 178.

²¹ Klaić, "Život i djela P.R.V.", 9.

²² *Isto*, 13.

²³ *Isto*, 16.

²⁴ *Isto*, 17.

Ipak taj mu vojnički život nije pristajao s obzirom na njegovu sklonost ozljedama i slabijem zdravlju.²⁵

Ubrzo nakon toga ukazala mu se nova, njegovim interesima puno bliža prilika. Veliki kranjski plemić i strastveni povjesničar Ivan Vajkard Valvasor pozvao je Vitezovića da mu se pridruži i pripomogne u njegovoj namjeri da napiše i objavi djelo koje bi se bavilo kranjskim zemljama. *Die Ehre des Herzogthums Krain* trebalo je biti horografsko djelo u kojem bi se objedinio povijesni, geografski i prirodoslovni prikaz Kranjske. Osim toga, Vitezović je za Valvasorovo djelo napisao i poglavlje o senjskoj kapetaniji iz koje je potjecao.²⁶

Dvojica povjesničara, različitog podrijetla i ekonomskog statusa, prošli su sličan put nakon prekida akademskog školovanja uputivši se na *Kavalierstour* kojim su upoznali najvažnije simboličke i materijalne resurse barokne europske kulture. Obojici je to omogućilo da razviju vlastito shvaćanje kulturnih razlike, što ih je potaklo istraživanju povijesti i kulture vlastitog naroda.²⁷ Valvasor je na povratku sa svoga podužeg putovanja kupio grad Wagensberg i njega je pretvorio u neku vrstu akademije koju je prozvao svojim *muzejom*. Dio muzeja bila je i za ono vrijeme ogromna knjižnica koja je za njegova života brojala preko 10 000 svezaka razne tematike. Valvasorov muzej postao je idealna postaja na Vitezovićevom osobnom *Kavalierstouru*, što je rezultiralo velikim prijateljstvom među dvojicom intelektualaca. Ovakva situacija svakako se pokazala plodnom u pogledu razvoja ideja i transkulturalne razmjene između slovenskog i hrvatskog intelektualca.²⁸

Pomažući Valvasoru pri izradi velikog djela o Kranjskoj, Vitezović je u periodu od 1676. do 1677. godine, uživao u obilju knjiga koje je mogao čitati, ali je, jednako tako, puno učio i od drugih suradnika koji su se tamo zatekli s istom dužnosti. Među njegovim suradnicima u Wagensbergu bili su i književnik Erazmo Francisci, crtači i bakroresci Johannes Wirriex, Peter Mugensdorf, Andrija Trost Janz Koch i drugi. Uz njih je i Vitezović naučio osnove bakroreza i tiskarstva, znanja koja će mu kasnije biti od velike pomoći.²⁹ S kalendarima se Vitezović vjerojatno susretao i ranije tijekom svog života, no moguće je da je neka od znanja potrebnih za njihovu izradu stekao i za vrijeme svoga dvogodišnjeg boravka u

²⁵ *Isto*, 18

²⁶ *Isto*, 19-20.

²⁷ Zrinka Blažević, "Kulturni posrednici i kulturni transferi u ranom novom vijeku – Janez Vajkard Valvasor i Pavao Ritter Vitezović" u *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014. 279-299.

²⁸ Blažević, "Kulturni posrednici", 286.

²⁹ Klaić, "Život i djela P.R.V.", 20.

Wagensbergu. Postoji mogućnost da se Vitezović upravo za boravka u Wagensbergu prvi put upoznao s kalendarima europske provenijencije. Naime, u Valvasorovoj biblioteci sačuvanoj u Metropolitanskoj knjižnici nalazi se otprilike stotinu brojeva pučkih kalendara na latinskom i na njemačkom jeziku.³⁰ Vrijedi spomenuti kako Vitezović za vrijeme dvogodišnjeg boravka u Wagensbergu nije bio u dodiru s velikim brojem tih kalendara s obzirom na datum u kojem su oni izdani, no Vitezović će se s ukupnom kalendarskom kolekcijom opet susresti 1690. nakon što Metropolitanska knjižnica zagrebačkog kaptola otkupi Valvasorovu književnu zbirku.

Upravo te iste 1690. godine Vitezović je donio odluku trajnije se naseliti u Zagrebu pa je na sebe preuzeo dužnost urednika *Meszechnika hervackog*, kalendara na hrvatskom jeziku koji je tradicijom nasljeđivao *Novi kalendarium* koji je na prostoru banske Hrvatske i Slavonije izdavan sve od 1653. godine.³¹ Povratkom u Zagreb Vitezović već uživa ugled velikog povjesničara i pjesnika, a njegova prijateljstva sa zagrebačkim uglednicima omogućit će mu da se počne baviti ozbiljnijim izdavačkim radom, iako još neko vrijeme, točnije sve do 1695. godine, neće imati vlastitu tiskaru. S obzirom da su ga posao i druge dužnosti nerijetko vodile izvan granica hrvatskog prostora, Vitezović je prije osnutka vlastite tiskare posao izrade kalendara obavljao u Ljubljani.³² Bilo je to poprilično nezgodno s obzirom na to da su se i ostale tiskarske dužnosti morale obavljati izvan zemlje. S obzirom na dobre odnose sa zagrebačkim biskupima Aleksandrom Mikulićem i njegovim nasljednikom Stjepanom Selišćevićem, kao i na ugled koji je stekao kao povjesničar i tiskar, pokušao je osnovati tiskaru u Zagrebu. Vitezović se za tu ulogu pripremao par mjeseci kada i kupio je novi tiskarski stroj u Beču. Stara tiskara zagrebačkih isusovaca već je dugo vremena stajala neiskorištena i zaboravljena, pa je ona odlukom Hrvatskog sabora 11. studenog 1694. godine i službeno predana na upravljanje Pavlu Ritteru Vitezoviću i proglašena zemaljskom tiskarom.³³ Tiskaru je iz samostana u Vlaškoj u svoju novu rezidenciju u Opatičkoj ulici na Gradecu Vitezović prenio iste godine kako bi tamo, po uzoru na svoga velikog prijatelja i mentora Janeza Valvasora, napravio vlastiti "muzej".³⁴ Čini se da je tiskara u potpunosti počela funkcionirati tek 1695. godine. Ipak, još krajem 1695. godine tiskara nije u potpunosti

³⁰Vladimir Magić. *Katalog knjiga XVI.st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005. str. 435-452. *Radi se o ukupno 8 kalendara na latinskom jeziku i otprilike 120 kalendara na njemačkom jeziku.*

³¹Klaić, "Život i djela P.R.V.", 83.

³²*Isto*, 101.

³³Klaić, "Život i djela P.R.V.", 95.

³⁴Kako bi ukazao na važnost svoga muzeja Vitezović je kao mjesto izrade svojih djela i pisama često navodio "Ex Musaeo meo Graecomonti" odnosno "Iz mog Muzeja na brdu Gradec." *Isto*, 96.

bila opremljena za tiskanje kalendara jer je Vitezović te godine kalendar bio prisiljen tiskati u Ljubljani.³⁵ Osim kalendara, dužnost tiskara je u tim prvim godinama bila tiskanje manjih djela: početnica za učenike, molitvenika, prigodnih pjesama i posmrtnih slova.³⁶ S vremenom su i staleži počeli uviđati važnost Vitezovićeve djelovanja pa su mu namijenili godišnju plaću od 200 ugarskih forinti.³⁷

Kako je u međuvremenu Vitezović postao jedan od uvažениh članova društva, dužnosti i poslovi su mu se višestruko povećali. Veliki dio vremena provodio je na putu, no kalendar su nesumnjivo redovito izlazili, imajući na umu da je Vitezović za njih zasigurno bio odgovoran sve do 1705. U vremenu nakon 1695. godine Vitezović se bavio proučavanjem hrvatske povijesti, kao i pisanjem vlastitih djela koja je planirao tiskati. Velik je interes pokazao za pitanje razgraničenja nakon dugog rata koji se vodio protiv Osmanlija sve do 1699. godine. U svojim se djelima Vitezović oslanjao na poznate izvore o hrvatskoj povijesti kako bi mogao dokazati pripadnost teritorija koji su bili pod mletačkom i osmanskom vlašću Hrvatskom kraljevstvu. Kao veliki poznavatelj povijesti Vitezović je između 1699. i 1700. godine bio izabran za povjerenika hrvatskih staleža u komisiji grofa Luigija Fernanda Marsiglia, čiji je cilj bio određivanje granica između carstava nakon Karlovačkog mira.³⁸ Nakon toga će Vitezović puno više vremena provoditi u baveći se svojim "velikim" djelima, pa će kvaliteta kalendara biti lošija nego što je to bio slučaj s prvim kalendarima. O tome će više riječi biti u idućem poglavlju. Vitezovićeve izdavačka djelatnost bit će naglo zaustavljena 1706. godine nakon velikog požara u Zagrebu u kojem je tiskara bila izgubljena u plamenu. Bit će to veliki udarac za Vitezovićev rad i život. Dvije godine nakon toga umire mu supruga nakon čega prihvaća ponudu da zauzme mjesto dvorskog savjetnika i baruna u Beču. Kako za taj posao nije dobivao plaću, 1713. godine Vitezović preminuo je u velikoj neimaštini i bolesti. Među njegovom imovinom pronađen je velik broj knjiga i osobne korespondencije, koje su tek sredinom 18. stoljeća poslane na čuvanje u Hrvatsku.³⁹

³⁵ Vitezović se tom prilikom javlja biskupu Stjepanu Šelišćeviću kako je kalendar za iduću godinu u završnoj fazi izrade i kako će u Zagreb iz Ljubljane biti dostavljen na vrijeme. Klaić, "Život i djela P.R.V.", 96.

³⁶ *Isto*, 98.

³⁷ *Isto*, 99.

³⁸ *Isto*, 127-189.

³⁹ *Isto*, 248-292.

3.3. Vitezović i znanja potrebna za izradu kalendara

Vitezović je u tradicionalnoj historiografiji najpoznatiji kao genealog i povjesničar, a temeljna zamisao u pozadini većine njegovih djela bilo je isticanje hrvatskog povijesnog naslijeđa. Kao aktivan filolog, genealog, etnolog, topograf i povjesničar, Vitezović je velik broj svojih ideja i shvaćanja lansirao u sferu javnog života onovremene elite posredstvom svojih književnih djela. Kao dio emancipacijske političke platforme hrvatskih staleža, čijem je stvaranju i sam doprinio, Vitezovićeva izdavačka strategije temeljila se na kreiranju nacionalnog historiografskog i književnog kanona u djelima pisanim na latinskom jeziku, dok su širu recepciju njegovih ideja trebala osigurati djela pučkog karaktera (vernakularni kalendari i zbirke mudrih izreka). Detaljna analiza vernakularnih kalendara je u domaćoj historiografiji izostala jer se tvrdilo da je riječ o jednostavnom oponašanju srednjoeuropske produkcije. Do 90-ih godina prošloga stoljeća nije se pisalo niti o njegovim filozofskim i prirodnoznanstvenim djelima, čime su se u najnovije vrijeme pozabavile povjesničarka C.A. Simpson i povjesničarka znanosti Marijana Buljan-Klaić.

C.A. Simpson u doktorskoj disertaciji "Pavao Ritter Vitezović: Defining national identity in the baroque age" Vitezovića ubraja u široki krug baroknih intelektualaca, koji su u barokno doba poznavali i promovirali neostoicističko učenje Justusa Lipsiusa.⁴⁰ Neostoicisti su vjerovali u postojanje Providnosti koja će ih voditi kroz život, a zbog takva determinističkog stava prirodna je bila njihova sklonost astrologiji, zahvaljujući kojoj su vjerovali da je cijeli život podvrgnut određenim pravilima, te da se ona mogu proučavati. To je utjecalo na širenje popularnosti astronomije i astrologije, te proučavanje horoskopa u velikom dijelu Europe.⁴¹ Prema mišljenju C.A. Simpson, Vitezović je osnove astronomije najprije upoznao u Wagensbergu, a potom i za vrijeme studija u Beču.⁴² Svoje znanje Vitezović je proširivao sakupljajući suvremene priručnike i znanstvene monografije, kao i u druženju i dopisivanju s ljudima poput Ivana Krst. Locatellija, koji se proslavio svojim djelom "De rebus meteorologicis".⁴³ Vještinu izrade horoskopa Vitezović je redovito vježbao

⁴⁰Justus Lipius, nizozemski humanist i klasični filolog, čija su djela imala velik utjecaj na razmišljanja europskog plemstva XVI., XVII. pa čak i XVIII. stoljeća. Među njegovim najutjecajnijim djelima bila su „*De Constantia Libri Duo, Qui alloquium praecipue continent in Publicis malis*“ i „*Politicorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex*“ Gerhard Oestrich, *Neostoicism and the Early Modern State*(Cambridge: Cambridge University Press, 2008),

⁴¹Catherine Anna Simpson. 1991. "Pavao Ritter Vitezović: Defining national identity in the baroque age". Doktorska disertacija. The School of Slavonic and East European Studies, The University of London. 46.

⁴²*Isto*, 40.

⁴³Klaić, "Život i djela P.R.V.", 32.

sastavljajući ih svojim brojnim prijateljima i poznanicima.⁴⁴ Neostoicističke ideje, s kojima C.A. Simpson povezuje Vitezovića, vidljive su i u njegovim pučkim kalendarima te nadilaze puki interes za astrologiju. Sadržajna analiza tekstova kalendarskih priloga pokazat će velik utjecaj Lipsiusove filozofije koja se najjasnije može detektirati u mudrim izrekama koje je Vitezović priredio za svoje čitatelje. Među njima postoji određen broj onih koje je Vitezović preuzeo iz Lipsiusovih djela.⁴⁵

Marijana Buljan-Klaić je analizirala kalendarske tablice i astronomske karte koje se nalaze u Vitezovićevim kalendarima. Svrha njezine analize je bila prikazati razinu znanja koja je potrebna da se izračunaju pozicije zvijezda za sastavljanje kalendara te pokazati kako je Vitezović posjedovao dovoljno znanja da to sam učini. Na temelju inventara Valvasorove biblioteke, kao i Vitezovićeve posmrtno ostavštine, Marijana Buljan-Klaić potvrđuje teze C.A. Simpson da je ta znanja Vitezović prikupio tijekom boravka u Wagensbergu, te tijekom studija u Beču. Poveća količina knjiga, priručnika, pa čak i raznih kalendara europske produkcije koju je zatekao u Valvasorovu *muzeju* zasigurno je imala motivirajući učinak na mladog Vitezovića pa je on, po vlastitom navodu, od 1682. godine u Beču uzimao poduke iz geografije kod slavni prirodnoslovaca, te provodio puno vremena u knjižnicama učeći razne korisne vještine.⁴⁶ Da je Vitezović sam izrađivao proračune, dokazuje list papira iz njegove ostavštine koji prikazuje kvadrat s izračunima pozicija zvijezda u određenim periodima u godini.⁴⁷ Kako iza sebe nije ostavio niti jedno djelo astronomske tematike, ta dimenzija Vitezovićeve djelatnosti nije privukla interes istraživača sve do 1990-ih. Pravi interes Vitezovića za spomenute znanosti najbolje pokazuje posmrtni inventar njegove imovine, sastavljen nakon njegova smrti 1713.⁴⁸ U njemu se nalazi velik broj matematičkih, astronomskih i astroloških knjiga i priručnika među kojima su najpoznatije *Tabulae directionum* Müllera Regiomontanusa i *Ephemerides* Flaminia de Mezzavacissa. Obje knjige su smatrane iznimno važnima i utjecajnim u svoje doba, a ključno je spomenuti da su, osim teorije, knjige sadržavale i praktične savjete za bavljenje astronomijom i astrologijom.⁴⁹

⁴⁴ Simpson C. A., "Defining national identity"; 42.

⁴⁵ Vidi više o tome u poglavlju 4.3.3. Priručnik

⁴⁶ Klaić, "Život i djela P.R.V.", 44-48.

⁴⁷ Kosić Ivan. *Pavao Ritter Vitezović u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu : u povodu 300. obljetnice smrti*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2013.

⁴⁸ Artur Schneider. "Posmrtna ostavština Pavla Rittera Vitezovića" u *Vjesnik kraljevskog zemaljskog arhiva*, god. 4 (1904). 122-126.

⁴⁹ Buljan-Klaić, "Hrvatski kalendari Pavla Rittera Vitezovića", 187.

4. KALENDARI PAVLA RITTERA VITEZOVIĆA

4.1. Formalne karakteristike

Prema dostupnim izvorima i zapisima s velikom vjerojatnošću možemo utvrditi kako je Vitezović proveo čak 15 godina kao urednik kalendara na hrvatskom jeziku koji su se izdavali na hrvatskom prostoru. On je ovu dužnost obavljao od 1690. godine kada je izrađen prvi kalendar, pa sve do 1705. godine iz koje je sačuvan kronološki posljednji primjerak. Precizan prostorni opseg na kojem su kalendari distribuirani nije poznat, no sasvim je sigurno da su Vitezovićeви kalendari distribuirani i izvan Zagreba. Kako su kalendari bili potrošna roba i kao djela pučke književnosti tiskani na papiru manje kvalitete, iznimno smo sretni što se ovaj dio Vitezovićevog opusa sačuvao, makar u malom broju. Sačuvani kalendari bili su u privatnom vlasništvu Ljudevita Gaja, te su samo zbog toga danas i nama dostupni.

Sačuvana su četiri pučka kalendara koji se mogu pripisati Pavlu Ritteru Vitezoviću. Sva četiri čuvaju se u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne sveučilišne knjižnice. Riječ je kalendarima tiskanim na pučkom hrvatskom jeziku, specifične leksičke i gramatičke strukture koja inkorporira elemente različitih narječja. Kalendari su zbog svoje tematike često nazivani i pučkim, odnosno vernakularnim, jer su pisani na hrvatskom jeziku. Milan Moguš, kroatist i filolog, u svojoj je analizi Vitezovićeve tiskarske baštine na hrvatskom jeziku Vitezovićev jezik svrstao u takozvanu sjevernu varijantu hrvatskog jezika. Riječ je o poznatom ozaljskom krugu čiji su pripadnici u svojim djelima koristili kajkavski dijalekt pomiješan sa štokavsko-ikavskim elementima. Korištenje ove jezične redakcije povezano je s Vitezovićevim podrijetlom, kao i njegovom idejom da se hrvatski jezik treba temeljiti na sva tri narječja.⁵⁰ Vitezovićev odabir narječja u skladu je s njegovom jezičnom platformom, a u slučaju kalendara ukazuje na proširivanje ciljne publike. Korištenjem hibridnog čakavsko-štokavsko-ikavskog jezika Vitezović je pokušao proširiti mogući krug čitatelja i napraviti iskorak u odnosu na starije kalendare koji su tiskani isključivo na kajkavskom jeziku. Vitezovićeви su kalendari bili iznimno popularni u Slavoniji, te su služili kao predlošci kalendarima slavonskih franjevac.⁵¹ Možemo pretpostaviti kako je i jezična komponenta u tome odigrala stanovitu ulogu.

⁵⁰ Milan Moguš, „Napomene o Vitezovićevu jeziku“ u *Senjski zbornik*. Vol. 15. No. 1 (1988): 161-168.

⁵¹ Stipčević, "Socijalna povijest knjige sv. 2.", 178.

Najstariji Vitezovićev kalendar iz 1692. godine sačuvan je parcijalno, dok su 3 ostala kalendara iz 1698., 1699. i 1705. godine sačuvani u cijelosti.⁵² S obzirom da se radi o izvorima starim preko 300 godina, ne treba čuditi poprilično loše stanje izvora. Riječ je o vrlo krhkoj arhivskoj građi čiji su papiri loše kvalitete sačuvani u folijama, dok su knjižice uvezane u tvrde korice kako bi se kalendari bolje sačuvali. Izvorno su kalendari vrlo vjerojatno prodavani bez uveza kako bi se smanjila cijena izrade i prodajna cijena kalendara. Veličina stranica se mijenjala ovisno o godini. Primjetno je korištenje različitih kalupa pa je iskorištenost stranica varijabilna. Veličina stranica je 13.5x 18.5 cm, što je u usporedbi s analiziranim predlošcima i veće od prosjeka. Vitezović kalendare nije potpisivao svojim imenom, već je u tu svrhu koristio pseudonime Radovan Javorikovich (što je slučaj u kalendarima za 1698. i 1699. Godinu), dok se u kalendaru za 1705. godinu predstavlja kao Radovan Zelenlugovich. Razlog za korištenje pseudonima nije u potpunosti jasan. Moguće je da su pseudonimi korišteni kako bi Vitezović jasno razgraničio svoja djela pisana u pučkoj maniri od onih "relevantnih" djela elitne produkcije. Zanimljiv je i njegov izbor pseudonima, koji implicira veze sa slavenskom kulturnom tradicijom što se ponajviše očituje u upotrebi motiva iz prirode. Ovakva imena možda upućuju na autorovo nastojanje da se s njime čitatelj poistovjeti kao s čovjekom iz naroda, nekome kome se može vjerovati. Na to bi mogao upućivati i naslov "Zoroast hervacki" u kalendarima za 1698. i 1699. godinu. Ime Zoroast veže se uz Zaratustru, mada se u ovom kontekstu riječ koristi u simboličkom značenju mudraca ili zakonodavca, što kalendar čini izvorom znanja.⁵³ Bez obzira na pseudonime, autorstvo se ovih kalendara može pripisati Vitezoviću iz više razloga. Primarni razlog je činjenica da se on jedini bavio tom aktivnošću na prostoru Hrvatske, o čemu svjedoče njegova pisma i zapisi sabora o njegovoj djelatnosti. Sekundarni razlog su analize tekstova koje je prvi proveo Vjekoslav Klaić, a koje do danas nisu opovrgnute.⁵⁴ Osim toga, mudre izreke koje pronalazimo u kalendarima korespondiraju sa zbirkom izreka koju je Vitezović izdao pod svojim pravim imenom, a koja se čuva u Zbirci rijetkosti Nacionalne sveučilišne knjižnice.⁵⁵ Na temelju analiziranih kalendara čini se kako praksa prikrivanja identiteta autora kalendara nije bila česta. Jedini primjerci kalendara iz Valvasorove zbirke koji ukazuje na sličnu praksu su kalendari sveučilišta u Trnavi i Beču. Ti su kalendari bili potpisani imenom "astrophilius"

⁵² Pavao Ritter Vitezović, "Zoroast hervacki aliti Meszecschnik i dnevnik goszpodarski...", Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa, RIID-8°-200 1692,1698,1699,1705.

⁵³ *Zoroastres*, is, m. Zoroastar, zakonodavac i utemeljitelj vjere perzijanske oko g 800. Pr. Is. Mirko Divković, Latinsko-hrvatski rječnik (Bjelovar: Linija d.o.o., 2006), 1161.

⁵⁴ Klaić, "Život i djela P.R.V.", 98.

⁵⁵ Pavao Ritter Vitezović, "Priricsnik aliti razliko mudroszti cvitje/ spravleno po Pav. Vitezovichu", Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa, RIID-16°-12.

(zvjezdoljubac), ali u ovom slučaju taj se naziv odnosio na sve autore koji su sudjelovali u izradi kalendara, s obzirom da su ti kalendari bili rezultat rada više studenata.⁵⁶ Koliko je poznato, čak se ni kasnije u hrvatskoj povijesti ne susreću primjerci kalendara koje je autor potpisao pseudonimom.

Vitezovićevi kalendari su jednostavno dizajnirani, odnosno lišeni slikovnih priloga, što je u skladu s tradicijom kalendara kasnog XVII. i početka XVIII. stoljeća. Slikovni su prilozima bili redoviti element ranih hrvatskih pučkih kalendara, poput *Novog Kalendariuma* iz 1653. godine. No Vitezovićeva je produkcija težila modernizaciji i i sukladno tome slikovni su prilozima odbačeni u prilog više teksta. Nedostatak slikovnih prikaza karakteristika je latinske produkcije kalendara, dok su kalendari na njemačkom jeziku redovito uključivali neke vrste slikovnih ilustracija. Nedostatak slikovnih elemenata može se pripisati i nedostatku vremena za izradu bakropisa, odnosno, nedostatku sredstava i alata kako bi se slikovni elementi priložili kalendarima. Još jedna ključna razlika koja Vitezovićeve kalendare razlikuje od sličnih je nepostojanje prostora za upisivanje bilješki kojega nalazimo u gotovo svim ostalim primjercima iz Valvasorove biblioteke, neovisno o jeziku na kojem su pisani.

Vitezović u svojim kalendarima redovito slijedi ustanovljenu praksu raspodjele kalendara na dva dijela:

- 1. Kalendar** - sadrži kalendarske tablice s datumima, svetkovinama, astrološkim podacima i "Priručnikom"⁵⁷
- 2. Praktikum** – Drugi dio kalendara koji se sastoji od priloga razne tematike, najčešće astroloških, medicinskih, gospodarskih i životnih savjeta ili drugih tekstova

Usporednom analizom kalendara raznih godišta je, bez obzira na njihov mali broj, moguće ustanoviti razvoj Vitezovićevih shvaćanja o tome što su najpotrebniji dijelovi kalendara, odnosno što je za njegove čitatelje najrelevantnije. Slijede pojedinačni opisi svakog od kalendara s posebnostima o kojima će se raspravljati u daljnjoj analizi.

⁵⁶ "Calendarium pro anno 1685. {[Ob tem:] Dissertatio optica phisico-mathemati...}", Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka, M11944-8° Privezak 12

⁵⁷ Ovo se odnosi na kalendare od 1698., 1699. i 1705. godine

Kalendar za godinu 1692.

Naslov ovog kalendara nam nije sačuvan, pa na naslovnoj stranici napravljenom u postupku arhiviranja piše, *Vitezović Pavao. Horvatski Kalendar za god. 1692.* Ispod naslova stoji *oznaka* da je kalendar *defektan* što sugerira da je kalendar sačuvan tek parcijalno. Sačuvani dio kalendara ima 22 stranice, a sačuvana je samo jedna stranica kalendarskih tablica, ona za mjesec prosinac. Ta je stranica ostala sačuvana zbog činjenice da je na drugoj strani otisnuta i prva stranica praktikuma koji je, kako se čini, bio glavni razlog zašto je kalendar sačuvan.⁵⁸ Ovaj kalendar nema stoga sačuvan ni puni naslov, niti posvetnicu, kao ni ima autora. Ipak, autorstvo je potvrđeno na temelju tekstualne analize Vjekoslava Klaića, a isto je potvrdio i Vladoje Dukat.⁵⁹ Budući da se Vitezović počeo baviti izradom kalendara od 1690. godine, nesumnjivo je i ovaj kalendar upravo njegov produkt.

Zna se da kalendar nije tiskan u Zagrebu, s obzirom da je jedina postojeća tiskara u ono vrijeme bila izvan funkcije. Postoji velika mogućnost da je kalendar tiskan u Ljubljani s obzirom na velik broj kontakata koji je Vitezović tamo imao. Tu pretpostavku učvršćuje i pismo iz 1695. godine koje Vitezović šalje biskupu Selišćeviću, u kojem mu javlja kako je kalendare dao tiskati u Ljubljani s obzirom na nedostatnu opremljenost vlastite tiskare.⁶⁰ Možemo pretpostaviti da je s tamošnjim tiskarima i ranije surađivao ili su s njima surađivali autori ranijih kajkavskih kalendara te je iz tog razloga Vitezović svoje tiskanje kalendara obavljao tamo i ranije. Kalendar se iz tog razloga strukturalno, stilski i sadržajno razlikuje od kasnijih kalendara tiskanih u njegovoj tiskari u Zagrebu. Kvaliteta papira ovog kalendara je svakako bolja nego što je to slučaj s kasnijim kalendarima. Osim toga, ovaj godišnjak odudara od drugih kalendara veličinom. Kalendar je manjeg formata i manjeg fonta nego što je to bio običaj u kasnijim brojevima. Ovo je jedan od nedostataka koje je Vitezović odlučio ispraviti kada je tiskanje napokon počeo obavljati u vlastitoj tiskari.

Unatoč činjenici da nedostaju gotovo sve stranice s kalendarskim tablicama, sačuvani praktikum iz 1692. opsegom je najveći. On se sastoji od "Ukazanje onih, kojase iz nebeszke i zvezd posztavi okolu minyanja vremen, i druggih sztvarih pripechenja, zveksega poznati

⁵⁸ Ovo je moguća naznaka o načinu upotrebe kalendara. Kada bi kalendarske tablice postale nepotrebne po isteku godine, taj bi se dio otrgnuo i našao bi neku svrhu u kućanstvu, dok bi praktikum ostao sačuvan za daljnju upotrebu. Poučni tekstovi koji su objašnjavali korištenje horoskopa za obavljanje higijenskih, zdravstvenih, gospodarskih i prehrambenih navika bili su višestruko iskoristivi jer su donosili objašnjenja o tome kako koje zvijezde utječe na koju situaciju. Sve što je trebalo da bi čitatelj provjerio pogodne dane bila bi nova kalendarska tablica za tekuću godinu.

⁵⁹ Klaić, "Život i djela P.R.V.", 83. I Dukat, "Iz povijest hrvatskog kalendara", 25-31.

⁶⁰ Klaić, "Život i djela P.R.V.", 101.

možu"⁶¹, a podijeljen je na 7 dijelova (poglavlja). Svaki dio sadrži horoskopska predviđanja i savjete na temelju astrološkog tumačenja smještaja zvijezda i njihova utjecaj. Unutar praktikuma posebno se ističu dijelovi vezani uz higijenske, zdravstvene, gospodarske i prehrambene običaje o kojima će više riječi biti u jednom od idućih poglavlja. Kalendar sadrži i astrometeorološka predviđanja, kao i objašnjenja astronomskih fenomena vidljivih sa zemlje (pomrčine Sunca i Mjeseca). Praktikum sadrži i horoskopsku analizu osobnosti i zdravlja djece ovisno o mjesecu i danu rođenja. Posebno su zanimljivi "pogodni dani", astrološki izračunani datumi u kojima valja obavljati neku od medicinskih, higijenskih, društvenih ili gospodarskih aktivnosti (kupanje, brijanje, šišanje, uzimanje lijekova, puštanje krvi, ženidba, vrijeme za odlazak u grad, sadnja, žetva, lov itd.). Kalendar za 1692. godinu označava početak Vitezovićeve kalendarske produkcije u kojoj je on uvelike bio ograničen nedostatnim infrastrukturnim resursima. Iz tog razloga ovaj kalendar najviše slični i podsjeća na kalendare predloške koje pronalazimo u Valvasorovoj biblioteci, te je rezultat Vitezovićeve oponašanja otprije poznate kalendarske tradicije.

Kalendar za godinu 1698.

Kalendar punog naslova *Zoroast hervacki aliti meszecsNIK i dnevník goszpodsZKI i goszpodarsZKI, na vse Godische, kojese pise od porojenja Goszpodna nassega 1698. K Poludanyu Okicskomu ztub 46 pomnyivo zracsunan*, prvi je u potpunosti sačuvani kalendar tiskan u Zagrebu.⁶² Stilski je i strukturno različit od kalendara iz 1692. Kalendarske tablice i praktikum su u ovom slučaju opsega tek 21 stranice, što ovaj kalendar čini sadržajem najsiromašnijim. Sažetost praktikuma možemo pripisati Vitezovićevu nedostatku vremena ili nedovoljnoj ekonomskoj podršci, ili je, pak, riječ o novom pristupu kalendarima, s obzirom da će i idući kalendar iz serije zadržati sličnu jezgrovitost. Prva stranica kalendar donosi poduži naslov i grafiku što će postati zaštitni znak svakog idućeg broja. Grafika prikazuje astronoma koji promatra simbolično prikazane zvijezde, dok u desnoj ruci drži mjerni uređaj, a ispred njega stoji globus. Sličnu, samo češće detaljniju grafiku, sadrže i mnogi njemački i latinski primjerci kalendara iz Habsburške Monarhije. Vitezovićeva je grafika u usporedbi s tim predlošcima na očigled jednostavnija i za pretpostaviti je kako je sam Vitezović autor. Iako ne možemo biti u potpunosti sigurni, naslov "Zoroast hervacki" relativna je novost, nastala s promjenom mjesta tiskanja kalendara godinu dana ranije. Promjena imena kalendara

⁶¹Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevník goszpodarski...1692."

⁶²Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevník goszpodarski...1698."

nesumnjivo je povezana s promjenom njegove strukture, kao i uvođenjem *Priricsnika*, zbirke poslovice,⁶³ na stranicama kalendarskih tablica.

Specifičnost ovog kalendara je spomenica koja se pojavljuje na drugoj stranici zajedno s posvetom Mariji Sidoniji, ženi hrvatskog plemića Ivana Makara. Posvete su bile standardni dio tiskovina u ranome novom vijeku, pa tako i pučkih i drugih kalendara. Najčešće su one bile posvećene kralju s obzirom da su autori bili sponzorirani od strane krune, ili, pak, dio većih organizacija kao što su te sveučilišta, koje su bila pod vlašću kralja. U rijetkim slučajevima pokrovitelji su bili crkveni magnati i plemići. Ova je posveta specifična iz razloga što je posvećena ženi plemića, mada je unutar kompleksne igre riječi u isto vrijeme to posveta i njenom mužu. Ono što posvetu čini još posebnijom, a samim time i jedinstvenom, je činjenica da posveta sadrži epigram na hrvatskom jeziku u čast onih koji su doprinijeli da se djelo objavi.⁶⁴ Praksa pisanja latinskih epigrama dobročiniteljima bila je uobičajena u Vitezovićevim latinskim djelima. Epigrame je pisao brojnim osobama koje su mu bile drage i koje je iznimno poštovao te onima čiju je naklonost želio steći. Ipak, ovo je jedini primjerak kalendara unutar Vitezovićeve produkcije, čak štoviše u okviru općenite produkcije analiziranih predložaka iz Valvasorove biblioteke, koji sadrži epigram, i to na pučkom jeziku. Ovo svakako nije prvo spominjane obitelji Makar u Vitezovićevim djelima. O genealogiji te obitelji Vitezović opsežno piše u primjerku *Croatia rediviva* iz ostavštine grofa Marsiglia.⁶⁵ Uloga te genealogije u navedenom dijelu bila je pokušaj dokazivanja pripadnost određenih teritorija na prostoru Bosne i Hrvatske dotičnoj obitelji Makar. Naime, Vitezović je na taj način pokušavao grofu Marsigliju dokazati kako ti dijelovi hrvatskog teritorija pod osmanskom vlašću zapravo pripadaju Hrvatskoj.⁶⁶ Posveta Makarima svjedoči o postojanju svojevrsne klijentelističke veze između Makara i Vitezovića. Kakva je bila prava priroda tog partnerstva, niti zašto je posveta upućena Mariji Sidoniji, a ne Ivanu Makaru, nije u potpunosti jasno.

Praktikum ovog broja kalendara daleko je sažetiji u odnosu na ranije spomenuti primjerak. Sastoji se tek od kratkog opisa kretanja zvijezda tijekom godine, te se nastavlja

⁶³ Više u poglavlju "4.4.2. Priricsnik"

⁶⁴ Epigram je pjesnička vrsta razvijena od strane Rimljana, koja je postala omiljeni način izražavanja brojnih hrvatskih humanista. Ujedno epigram je bio Vitezovićev uobičajeni način zahvale. Obično je pisan na latinskom jeziku, a u ovom slučaju specifično je kako se struktura toga djela koristi u skladu s hrvatskim jezikom kako bi posveta bila čitljiva i pučkom stanovništvu <http://www.hrleksikon.info/definicija/epigram.html> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

⁶⁵ Zrinka Blažević. "Primjerak Vitezovićeve djela Oživiljena Hrvatska iz ostavštine grofa L.F. Marsiglia" u *Senjski zbornik* br. 26. (1999),179-228.

⁶⁶ *Isto*, 179-228.

popisima prikladnih dana u kojima je dobro obavljati određene aktivnosti zdravstvenog, gospodarskog ili opće životnog karaktera. Na zadnjoj stranici stoji nadopuna koja daje naslutiti da su neke važne informacije vezane uz sječu drva, obradu zemlje i brigu za grožđe bile sastavni dio praktikuma od prošle godine. Ovo ukazuje na ciljanu publiku Vitezovićevih kalendara, seljake, obrtnike i ostale pripadnike nižih slojeva koji su za svoje potrebe skrbrili sami. Jednako tako, navodi na zaključak da su kalendari, ili barem njihovi praktikumi, bili namijenjeni čuvanju i redovitom čitanju, s obzirom da Vitezović nije običavao ponavljati iste tekstove iz godine u godinu.

Kalendar za godinu 1699.

Zoroast hervacki aliti meszecsNIK i dnevnik goszpodsZki i goszpodarszki, na vse Godische, kojese pise od porojenja Goszpodna nassega 1699. K Poludanyu Okicskomu ztub 46 pomnyivo zracsunan naslov je trećeg sačuvanog kalendara. Strukturno je sličan prethodnom, pa čak dijele i potpuno istu naslovnu stranicu. Kalendar je također podijeljen na kalendarske tablice s mudrim izrekama i praktikum, te se sastoji od 26 stranica. Od toga, 22 stranice pripadaju samom kalendaru, dok su u sredini umetnute 4 prazne stranice papira ispisane rukopisnim tekstom. Na prvi pogled čini se da je riječ o raznim verzijama ugovora koje je sklapao vlasnik kalendara. Ipak, čini se da ništa od zapisanog nema direktne veze sa samim kalendarom i moguće je da te stranice nisu originalno bile dio samog kalendara već su kasnije umetnute.

U ovom godišnjaku prvi puta susrećemo posvetu sa strukturom uobičajenom za kalendare. Posveta je u čast zagrebačkog biskupa Stjepana Selišćevića (1637.-1703.), s kojim je Vitezović bio u bliskom odnosu i koji je nesumnjivo podupirao njegove napore da se puku omogući pristup tiskanim djelima. Posveta je jednostavna te u njoj nema epigrama, što je u skladu s tradicijom koja se može vidjeti na prostoru Habsburške Monarhije. Uz ime Stjepana Selišćevića pobrojane su sve njegove titule, a posebno je zanimljiva posljednja titula koja nosi patriotski naboj, a govori o Selišćeviću kao "ocu domovine".⁶⁷ Sam pojam "domovina" će se često susretati u Vitezovićevim kalendarima, a što ima veliko značenje iz perspektive Vitezovićeve protonacionalne ideologije. Posvete crkvenim dostojanstvenicima su u građi koja je ovdje analizirana prilično rijetke. Svega je nekoliko kalendara posvećeno nekom crkvenom licu, dok velika većina nosi posvetu caru. I ova informacija može imati veliku težinu u raspravi o namjeni pučkih kalendara jer je Vitezović jedan od rijetkih autora kod

⁶⁷Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1699.".

kojeg nema gotovo nikakvog spomena vladara niti Habsburške Monarhije. Kalendarske tablice su nepromijenjene u usporedbi s prethodnim godišnjakom, jedina razlika su nove mudre izreke.

Praktikumu je u ovom godišnjaku posvećeno više prostora. Čini se kako je Vitezović u međuvremenu nadopunio svoje znanje i biblioteku astronomskim i astrološkim djelima, te ih odlučio primijeniti u ovom kalendaru. Osim izvješća o pomrčinama sunca i mjeseca, ovdje Vitezović donosi pregledan sažetak smještaja zvijezda i planeta u svakom od mjeseci. Jednako tako donosi skraćenu meteorološku prognozu za cijelu godinu. Nakon toga slijedi uobičajeni popis prigodnih dana u kojima valja obavljati određene zdravstvene, gospodarske i ostale životne aktivnosti. Kraj praktikuma donosi najzanimljiviji prilog, jedinstven u pogledu hrvatske kalendarske kulture, ali i iznimno relevantan u dokazivanju hipoteze ovog rada. Riječ je "Redu i vrsti kraljeva hrvatskih" koji donosi popis i kratak opis prvih "hrvatsko-ilirskih" kraljeva, kako bi se čitateljstvo bolje upoznalo s poviješću i tradicijom vlasti na prostoru Hrvatskog kraljevstva.⁶⁸

Kalendar za godinu 1705.

Posljednji sačuvani kalendar je iz godine 1705., pa razmak od 6 godina omogućuje uvid u promjene koje Vitezović unosi u svoju produkciju. Temeljna struktura i podjela kalendara na dva dijela je zadržana, tako da i ovaj kalendar sadrži kalendarske tablice i praktikum. Velika promjena vidljiva je naslovu koji sada glasi *MiszecsNIK hervacki goszpodi, goszpodarom, i vsake verszti lyudem obojega sztana i szpolla, za vsako vreme i priliku i shelu kruto hasnovit, i potriban*. Osim ove promjene, naslovnica zadržava svoj prijašnji dizajn, zajedno s grafikom astronoma. Kalendar se sastoji od 24 stranice.

Na drugoj stranici nalazimo posvetu, ovaj put zagrebačkom biskupu Martinu Brajkoviću, zajedno s pripadajućim titulama. I ovoga puta Vitezović biskupa naziva "otcem domovine". Mijenja se i Vitezovićev pseudonim koji sada glasi Radovan Zelenlugovich. Treća stranica donosi poetski formuliranu namjenu i svrhu kalendara, kojom u rimovanim dvanaesticima Vitezović moli Boga da "Primi dakle v... millostivnu ruku,... ovu...(njegovu)priprostu Jabuku" kojom on "... Dneve zkaziva Hyrvatskom narodu...".Dalje u stihovima Hrvatsku naziva domovinom koju on želi vidjeti u miru.⁶⁹Očita je učestalija pojava hrvatskog imena u kalendarima, koje se, osim kao pridjev uz "Zoroast", nije toliko često

⁶⁸ Detaljna analiza u potpoglavlju „4.4.5. Red i vrsta kraljeva“

⁶⁹ Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1705."

spominjalo. Moglo bi se zaključiti da je to u vezi s periodom Vitezovićeve djelatnosti u kojoj je on upotpunio i detaljno razradio svoju protonacionalnu ideologiju, pa je u tom smislu i uloga narodnog mudraca, edukatora i širitelja hrvatske ideologije u kronološki kasnijim kalendarima primjetnija. Kalendar za 1705. godine je među zadnjima tiskanima, te je primjetna velika promjena u odnosu prema početnim kalendarima. Vitezović je opet počeo pisati detaljnije praktikume, a mijenja se i fokus koji je iznova prebačen na horoskopsko predviđanje, samo što u ovom slučaju koristi neke druge izvore, koji su nesumnjivo stručniji nego što je to slučaj u kalendaru iz 1692.

Vitezović je vjerojatno u prethodnom šestogodišnjem razdoblju detaljnije proučavao tradiciju inozemnih s obzirom da se u ovom broju po prvi puta, na početku kalendara, pojavljuje kronologija povijesnih događaja koje on smatra relevantnima. Uloga kronologije je da čitatelju da čitatelju kronološki opiše godinu navodeći poznate povijesne događaje.⁷⁰ Ovakva je datacija bila dio svakog kalendara na prostoru Habsburške Monarhije, neovisno o jeziku i mjestu izdavanja, a Vitezović je dugo vremena zanemarivao ovaj ključni element. Razlozi tome mogu biti različiti. Moguće je da Vitezović to nije smatrao važnim ili jednostavno, ranije nije imao dovoljno financijskih sredstava da kalendare nadopuni još jednom stranicom. Specifičnost Vitezovićeve datacije je u korištenju većine događaja iz hrvatske povijesti, dok su se u stranim kalendarima češće koristili neki drugi i općenitiji kronološki markeri, od kojih je tek mali broj vezan za povijest samog područja s kojeg kalendar potječe. Vitezović opet u prikaz povijesti uključuje i imaginarnog kralja Ostrivoja, te se fokusira na događaje koji su obilježili ratne sukobe protiv Osmanskog Carstva. U usporedbi s kalendarima predlošcima primjećuje se manjak podataka vezanih uz povijest Habsburške Monarhije, ili, pak, općenito povijesnih događaja koji su preciznije određeni i opće poznati. Nakon datacije slijedi legenda koja objašnjava značenje pojedinih simbola u kalendaru. Kao i u slučaju datacije, legenda je uobičajeni dio kalendara europske produkcije, ali se ona ne pojavljuje ni u jednom drugom sačuvanom primjerku Vitezovićeve kalendara. Objašnjeni simboli predstavljaju horoskopske znakove, planete, mjesečeve mijene i pojedine astronomske oznake, kako bi se iste moglo prepoznavati u kalendarskoj tablici i praktikumu.

⁷⁰ Puni tekst glasi: "Letto ovo od Kristusevog porojenja jest 1705. od stvorenja Szvieta 5007. od pocsetka Rima 2459. od oggradje Szenya 2226. od pocsetka Modrus 1297. od rassutya Sziska 1293. Od pocsetka Dubrovnika 1255. Od Kralestva Ostrivojevog 1209. Odpoklamse je Hervatsko Kralestvo Ugerskoj Kruni priloshillo pod Kolomanom 603. Od pocsetka Gerscke Gorice polag Zagreba 453. Od Okicsa Grada 213. Od Karlova pri Kuppi nad Koranom 126. Od razboja Hassan Passinoga v' Turovo Polu 112. Od razboja Csengiich Passinoga na Jurjevih stenah pri Gacki 42. Od Krunjenja Leopolda Cesara 49. Od Josefa Krala 17. Od Mira s Turci najpostlam ucsinyenoga 6."

Kalendarske tablice ovoga kalendara identične su izgledom, kao i uvrštenim elementima, tablicama iz kalendara za 1698. i 1699. godinu, pa se može zaključiti kako je Vitezović bio zadovoljan sa strukturom svojih kalendara uvedenom još 1696. godine. Na lijevoj strani pojedinih stranica opet se nalazi priručnik, ovaj put s novim mudrim izrekama. S obzirom da je njegova zbirka mudrih izreka bila izdana tri godine ranije, Vjekoslav Klaić je pretpostavio da se Vitezović spremao sastaviti i izdati drugu zbirku izreka u koju je trebao uvrstiti one koje je u kalendarima koristio 1702. nadalje.⁷¹

Praktikum za godinu 1705. donosi još veće obilje astronomskih i astroloških sadržaja. Puni naslov praktikuma je *Kratak razgovor nad ovim godischem, Koterose broi od Porojenja Kristusevoga 1705..* On sadrži 13 kratkih poglavlja od kojih prva dva govore o pomrčinama i položajima zvijezda i planeta, dok je ostalih 11 posvećeno astrološkim predikcijama meteoroloških uvjeta u godišnjim dobima, sretnim i nesretnim danima, zdravstvenim savjetima i na kraju savjetima za žetvu i sađenje. Specifično za ovaj kalendar je da se uz popise dana koji odgovaraju određenom kriteriju, nalazi i objašnjenje astroloških pravila po kojima su dani odabrani.⁷² Sam kraj praktikuma Vitezović je završio stihovima:

"Sz tim Godische konacz prima:

I nastaje naspet Zima.

Bog ki vsega jest pocsetak,

Szrichan budi nam sversetak:

Da csatimo nyegvo Ime

U veselyu na vse vrime:

Koi Budi dicsen, hvalyen

Na vse veke vekov; Amen

*BOGU HVALA"*⁷³

Mada se Bog spominjao i u drugim kalendarima, čini se da je ovdje sakralna komponenta mnogo naglašenija. Božje ime se spominje i u uvodnoj, kao i završnoj pjesmi, te

⁷¹Klaić, "Život i djela P.R.V.", 196.

⁷²Određeni komentari koji su sastavni dio objašnjenja možda nisu rezultat jednostavne transkripcije nekog priručnika već Vitezovićeve vlastite zamisli. Primjerice komentar na praksu liječnika njegova vremena glasi "Vnogi Vracsniki aliti Licniski mallo pazze na Nebeske poglede u vracsenju svoih beteshnikov, zato s nyimi gorbje hitro napunyavaju.". Ovim komentarom Vitezović kao da pokušava braniti svoj izbor astrološke medicine naspram znanja liječnika, mada je moguće i kako je taj tekst preuzet iz samog priručnika. Svakako je vidljiv zaokret u načinu dostave informacije gdje Vitezović kao da u potpunosti preuzima novi "znanstveniji" i ozbiljniji pristup kalendarskim tekstovima primjetan među kalendarima predlošcima.

⁷³Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1705..".

se redovito spominje i u drugim tekstovima u praktikumu. To svakako nije bila tradicija u ranijim brojevima, pa se stoga možemo zapitati koji je razlog toj promjeni. Moguće je da se ta promjena može povezati sa drugačijim zahtijevanjima drugog biskupa, koji je htio da kalendari u većoj mjeri odgovaraju crkvenim kriterijima. Naravno, ovo je tek nagađanje jer ne posjedujemo konkretne dokaze koji bi nam mogli osvijetliti odnos između biskupa kao pokrovitelja i Vitezovića kao autora, urednika i tiskara.

4.2. Intertekstualna analiza: kalendari iz biblioteke Janeza Vajkarda Valvasora i hrvatski *Novi Kalendarium* iz 1653.

Nesumnjivo je da je Vitezovićeve produkcije kalendara morala imati uzore i predloške na temelju kojih je on koncipirao i kreirao vlastite kalendare. Moramo stoga pretpostaviti da je Vitezović u periodu između završetka institucionalnog školovanja i trajnog naseljavanja u Zagrebu, za vrijeme svoga *Kavalierstoura* morao biti u doticaju s kalendarima ili, pak, djelima koja bi mu omogućila sva potrebna znanja za njihovo sastavljanje.

"Novi kalendarim od Christvssevoga poroda rachunaussi na leto 1653..."

U potrazi za mogućim uzorima Vitezovićeve produkcije kalendara, najlogičnije je započeti s hrvatskim prostorom, odnosno, ranom hrvatskom produkcijom kalendara. Još u vrijeme Vitezovićeve mladosti, 50-ih godina XVII. stoljeća, pojavljuju se prva izdanja pučkih kalendara na kajkavskom narječju. S obzirom da je sačuvan samo jedan kalendar iz tog razdoblja, ne možemo sa sigurnošću reći radi li se o višegodišnjoj tradiciji ili je ovo jedino izdanje. Vladoje Dukat tvrdi da je zasigurno bilo riječ o dužem periodu produkcije s obzirom na strukturiranost tog jedinog sačuvanog primjerka.⁷⁴ Riječ je o kalendaru čiji pravi naslov nije sačuvan jer mu nedostaje naslovna stranica, ali koji se u tekstovima i radovima naziva *Novi Kalendarium*. Ovaj jedinstveni primjerak iz 1653. godine čuva se u zbirci rijetkih i rukopisnih knjiga Nacionalne sveučilišne knjižnice.⁷⁵ Formata je 15x10 cm, sadrži 40-ak stranica, te je sačuvan fragmentarno. S obzirom na starost izvora, kao i loše uvjete čuvanja, brojni dijelovi stranica su istrunuli ili su istrгани.

⁷⁴ Dukat, "Iz povijest hrvatskog kalendara", 21-25.

⁷⁵ "Novi kalendarim od Christvssevoga poroda rachunaussi na leto 1653. ...", Nacionalna sveučilišna knjižnica. Zbirka rukopisa i starih knjiga, RIID-16°-85.

Kalendarske tablice su specifične po tome što nemaju vidljive podjele linijama, kao što je to slučaj s Vitezovićevim kalendarima. Osim toga, popis datuma raspodijeljen je na dvije stranice⁷⁶ između kojih je umetnuta prazna stranica za bilješke.⁷⁷ Ime mjeseca tiskano je na latinskom i kajkavskom, a ispod njega nalazi se i grafika koje prikazuju poslove tradicionalno asocirane uz mjesec u pitanju.⁷⁸ Kako ne postoji iscrtana tablica, datumi, nedjeljno slovo, sveci i svetkovine te astrometeorološka prognoza, navedeni su u obliku popisa. Svaki mjesec pri kraju ima i rimovani četverac, nalik onim koje pronalazimo u Vitezovićevom kalendaru za 1692. Pjesma je kratkog i edukativnog karaktera, savjetujući čitatelja koje mu djelatnosti valja činiti tokom pojedinog mjeseca.

Praktikum je neobično kratak, tek 5 stranica gusto tiskanog teksta. Dukat smatra da je taj tekst priredio svećenik, sudeći prema općenitom karakteru i edukativnom bogobojaznom tonu.⁷⁹ Prvi tekst govori o prevlasti planeta Merkura nad godinom, i predviđa bitku Habsburgovaca s osmanskih sultanom Mehmetom. I u ostatku teksta nalazimo na različita astrološka praznovjerja, pa se tako pomrčine vezuju uz lošu sreću itd. Teme poput zdravstvenih i gospodarskih savjeta su i ovdje prisutne i mada podsjećaju na Vitezovićeve najranije tekstove iz kalendaru za 1692. godinu, njihov je karakter daleko informativniji i stil jednostavniji, kao da se autor trudio čitatelju pružiti samo informaciju, bez nepotrebnih detalja. Vitezovići tekstovi, za usporedbu, imaju daleko izraženiji edukativni karakter što ilustriraju detaljna objašnjenja načina određivanja “prikladnih dana” i pravila vezana uz neku djelatnost. *Novom kalendariumu* ti elementi nedostaju, a nema ni pokušaja znanstvene astronomske elaboracije, što se Vitezović trudio inkorporirati u svoje kalendare objavljene nakon 1695. godine. Dio kalendaru koji spominje vladavinu Merkura ilustriran je analizom ratnog stanja s Osmanskim Carstvom. Ovakav prilog bio je česta pojava među predlošcima u Valvasorovoj biblioteci, a rat je bio aktualna tema i 1653. godine, kao i 90-ih godina XVII. stoljeća.

Ipak, primjećujemo Kako u Vitezovićevim kalendarima nema informacija o aktualnim ratnim zbivanjima, mada se on tijekom života na više strana aktivno angažirao u sukobima na hrvatskom i širem regionalnom području toga vremena. Cilj ove analize je ukazati na sličnosti

⁷⁶ Nesumnjivo zbog velikog fonta tiskanja i korištenja grafike.

⁷⁷ Bilješke pronađene u kalendaru su vidljive, ali isprane i često nečitljive, nedostaju i dijelovi stranica koji bilješke čine nečitljivima.

⁷⁸ Tipične ilustracije ljudskog poslovanja i rada u svakom mjesecu odavna su se umetale u njemačke kalendare. Izgled i detaljnost prikaza se znala mijenjati sukladno infrastrukturi tiskare i čitateljstvu, ipak, neki su prizori bili tipični za određeni mjesec. Dukat, "Iz povijest hrvatskog kalendaru", 22.

⁷⁹ Isto, 24.

između *Novog kalendariuma* i najranijeg primjerka Vitezovićevo kalendara iz 1692. godine. Ipak, primjetne su strukturne razlike u tiskarskim i grafičkim obilježjima koje impliciraju da je *Novi Kalendarium* produkt jedne starije tradicije, dok se Vitezovićevo produkcija temeljila na nešto modernijim pristupima. Ovaj kalendar, na neki način, predstavlja idealni arhetip pučkog kalendara, dok će Vitezovićevo kalendari postati njihova svojevrsna nadogradnja.

Kalendari predlošci iz Valvasorove biblioteke

Valvasorov "muzej", odnosno, dvorac kranjskog plemića Janeza Vajkarda Valvasora, bio je dom jedne od najvećih zbirki rijetkih rukopisa i tiskanih knjiga izdanih u razdoblju od XV. stoljeća pa do prodaje biblioteke Zagrebačkom kaptolu 1690. godine. Vitezović je u tom "muzeju" proveo nepune dvije godine (1676.-1677.) s potpunim pristupom tom bogatom fundusu iz društvenih, teoloških i egzaktnih znanosti. Prijenos biblioteke u Zagreb 1690. godine podudara se s početkom Vitezovićeve djelatnosti kao urednika kalendara. Za ovu temu zanimljivija je činjenica daje među silnim bogatstvom knjiga Valvasorove biblioteke postojala i pozamašna zbirka kalendara. S nekima od njih Vitezović se susreo već u svojim posjetima Valvasoru, dok je nekima imao pristup i nakon preseljenja biblioteke. Ti su kalendari, kao predstavnici tradicije onoga vremena, sigurno bili inspiracija Vitezoviću što će se pokušati dokazati u tekstu koji slijedi.

Kako je kalendar bio jeftin i zanimljiv medij koji je pružao zabavu i nižim i višim slojevima društva, ne čudi da je u europskoj produkciji postojao velik broj autora i tiskara koji su se bavili njegovim izdavanjem. Još zanimljivijim medijem činila ga je činjenica kako su autori, ovisno o svojim preferencijama, obogaćivali kalendare raznovrsnim tekstovima, koji su prolaskom vremena postajali sve opširniji i detaljniji. Krajem XVII. stoljeća već su ustaljeni i brojni tematski kalendari, kojih najviše ima na njemačkom govornom području, pa zapravo ne čudi činjenica da je Valvasor sakupio poprilično veliku zbirku koja pruža izvrstan uvid u baroknu tradiciju kalendara objavljivanih diljem Habsburške Monarhije. Riječ je o preko 100-tinjak arhiviranih jedinica kalendara, tiskanih u rasponu od 1582. pa sve do 1687. godine, čiji se puni popis može pronaći u službenom katalogu Valvasorove zbirke.⁸⁰ Kalendare u zbirci moguće je podijeliti na dvije vrste ovisno o jeziku na kojem su pisani: latinske i njemačke. Njemačkih je kalendara svakako više, naime radi se o preko 100 jedinica, dok su latinski slabije zastupljeni sa samo 10 brojeva. Bez obzira na njihov mali broj, daleko

⁸⁰ Vladimir Magić, *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasora* (Ljubljana, Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti; Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1995), 435-455.

je vjerojatnije da se Vitezović služio kalendarima na latinskom jeziku. Naime, Vitezović je još za boravka u Valvasorovu muzeju jednom prilikom izjavio kako ima određenih problema s učenjem njemačkog jezika.⁸¹ S obzirom na gotički tisak, kao i poprilično mali font i guste tekstove, u tom bi mu slučaju čak i njemački kalendari mogli predstavljati problem. S druge pak strane, većina knjiga vezanih uz najnovija dostignuća u astronomiji i astrologiji, bila je pisana i tiskana na latinskom jeziku.

Kako su njemački kalendari do druge polovice XVII. stoljeća poprilično uznapređovali, tako se među njima izgubila jednostavnost i opća struktura karakteristična za pučki medij. Kalendari koje susrećemo u Valvasorovoj biblioteci u razvili su se do te mjere da više nalikuju pravim knjigama nego djelima pučke literature. Nerazmjer je možda najočitiiji kada se analizira i uspoređi veličina kalendara. Kao što je ranije rečeno, Vitezovićevi kalendari su imali 20-ak stranica teksta pisanog vrlo jednostavnim stilom, dok su oni na latinskom jeziku imali 40-ak. U usporedbi s time, većina kalendara na njemačkom zapremala je i po 90 stranica, često gusto tiskanog teksta. Njemačke je kalendare obilježavala i tematska klasifikacija.⁸² Mada strukturno slični, njemački su kalendari su bili sadržajni i prilagođeniji učenoj publici. Ti su kalendari bili u većoj mjeri orijentirani na informacijsku ulogu, s obzirom da su među priložima znali imati tekstove o održavanju sajмова, o vladajućim obiteljima i promjenama u crkvenoj vlasti itd. Oni su jednako tako veliku pozornost posvećivali ratnim događanjima na granici s Osmanlijama. Upravo je taj informacijski aspekt kalendara izostao u Vitezovićevoj produkciji. Bez obzira na sve, valja reći kako je moguće da je Vitezović koristio i čitao te kalendare, no jedina njihova karakteristika koju možemo sa sigurnošću identificirati u njegovim kalendarima je korištenje vernakularnog jezika, čime je poprilično jasno identificirano željeno čitateljstvo.

Nisu samo kalendari na njemačkom doživjeli znatan razvoj krajem XVII. stoljeća, već su i među onima na latinskom istaknuli oni namijenjeni educiranoj publici, pa se i u toj grupi mogu pronaći kalendari s tekstovima namijenjenima akademski obrazovanim čitateljima. Štoviše, neki od tih kalendara sadržajno su obrađivali teme koje bi se danas nesumnjivo nalazile u znanstvenim časopisima. No čak i u tom slučaju kalendari su zadržavali karakter jednostavnosti popunjavajući svoj sadržaj horoskopskim elementima. Kako je analizom

⁸¹Klaić, "Život i djela P.R.V.", 22."Možda su kranjska gospoda slijetala Rittera, da pjeva i u njemačkom jeziku; ali njemu, potomku alzacijskih plemića i vojničkomu sinu, bila je nijemština već tuđa." Dalje u tekstu stoji kako je u pismu senjskom potkapetanu pisao kako mu nije lako naučiti njemački.

⁸² Radi se o posebnim astrološkim i astronomskim kalendarima, povijesnim kalendarima, kalendarima sa zdravstvenim i gospodarskim savjetima, kalendarima sa objavljenim znanstvenim tezama iz područja fiziologije, astronomije, biologije itd.

utvrđeno, postoji više zajedničkih sadržaja i strukturnih elemenata koji povezuju Vitezovićevu produkciju s latinskim kalendarima nego što je to slučaj s njemačkim. Uzimajući sve gore navedeno u obzir, njemačke kalendare i njihov utjecaj možemo smatrati minornim, te će stoga pri analizi predložaka naglasak ostati na latinskim kalendarima kao najvjerojatnijim izvorima i nositeljima tradicije koju će Vitezović asimilirati i prilagođavati svojim potrebama.

Kalendarium Gregorianum Perpetuum

Prvi i svakako jedan od važnijih kalendara sačuvan u Valvasorovoj biblioteci bio je *Kalendarium Gregorianum Perpetuum* iz 1582. godine.⁸³ Radi se o prvom šire dostupnom kalendaru izdanom nakon promjena koje su nastale kao rezultat gregorijanske reforme. Radi se o iznimno minijaturnom kalendaru tiskanom u Veneciji, koji je u principu sadržajem identičan onom prvotno tiskanom u Rimu. Prvotni primjerci ovog kalendara su tiskani u Rimu, ali kako tiskara kojoj je papa Grgur XIII. ustupio privilegiju tiskanja nije uspjela ostvariti željenu kvotu, druge su tiskare morale preuzeti radni teret. Ovaj kalendar je rezultat truda venecijanskih tiskara, ali je sadržaj nepromijenjen u usporedbi s originalom. Odlikuje ga korištenje detaljnih grafika koje prikazuju profil pape Grgura XIII. i grbove Venecije te Rima na naslovnici i drugoj stranici, odnosno, na zadnjoj stranici kalendara.

Svrha ovoga kalendara bila je upoznati katolike diljem svijeta, koji ovaj kalendar odluče prihvatiti, s novim pravilima računanja vremena. Logično je zaključiti kako je on stoga zamišljen kao priručnik, više nego kao kalendar. Čak je i uobičajena struktura baroknog kalendara u ovom primjerku izmijenjena pa tako kalendar započinje praktikumom, a završava s kalendarskim tablicama. Praktikum objašnjava u detalje sve promjene i razloga promjena računanja vremena, koristeći se astronomskim računicama i njihovim objašnjenjima. Iz tog razloga ne čudi što se cjelokupni sadržaj proteže na čak 60 stranica. Kalendar je jednako tako bio važan za uspostavu novog redoslijeda slavlja određenih svetaca, odnosno, Grgur XIII. je u skladu s novim računanjem vremena uspostavio i novi martirologij, koji je doduše bio dovršen tek godinu dana poslije, a nadopunjava se do danas.⁸⁴ Iz tog razloga ovaj kalendar sadrži nepotpun martirologij u kojem su uvršteni tek najvažniji i najstariji sveci i blagdani. Stoga su kalendarske tablice ovoga kalendar prepune praznih polja za kasnije umetanja drugih

⁸³"Kalendarium Gregorianum Perpetuum. Cum privilegio Summi Ponfificis, Senatus Veneti et aliorum Principum,..." Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 4962-16° Privezak 4 1582. kalendar s istim sadržajem, ali tiskan od strane drugog tiskara je jednako tako dostupan za pregled online na adresi <https://archive.org/details/kalendariumgreg00unkngoog> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

⁸⁴<http://www.newadvent.org/cathen/03168a.htm><http://www.newadvent.org/cathen/07001b.htm> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

svetkovina.⁸⁵ Važnost ovog kalendara je u njegovoj poučnosti, odnosno, edukacijskoj relevantnosti, jer je kao koncizno djelo mogao poslužiti Vitezoviću da shvati sve najvažnije promjene i načine na koje se računa vrijeme po novim pravilima. Korištenje kratkog i jednostavnog priručnika kao što je ovaj moglo je u njegovoj slučaju biti produktivnije nego čitanje velikog broja knjiga s istom tematikom. Osim toga, s obzirom na Vitezovićevo nastojanje da u kalendare uvrštava vlastite ilirske svece i mučenike, nesumnjivo bi mu ovaj nedovršen martirologij omogućio prostor za manevar u kreaciji svetkovina.

Kalendari Georga Dettelbachera

Georg Dettelbacher bio je austrijski pisac i tiskar iz Klagenfurta čije je jedino značajnije djelo bila kratka povijest Karantanije.⁸⁶ Veći je uspjeh postigao svojim kalendarima koji su, sudeći prema dugom periodu izdavanja, bili velika uspješnica. Sudeći prema poznatim informacijama, Vitezović i Dettelbacher dijelili su ljubav prema svome kraju, kao i interes za povijest svoga naroda. Sličnosti ne prestaju na interesima jer su obojica izradili kalendara pristupali s istom zamisli o zadržavanju jednostavnosti sadržaja, strukture i niske cijene, kako za sebe, tako i za čitatelje. Kako je Dettelbacher svoj životni put završio čak i prije nego je Vitezović preuzeo svoju dužnost tiskara i autora, opravdano je pretpostaviti da su Dettelbacherovi kalendari imali utjecaja na Vitezovića i njegovu produkciju. Valvasorova biblioteka čuva svega 5 brojeva kalendara izdanih u razdoblju od 1674. do 1683. godine.⁸⁷ Mada nije riječ o pretjerano velikom broju primjeraka, može se sa sigurnošću odrediti temeljne karakteristike Dettelbacherovih kalendara i sličnosti koje ti kalendari dijele s Vitezovićevim. S obzirom na velik broj sličnosti koje ova dvojica autora dijele, ne samo u životu već i u tiskarskoj profesiji, analiza ovih kalendara je bila iznimno zanimljiva, upravo zahvaljujući osjećaju da gledate nešto što vam je strukturom iznimno poznato.

Za početak valja reći da je Dettelbacher svoje kalendare posvećivao grofu Wolfgangu Andrei Rosenbergu, koji mu je nesumnjivo bio pokrovitelj. Ovo upućuje na zaključak da je, kao i Vitezović, morao tražiti pokrovitelje i investitore kako bi se mogao baviti izradom kalendara. Dettelbacher od samog početka koristi dataciju kakvu pronalazimo u

⁸⁵ Možemo sumnjati kako je riječ o namjernoj odluci kako bi se prazni datumi mogli popuniti lokalnim svecima i mučenicima koje štiju pojedini narodi u određenim dijelovima katoličkog svijeta.

⁸⁶ Christoph Reske, *Die Buchdrucker des 16. Und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH & Co., 2007), 186.

⁸⁷ "Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher" god. 1674., 1677., 1679., 1682., 1683. Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 9536-8°, M 11958-8°, M 11944-8°, M9392-8.

Vitezovićevom posljednjem kalendaru. On, ipak, bira kronološke odrednice vezane uz povijest Svetog Rimskog Carstva, kao i na odrednice vezane uz sukobe i zbivanja u Osmanskom Carstvu, što je razumljivo s obzirom da se radi o ratnom periodu. Nadalje, njegovi kalendari bili su zamišljeni kao *Schreibkalendari* s posebnim stranicama za zapise bilježaka ili podsjetnika.⁸⁸ On je stoga za kalendarske tablice koristio dvije stranice, pa je često dio planiranih priloga završio na tim stranicama kako bi se uštedio prostor u praktikumu.

Praktikumi njegovih kalendara sadržavali su priloge raznih tematika (savjete za zdrav život, informacije o biljkama i životinjama, o umjetnosti u svijetu, o nebeskim tijelima itd.) te se, kao i Vitezović, suzdržavao od ponavljanja sadržaja. Aleksandar Stipčević tvrdi da je razvoj znanosti u XVII. stoljeću utjecao na produkciju kalendara tako da su se iz kalendara počeli izbacivati elementi vezani uz astrologiju i praznovjerje.⁸⁹ Ako se Stipčevićeva opaska odnosi na kalendare s hrvatskog prostora, ista praksa primjetna je u Dettelbacheru. Astrološka predviđanja sretnih, nesretnih i sličnih dana nemaju mjesta u ovim kalendarima, nego se on radije okreće tekstovima koji se temelje na modernijim priručnicima. U svojim je priložima o zdravlju Dettelbacher preferirao koristiti medicinske savjete temeljene na praksi liječnika umjesto astronoma i astrologa, pa je u svojim tekstovima davao savjete o tome kako spriječiti i osigurati se od pojave bolesti, umjesto kako se od njih liječiti.⁹⁰ Astronomiju je, s druge strane, iznimno cijenio, čemu svjedoče astrometeorološka predviđanja vremenskih prilika, te je kao redoviti prilog uvrštavao tekstove o pomrčinama Sunca i Mjeseca, kao i osnovna teoretska znanja o planetima i zvijezdima. Kao i u slučaju kalendara na njemačkom jeziku, Dettelbacher je svoje čitatelje volio informirati o događajima u regiji. Tomu je služio poseban prilog pod nazivom *De bello et pace* koji se obično nalazio na samom kraju praktikuma. Taj je prilog ukratko donosio temeljne informacije o sukobima Monarhije i Osmanskog Carstva, o napredovanju vojski i eventualnim mirnim razdobljima.

⁸⁸ U ovim se kalendarima najčešće mogu naći zapisi vlasnika, najvjerojatnije Valvasora(!). Očito je kako zapisivanje u kalendari nije bila regularna praksa vlasnika, te ih je koristio samo u pojedinim prigodama s obzirom da su tek poneke stranice ispisane.

⁸⁹ Stipčević, "Socijalna povijest knjige sv. 2.", 174.

⁹⁰ Biblioteca Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 9536-8°, M 11958-8°, M 11944-8°, M9392-8°. *Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher* god. 1674. Radi se naime o tekstu koji savjetuje kako održati zdravlje pravilnim izborom mjesta za gradnju kuće, kojih se vjetrova i u koje doba godine čuvati itd.

Dojam kako je Vitezović u rukama imao Dettelbacherove kalendare i koristio ih kao predložak, ne temelji se toliko na njihovom sadržaju, mada se i tu mogle pronaći neke sličnost. Najveća sličnost primjetna je u izravnoj usporedbi strukturiranja grafičkih elemenata kalendara. Način formatiranja tablica, teksta priloga i manipulacija fontom u svrhu isticanja relevantnih informacija izgledaju doslovno identično, barem pri usporedbi prvih kalendara obojice autora. Ako se usporede s kalendarima na njemačkom jeziku, Vitezovićevi i Dettelbacherovi kalendari čine se daleko pristupačnijima i jednostavnijima. Obrubi tvoreni čistim linijama, velikim razmacima među redovima, kao i praznim prostorima na svoj način određuju doživljavanje teksta. Takav način formatiranja manje ažurnom čitatelju ukazuje na ključne informacije nekog teksta, posebno ih ističući, kako bi čitatelj bez muke preskočio teško razumljivo dijelove teksta. Korištenje sintetskog kraćenja ključnih dijelova teksta i pretvorba tih informacija u lako pamtljive stihove koji se zatim u mediju manipulacijom fonta posebno ističu, još je jedna od zajedničkih karakteristika. Razlog koji se može pripisati Vitezovićevom izboru da fokus tekstova i priloga stavlja na astrologiju umjesto na moderne znanosti kao Dettelbacher, možda leži u samoj autorskoj odluci da u kalendarima predstavi sadržaje koje je smatrao prikladnijima regionalnom i edukacijskom okruženju. Vitezović je u svojim kalendarima očito osjećao potrebu zadržati pojedine elemente ustaljene u kratkoj hrvatskoj tradiciji kalendara, kako bi zadržao staro čitateljstvo. Mogući je faktor i nedostatak adekvatnih djela u vlastitoj biblioteci, s obzirom da Vitezovićeva produkcije pred kraj pokazuje znakove okreta ka novim modernim smjerovima u razvoju kalendara.

Kalendari sveučilišta u Trnavi i Beču

Sveučilište u Trnavi ustanovljeno je 1653. godine te je od samog početka pružalo obrazovanje u četiri glavna područja: teologiji, umjetnosti, pravu i medicini. Osim toga sveučilište je bilo poznato po svojoj promatračnici, zbog koje se i razvio popriličan interes za proučavanje astrologije i astronomije.⁹¹ Jedan od glavnih projekata sveučilišta bila je i tiskara koju je sveučilište posjedovalo, a jedan od temeljnih načina pružanja uvida u rad samog učilišta bili su njihovi godišnji kalendari na latinskom jeziku. Negdje između 1676. i 1679. godine taj je kalendar prešao u vlasništvo sveučilišta u Beču.⁹² Treći kalendar se dovodi u svezu s preostala dva s obzirom na to da kalendari dijele strukturne kao i sadržajne sličnosti.

⁹¹ <http://www.truni.sk/en/history-and-mission> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

⁹² "Calendarium- Typographie Tyrniavensis ad annum 1676.....", Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M9536-8°.

"Calendarium- Tyrniavensis-Viennensis... ad annum 1679.....", Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M9536-8°.

Kalendaru nedostaje ime i mjesto izdavanja, pa je teško odrediti njegovo podrijetlo. Mada mu nedostaju ključna grafička obilježja prva dva kalendara, po strukturi priloga je poprilično sličan prvom trnavskom kalendaru.⁹³ Posljednji kalendar potpisuje anonimni "Astrophilius", dok se na ostala dva primjerka u potpisu nalaze "Astrophili academiae Tyrniavensis/Viennensis". Sva tri kalendara, sudeći po sadržaju ili po potpisu, pisali su znanstvenici ili studenti navedenih sveučilišta. Svoje sadržaje temelje na znanstvenim otkrićima na poljima astrologije i astronomije, matematike, fizike i medicine. Bez obzira na tu činjenicu, ovi kalendari zadržavaju astrološke metode predviđanja "prikladnih dana", te donose zdravstvene i gospodarske savjete na temelju položaja zvijezda i planeta. Kalendari imaju od 60 do 90 stranica, što se većim dijelom može zahvaliti detaljnim praktikumima i znanstvenim tekstovima i disertacijama. Niti jedan od tri kalendara nije *Schreibkalendar* što znači da je njihova namjena bila više usmjerena na informiranje i educiranje. Kako se radi o opsežnim kalendarima, u analizi svakog pojedinog kalendara fokus će biti na aspektima koji se čine relevantnima i povezanim s Vitezovićevom produkcijom.

Prvi trnavski kalendar iz 1676.⁹⁴ godine je izrazito zanimljiv zbog iscrpnih tekstova koji objašnjavaju funkcioniranje astronomskih i astroloških metoda predviđanja u svakodnevnom životu. Kalendari sadrže teorijska znanja i njihovu primjenu kao i tablice "prikladnih dana" koje vidamo kod Vitezovića. Autori ovog kalendara potrudili su se, nalik Vitezoviću, objasniti pravila na temelju kojih su određeni dani izračunati, mada to rade u daleko detaljnije. Savjeti u samom kalendaru temeljeni su na djelima i metodama poznatog talijanskog matematičara Andree Argola.⁹⁵ Kako sami autori navode izvor svojih tekstova, te se radi o poprilično detaljnim tekstovima, moguće je kako je upravo ovaj kalendar utjecao na razvoj Vitezovićeve interesa za astronomiju i astrologiju. Činjenica da se s kalendarom mogao susresti već pri prvom boravku u Wagensbergu, definitivno daje legitimitet ovoj pretpostavki. Same kalendarske tablice ovog kalendara su puno detaljnije i bave se dotad nepoznatom tematikom, što je vjerojatno rezultat mogućnosti da kalendar uređuje više autora. Među detaljima su i geografsko i kronološko smještanje svetaca i mučenika u povijest, vremena izlaska i zalaska sunca itd. Važno je napomenuti kako i u ovom slučaju važnu ulogu u kalendaru igra postojanje priloga "De Bello" koji se bavi ratnim stanjem na granici s Osmanskim Carstvom. Dok je Dettelbacher prilično sažeto izvještavao o ratnim zbivanjima,

⁹³"Calendarium pro anno 1685... Dissertatio optico phisico-mathematica...", Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 11944-8°.

⁹⁴ "Calendarium- Typographie Tyrniavensis ad annum 1676.....", Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M9536-8°.

⁹⁵<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2830900149.html> (posljednji put posjećeno 10.08.2015)

ovaj kao i dva ostala kalendara donose detaljne izvještaje o bitkama i sudionicima u proteklih godinu dana. Zanimljivo je pitanje izostanka takvog priloga kod Vitezovića, koji je ne samo bio bliže sukobima, već je u njima i sudjelovao.

Drugi kalendar koji supotpisuju sveučilišta u Trnavi i Beču,⁹⁶ tiskan je tri godine kasnije pa je strukturno sličan ranije opisanom, mada postoji velika razlika u sadržajnim aspektima, Kalendar je sadržajno daleko više usmjeren prema crkvenim temama pa tako uz poneki citat iz Biblije, u kalendarskim tablicama donosi i pregled najvažnijih događanja u povijesti crkve. Praktikum, koji je najbitniji za ovu analizu, donosi disertaciju o planetima i zvijezdama, te kraće tekstove o pomrčinama Sunca i Mjeseca. Među zanimljivijim priložima u ovom slučaju su savjeti na temu zdravstvene njege i gospodarskih poslova. Zdravstveni savjeti se ovaj put fokusiraju na razne napasti koje mogu štetiti i ljudima i životinjama i usjevima, iako nigdje nije naveden točan izvor podataka. Nakon ovog opširnog teksta slijedi dugi niz poljoprivrednih savjeta, opet nepoznatog izvora koji nalikuju, mada nisu identični, onima koje zatječemo u Vitezovićevim kalendarima. Opet, radi se o tekstu koji je mogao Vitezoviću služiti kao jedan od izvora pri pisanju vlastitih priloga, iako u ovom slučaju ne možemo uspostaviti direktnu vezu između jednog i drugog. Sumnja na Vitezovićevu korištenje poljoprivrednih priručnika ili savjeta iz sjevernijih prostora temelji se na činjenici da Vitezović u svoje kalendare ne uključuje savjete o brizi za vinograde, mada je vinogradarstvo bila iznimno razvijeno na hrvatskom području.

Posljednji kalendar iz 1685. godine, nepoznatog autora i mjesta izdavanja, strukturno je i sadržajno sličan prijašnjim dvama kalendarima, a u posebnom je fokusu opširna disertaciju na temu oka i vida. Iako je disertacija nesumnjivo zanimljiva, najvažniji aspekt ovoga kalendara kriju kalendarske tablice. Naime, ovo je prvi kalendar koji je drugu stranicu određenog mjeseca posvetio isključivo mudrim izrekama. Unatoč nepostojanju sadržajne sličnosti s izrekama u Vitezovićevim kalendarima, sama ideja o implementiranju ovakvog jednog detalja mogla je potaknuti promjenu koja je uslijedila u Vitezovićevoj produkciji nakon 1696. godine. Za razliku od Vitezovića, osoba koje je odabrala ove mudre izreke nije išla toliko daleko da ih pokuša transformirati u stihove, no u ovom slučaju autor si je barem dao truda da mudre izreke kategorizira i razvrsta ovisno o njihovoj temi. Pravi autori izreka nisu spomenuti, pa se opet o podrijetlu može samo nagađati, no vjerojatno je riječ o biblijskim i filozofskim izrekama, barem sudeći prema općem tonu.

⁹⁶"Calendarium- Tyrniavensis-Viennensis... ad annum 1679....." Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M9536-8°.

Možemo zaključiti kako su svi kalendari spomenuti unutar ovoga poglavlja nesumnjivo imali utjecaja na Vitezovićevu produkciju, mada bih se usudio reći kako je taj utjecaj najočitiji u kasnijim kalendarima. Kako su neki od ovih kalendara izdani nakon posljednjeg Vitezovićeve boravka u Wagensbergu, Vitezović ih je vjerojatno koristio i čitao poslije 1690. i prijenosa Valvasorove biblioteke u Zagreb. Ipak, pojedini primjerci spomenutih kalendara bili su mu dostupni za vrijeme njegova prvog boravka u Wagensbergu; riječ je par primjeraka Dettelbacherova kalendara i prvom trnavskom kalendar, pa su upravo ti primjerci mogli izvršiti najveći utjecaj na Vitezovićevu kalendarsku djelatnost. Pojedine karakteristike kalendara predložaka mogu se jasno detektirati unutar Vitezovićevih kalendara, kao što su to određeni strukturalni ili sadržajni ustupci. Ipak, detaljna analiza Vitezovićevih kalendara, koja slijedi, prezentirati će i inovativne elemente koji u konačnici Vitezovićeve kalendare čine jedinstvenima unutar kulture medija kalendara.

4.3. Analiza grafičkih obilježja

Strukturalno se Vitezovićevi kalendari na prvi pogled ne razlikuju pretjerano od drugih baroknih kalendara europske tradicije. Barokni kalendari nastali su kao rezultat stoljetne tradicije razvoja medija, kao i promjene njegove funkcije od alata za računanje vremena do sredstva edukacije. Struktura kalendara se stoga morala prilagoditi njegovoj novoj namjeni, dok su sadržaji prilagođeni čitateljstvu. U slučaju pučkog kalendara razvio se medij čije su temeljne karakteristike bile jasnoća, jednostavnost i niska cijena. Izbor malog formata kontrolirao je cijenu tiskovine, dok je jednostavnost sadržaja jamčila interes publike. Tiskarstvo je krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća već razvilo određene obrasce strukturiranja medija što je u konačnici rezultiralo prepoznatljivošću među tiskanim djelima. Postojanje obrazaca, ipak, nije umanjilo kreativnost autora kalendara koji su inovacijama u strukturiranju sadržajnih i grafičkih elemenata pokušavali svoje kalendare učiniti privlačnijima. Veću slobodu pri toj djelatnosti imali su autori koji su u isto vrijeme bili i tiskari. Oni su, ograničeni samo vlastitom vještinom i novčanim sredstvima, mogli manipulirati strukturom tiskanog medija kako bi se postigao željeni učinak i ostvarila autorska vizija. U svijetlu svega ranije navedenog, činjenica kako su Vitezovićevi kalendari strukturalno slični analiziranim predlošcima olakotna je okolnost jer nam omogućava precizno lociranje posuđenih elemenata. Jednako tako, usporedna analiza omogućava nam i detektiranje Vitezovićevih originalnih rješenja u pogledu grafičke obrade teksta i ostalih elemenata kalendara. Na temelju ovih pretpostavki lakše je Vitezovićevu produkciju analizirati u kontekstu europske kalendarske tradicije.

Nedostatak novčanih sredstava bio je Vitezoviću vjerojatno najveći problem. To je podrazumijevalo činjenje određenih ustupaka kako bi se niskim zadržale proizvodna i prodajna cijena. Kako se već u početku odlučio ponuditi kalendare u nešto većem formatu nego što je to bilo uobičajeno, morao je pristupiti restrikcijama u nekom drugom aspektu kalendara. Rješenje je bilo smanjiti broj stranica, a opet zadržati sve potrebne dijelove kalendara. Prvi element koji Vitezović napušta, a koji je bio duboko ukorijenjen u europskoj tradiciji, bio je slobodan prostor za bilješke. Tradicionalno smješten na drugoj stranici svakog mjeseca, taj je prostor služio čitatelju za unos vlastitih bilješki i podsjetnika. Taj postupak bio je možda najveći odmak Vitezovića od europske tradicije bogate *Schreibkalendarima*. Vitezović nije bio jedini koji je posegnuo za ovakvim rješenjem, s obzirom da isti postupak primjećujemo i u znanstvenim kalendarima trnavskog i bečkog veleučilišta. Na prvi pogled ova promjena može se činiti kao veliki korak unatrag obzirom da se iz kalendara izbacuje pisanje kao tekovina obrazovanijeg društva. Ipak, ako sagledamo ovu promjenu iz perspektive McLuhanove teorije, Vitezovićevo isključivanje mogućnosti, ili potrebe za pisanjem, pretvorilo je "hladan" medij koji zahtjeva interakciju i trud, u "vrući" medij čiji je fokus zadržan na prenošenju željene informacija.⁹⁷

Vitezovićeva struktura kalendara doživjela je samo jednu veliku promjenu koja je nestala kao rezultat promjene tiskare. Ona je uslijedila uspostavljanjem pune funkcionalnosti tiskare u Zagrebu 1695. godine, kada je on po prvi puta mogao u potpunosti utjecati na sve aspekte produkcije.⁹⁸ U tom periodu Vitezović mijenja tradicionalni izgled stranica kalendarskih tablica kako bi napravio mjesta za novi prilog, skup narodnih mudrosti i izreka pod nazivom "Priricsnik", koji će postati najprepoznatljiviji element Vitezovićeve kalendarske produkcije.

Iako nam se može činiti kako smještaj elemenata na stranici nije pretjerano važan, pogotovo kada su u pitanju mediji predindustrijskog razdoblja, raspored i ograničenje sadržaja, kao i njegovo oblikovanje su vrlo važni čimbenici u percepciji samog medija. Nove teorije u istraživanju medija današnjice su upravo iz tog razloga razvile nove metodologije analize, što je omogućilo sasvim novi pogled na planiranje i strukturiranje izgleda medija. Novine se stoga u novijim medijskim istraživanjima više ne promatraju samo kroz njihov sadržaj, već po prvi puta u središte istraživanja dolaze i grafički elementi poput

⁹⁷ McLuhan, "Razumijevanje medija", 26-30.

⁹⁸ Kako je Vitezović tek 1696. godine potpuno opremio tiskaru za tiskanje kalendara nesumnjivo je i tada uslijedila promjena formatiranja stranica. Klaić V. 1914. str. 100.

layout stranica, manipulacija fontom i okvirima. Autori Gunther Kress i Theo van Leeuwen su se u svom istraživanju posvetili analizi naslovnica novina i rasporedima vijesti na naslovnicama, kako bi uočili određene obrasce na temelju kojih se naslovnice koncipiraju. Iako je riječ o analizi modernih medija, kulturne postavke na kojima se analiza temelji transtemporalne su po svom karakteru i kao takve primjetne u umjetnosti zapadnog svijeta od starog vijeka do danas. Jedan od njihovih temeljnih interesa bio je kako odabir strane na kojoj se vijest nalazi korelira s sadržajem te vijesti. Zaključak do kojeg su došli govori u prilog hipotezi kako smještaj elementa na lijevu stranu označava nešto svakodnevno, ustaljeno i dobro poznato, nešto što ne zaslužuje punu pozornost, dok element na desnoj strani predstavlja novu i nepoznatu informaciju kojoj je potrebna veća pozornost.⁹⁹

Vitezovićevu "reimaginacija" stranica s kalendarskim tablicama, smjestila je tablice na lijevu stranu, implicirajući kako je riječ o nečemu što je čitateljstvu već poznato i od čega znaju što mogu očekivati. Na desnu stranu smješten je novi prilog pod nazivom *Priricsnik*. Sadržaj tog novog priloga pružao je čitateljstvu nešto s čime se nisu ranije susretali, odnosno, kako je u svakom broju donosio neke nove informacije, opravdan je njegov smještaj na desnu stranu. Vitezović je imao potpunu slobodu odabira rasporeda elemenata, te je mudre izreke mogao smjestiti u praktikum kao što su to napravili pojedini autori iz Valvasorove biblioteke, ali on se odlučio na smještaj među kalendarske tablice, u posebno uokvirenom prostoru kako bi taj sadržaj bio primjetan. Vitezović je, čini se, oduvijek težio implementaciji ovakvog tipa moralno-edukacijskog sadržaja u svoje kalendare, a njegovu je važnost naglasio upravo ovakvim rasporedom. Cilj ovakve analize svakako nije prikazati Vitezovića medijskim genijem, ali riječ je inovaciji koja u drugim kalendarima nije viđena, odnosno, barem nije izvršena na isti način koji je u isto vrijeme funkcionalan i estetski privlačan. Raspored elemenata u grafički intenzivnim medijima danas je vrlo cijenjeno znanje, a iz ovoga je evidentno kako je čak i to znanje rezultat dugoročne europske umjetničke tradicije.

Određene elemente kalendara, posebice kada je u pitanju praktikum, Vitezović je posudio od ranije spomenutih predložaka te je njihov utjecaj jasno prepoznatljiv. On je najvidljiviji u primjercima iz 1692. i 1705. godine, s obzirom da se radi o primjercima s kvantitativno najvećim praktikumima. U tim kalendarima pronalazimo ista grafička rješenja korištena u latinskim kalendarima Georga Dettelbachera i kalendara sveučilišta u Trnavi. Kalendar iz 1692.¹⁰⁰ godine preuzima karakteristike najranijeg Dettelbacherova kalendara iz

⁹⁹Kress, vonLeeuwen, "Front Page Analysis of Newspaper Layout", 196.

¹⁰⁰Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti Meszecsnik i dnevnik goszpodarski..1692."

1674.¹⁰¹ Vitezović je od Dettelbachera preuzeo način naslovljavanja poglavlja i potpoglavlja kao i karakterističan način sažimanja dužih tekstova u obliku kratkih rimovanih stihova. Sažetak se u oba slučaja nalazi ispod dužeg teksta, tiskan je ukošenim fontom i napisan je u stihovima. Sažetci su u oba slučaja posebno naglašeni centriranjem stihova što oko njih ostavlja praznog prostora koji usmjerava pažnju na taj tekst. Čini se kako je obojici autora to bila tek prolazna praksa ili je takav način formatiranja oduzimao previše vremena da bi se ponavljao svake godine, te su obojica praksu napustili u kasnijim godišnjacima.¹⁰² Kao što je slučaj i s mudrim izrekama, Vitezovićeva uporaba rimovanih osmeraca u sažetcima ciljano je mnemotehničko sredstvo koje omogućava da nepismeni lakše zapamte savjete koje će im netko pročitati. Rimovani stihovi su svakako bili lakši za upamtiti nego duži tekstovi koje slabije obrazovani ljudi ne bi ni razumjeli.

Kalendar iz 1705.¹⁰³ godine rješenjima se ugledao na kalendare trnavskog i bečkog sveučilišta. Većina autora se trudila kalendare popuniti novim i zanimljivim sadržajima pa se, osim u slučaju horoskopa i popisa prigodnih dana, rijetko događalo da je isti autori ponovio tekst. Autori kalendara su se vodili pretpostavkom da će njihovi čitatelji posjedovati sve njihove kalendare, pa potrebe za ponavljanjem teksta nema. U svrhu štednje stranica i izbjegavanja istih tekstova, prvi prilog koji je izgubio dio sadržaja bio je horoskop, odnosno objašnjenja horoskopskih predviđanja bila su ispuštena kako bi se dobilo više prostora za druge priloge. Korištenje jednostavnog popisa prikladnih dana bez objašnjenja u prilogu prvi puta smo detektirali u trnavsko-bečkom kalendaru iz 1679. godine.¹⁰⁴ Bez ikakvog objašnjenja, popis dana, krajnje jednostavno prikazan, služi kao raspored koji čitatelju treba pratiti. Ovakva zamjena cjelovitih sadržaja funkcionalnim tablicama još je jedno od rješenja koje je Vitezović integrirao u svoje kalendare. Razlog zbog kojeg je ova redukcija funkcionalna i opravdana je upravo tradicija izdavanja kalendara i njegove kupovine. Čitatelji kalendara svjesni su kako objašnjenje imaju u jednom od ranijih brojeva, a u kasnijim brojevima ono im ne treba jer još uvijek imaju izračune. Ti izračuni koji su prikazani u obliku rasporeda čitateljima su od jednake važnosti kao i objašnjenje koje je u međuvremenu

¹⁰¹ Georgii Dettelbacher, "Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher... 1674."

¹⁰² Sažeci se pojavljuju samo u spomenutim kalendarima. U Dettelbacherovu slučaju moguće je da je on od navedene prakse odustao zbog ogromne količine vremena koja je bila potrebna. U Vitezovićevu slučaju primjetan je nedostatak tekstova u kasnijim godinama, kao i tendencija da se odmakne od svoje ranije produkcije. Moguće je kako je Vitezović od prakse odustao kako bi svoju produkciju više približio tradicionalnoj produkciji latinskih kalendara, u kojima ova praksa nije postajala.

¹⁰³ Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1705."

¹⁰⁴ "Calendarium- Tyrniavensis-Viennensis... ad annum 1679....." Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M9536-8°.

izbačeno. Pozitivna posljedica tog novog grafičkog rješenja jest ogromna ušteda prostora za nove priloga, i novca za autora.

Manipulacija fontom je još jedna od važnih taktika pri kreiranju i definiranju grafičkog izričaja medija. Ova je taktika bila daleko efektivnija u razdoblju pisane riječi kada je pisar imao neograničeno mnogo mogućnosti pri stiliziranju slova, tiskarstvo je u tom pogledu bila ograničeno. Ipak, mogućnost da se fontu odredi veličina, debljina, ukošenost kao i boja, na neki način je zamijenila rukopisne stilizacije. Tiskari koji su imali iskustva s manipulacijom tiska i bili u mogućnosti da i sami prave kalupe, mogli su usmjeriti pozornost čitatelja na dijelove teksta koji su bili važniji od drugih. Koliko je promjena fonta važna svjesni smo s zahvaljujući današnjem razvoju tehnologije. Pogrešan odabir boje, veličine, ili samog fonta može informaciju u potpunosti sakriti, ili je, istaknuti u odnosu na ostale. Iako ograničenih mogućnosti, korištenje različitog fonta u tiskarstvu izazivalo je vjerojatno isti efekt. Mastila crne i crvene boje bila su jedina dostupna u tiskarstvu, pa ipak, kontrast između njih bio je dovoljan da se pojedini dijelovi teksta istaknu. Crveno mastilo se najčešće koristilo pri isticanju imena važnih ljudi, važnijih datuma¹⁰⁵, naslova evanđelja ili poslanica koje će se čitati na misi te nedjelje. Crnom bojom bio je tiskan ostatak teksta, grafike te bordure i simboli koji su se mogli pronaći na kalendarskim stranicama. Korištenje ukošenog fonta imalo je jednako važnu ulogu. Tanja i vitičasta, pomalo stilizirana slova pružala su odmak od uniformnosti standardnog fonta, te su mogli biti sredstvo koje su čitatelji povezivali s nečim posebnim i relevantnim. Vitezovićeve kalendari, kao i kalendari Georga Dettelbachera posebice se ističu manipulacijom slova, pogotovo u usporedbi s uniformiranim kalendarima kao što su to oni trnavskog i bečkog sveučilišta. Ovakve manipulacije fonta rjeđe su među kalendarima na njemačkom jeziku, čemu je vjerojatno doprinijela upotreba fonta nalik gotici koji nije dopuštao pretjerane promjene. Njemačke kalendare je, primjerice, definirala intenzivnija upotreba crvene boje.

¹⁰⁵ Primjerice, imena donatora i pokrovitelja kalendara, imena vladara, plemića ili crkvenog dostojnika koji je imao ulogu u stvaranju kalendara. Jednako tako posebni su blagdani i sveci bili označavani crvenom bojom kako bi se posebno obratila pozornost na slavlja koje se ne bi trebala propustiti.

4.4. Analiza sadržaja

4.4.1. Tablice s kalendarskim podacima

Pri izradi tablica kalendara nije postojalo mnogo mjesta za inovaciju, pa je struktura koju je Vitezović koristio bila je gotovo identična svim kalendarima analiziranim u sklopu ovoga rada. Među godišnjacima postojale su određene sadržajne razlike koje su uvelike ovisile o opremljenosti tiskare, kao i mogućnosti tiskara da iskoristi više od jedne stranice za samu tablicu. Razlika koju primjećujemo kod Vitezovića je upravo kvantitativne prirode, a odnosi se na broj stranica posvećen pojedinom mjesecu. S obzirom na slabu opremljenost same tiskare i mala sredstva, Vitezovićeve su kalendarske tablice bile ograničene na samo jednu stranicu. Bez obzira na to ograničenje materijalne prirode, Vitezović je svoje kalendare i kalendarske tablice uspio napraviti praktičnima i informativnima, zadržavajući najvažnije podatke netaknutima. Najveći nedostatak Vitezovićevih kalendara nepostojanje je slobodnog prostora za unos bilješki ili podsjetnika.¹⁰⁶ Žrtvovanje toga prostora nije bilo u skladu s europskom tradicijom koja je pred kraj XVII. stoljeća preferirala *Schreibkalendare*, to jest, kalendare čija je namjena upisivanje zabilješki. Valvasorova zbirka potvrđuje ovu teoriju s obzirom da su gotovo svi, pa čak i oni kalendari koji nisu nazivno bili *Schreibkalendari*, imali određeno mjesto za bilješke. U njemačkoj historiografiji postoji velik interes povjesničara za proučavanje bilješki u kalendarima, tako, primjerice, autori poput Klause-Dietera Herbsta smatraju kako se kroz bilješke može dobiti izvrstan uvid u živote i razmišljanja čitatelja.¹⁰⁷

Kalendarske tablice u Vitezovićevim kalendarima, neovisno o godištu, bile su strukturirane na sličan način u skladu s europskom tradicijom.¹⁰⁸ Vrh svake stranice donosi ime mjeseca, zapisano u nekoliko oblika, među kojima su svi poznati nazivi iz tri hrvatska narječja i naziv na latinskom. Svaki mjesec spomenut je stoga s minimalno tri imena (kao što je to u slučaju mjeseca rujna), to jest, maksimalno šest različitih imena (što je slučaj za mjesec svibanj).¹⁰⁹ Tablica s osnovnim podacima smještena je na lijevu stranu stranice i sadržava

¹⁰⁶ Važno je napomenuti kako je ovaj prostor sadržavao čak i najraniji sačuvani kalendar na kajkavskom iz 1653. godine, mada u rudimentarnom obliku 2 prazne stranice među stranicama svakog mjeseca.

Nacionalna sveučilišna knjižnica. Zbirka rukopisa i starih knjiga. RIID-16°-85. 1653. "*Novi kalendarium od Christvssevoga poroda rachunaussi na leto 1653. ...*" RIID-16°-85.

¹⁰⁷ Klaus-DieterHerbst. "Der Schreibkalender der Frühen Neuzeit – eine noch wenig genutzte Quelle für die Astronomiegeschichtsschreibung" u *Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin* 103(2009), 31–48

¹⁰⁸ Male razlike primjećuju se tek kod kalendara iz 1692. godine, koji nije tiskan u Vitezovićevoj tiskari. U slučaju toga kalendara, Vitezović je bio prisiljen koristiti šablone i okvire dostupne u tiskari u kojoj je obavljao taj posao.

¹⁰⁹ Jednake nazive mjeseci na hrvatskom jeziku pronalazimo i u drugom svesku Belostenčeva *Gazophylaziuma* Ivan Belostenec, *Gazophylacium : seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium : selectoribus synonymis,*

stupce u kojima se popunjavaju slijedeće kategorije: datum, nedjeljno slovo,¹¹⁰ ime sveca ili mučenika koji se slavi na taj dan, odnosno, blagdana, položaj Mjeseca s obzirom na zvijezda zodijaka s pomakom u stupnjevima, vrijeme kada mjesec ulazi u svoje pojedine faze i na kraju astrološko-meteorološka predviđanja vremenskih prilika.

Krenimo s prvom kategorijom nakon datuma i nedjeljnog slova. Popis svetaca i njima pripadajućih dana bio je točno određen propisima gregorijanske reforme kalendara 1582. godine. Svi sveci i mučenici, zajedno s pripadajućim datumima slavlja, bili su tada popisani u djelu *Martyrologium Romanum ad novam kalendarii rationem*.¹¹¹ Kada je reforma bila dogovorena, martirologij je još bio nepotpun te su stoga najvažniji dani svetkovina bili obznanjeni tiskanjem prvog šire dostupnog kalendara iz 1582. godine, čiji je primjerak opisan je u jednom od ranijih poglavlja. Taj je kalendar trebao poslužiti kao svojevrsni priručnik kojim bi se objasnile najvažnije promjene koje nastaju gregorijanskom reformom, a na samom kraju su naznačeni i najvažniji sveci koje se treba slaviti u određenim mjesecima. Kalendar je, ipak, ostavio velike praznine u popisu, koje su trebale biti popunjene kada martirologij bude upotpunjen. Kako te prve godine još nije bilo mnogo zemalja koje su prihvatile novi kalendar, takav propust nije bio pretjerano važan, ali je u ono vrijeme vjerojatno otvorio mogućnosti mnogim lokalnim i novijim svecima da se etabliraju u dugo nepromijenjeni kanon. Vitezović se i sam bavio životima svetaca, o čemu svjedoči jedan od rukopisa sačuvan u Zbirci rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice.¹¹² Mada je postojala sumnja kako je svece i mučenike, koje je sam istraživao, pokušao uklopiti u kalendare, usporedba datuma i imena koja se spominju u tom rukopisu, s imenima i datumima u kalendarima, pokazuje tek minimalnu korelaciju. Drugim riječima, samo su se određeni sveci, koji se u rukopisu nazivaju ilirskima, pojavljivali i u kalendarima. U većini se slučajeva korelacije radilo o hrvatsko-ugarskim kraljevima i drugim poznatijim mučenicima čiji su blagdani već bili determinirani (kralj

phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum : item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate Illyrico delicatis illustratum. Knj. 2 (Zagreb; Sveučilišna naklada Liber: Mladost, 1973).

¹¹⁰ "Svakom danu u godini pridruženo je jedno slovo iz niza A, B, C, D, E, F, G tako da svi dani u godini s istim slovom pripadaju istom nedjeljnom danu . Tako i sve nedjelje imaju isto slovo koje se zove nedjeljno slovo . Budući da godina ima 52 tjedna i 1 dan, nedjeljna se slova mijenjaju iz godine u godinu pomičući se po jedno slovo natrag u neprijestupnim godinama. Prijestupna godina ima dva nedjeljna slova. Prvo za siječanj i veljaču, a drugo za ostale mjesece u godini." Buljan-Klaić, "Hrvatski kalendari Pavla Rittera Vitezovića", 191.

¹¹¹<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5320232214;view=1up;seq=57> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.) Verzija martirologija izdana 1598. koji je vrijedio u vrijeme Vitezovićeve rada, od 1582. godine do danas je doživjela velik broj preinaka, a s vremenom su nastali brojni regionalni martirologiji koji donose i svece specifične za određena područja svijeta.

¹¹²Pavao Ritter Vitezović, "Indigetes Illyricani sive Vitae sanctorum Illyrici", Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa, R-3456

Ladislav, kralj Koloman, Sveti Martin, Katarina djevica itd.). Intertekstualnom analizom s drugim kalendarima, neovisno o njihovom podrijetlu i jeziku pisanja, opet se mogu primijetiti brojna neslaganja u popisu svetaca, dok se samo čvrsto ustanovljeni blagdani podudaraju. Najčešće su ta neslaganja nastajala na mjestima ranije spomenutih "rupa" u prvom kalendaru.

U današnje vrijeme, svetkovine i blagdani određuju se kombinacijom službenog rimskog kalendara i mjesnog kalendara svetaca. U ranom novom vijeku jedini izvor za autore kalendara bio je službeni rimski martirologij. Sveci i mučenici u martirologiju popisani su po datumima u kojima se Crkva sjeća na njih. S obzirom na velik broj svetaca kojih se sjeća istovremeno, sveci su bili rangirani, pa su stoga obično više rangirani zauzimali mjesto u kalendarima. Vitezović je, s druge strane, u svojim kalendarima puno češće koristio imena niže rangiranih svetaca po njegovom vlastitom odabiru. Evidentno je to prema intertekstualnoj analizi, koja pokazuje da su kalendari drugih autora najčešće imali ista, nepromijenjena imena kada su u pitanju bili diskutabilni datumi. Postoji, stoga, mogućnost da je Vitezović gradio vlastiti "panteon svetaca" koje je on smatrao relevantnima u hrvatskoj tradiciji, održavajući njihov legitimitet korištenjem službenog martirologija. Među vjerskim sadržajima još je vrijedno napomenuti da je za svaku nedjelju u mjesecu napisan i prvi stih evanđelja koja će se čitati na misi. O važnosti te informacije najviše govori činjenica da je tekst bio tiskan crvenom bojom. Ovo nije neuobičajeno za sakralno društvo, a identična je praksa svojstvena svim analiziranim kalendarima Valvasorove zbirke.

Ranonovovjekovni kalendari su bili fascinantan kulturološki fenomen iz razloga što se na istoj stranici mogu pronaći elementi sakralnog štovanja (evanđelja, blagdani, svetkovine) koji dijele prostor s ezoterijskim i astronomskim predviđanjima i znakovljima. Popisi svetaca i čitanih evanđelja nalaze se uz astrometeorološka predviđanja i astrološke simbole utjecaja zvijezda na život. Astrometeorološka predviđanja, kao jedina znanstvena metoda određivanja vremenskih prilika, bila su ključan element svakog kalendara u ranom novom vijeku. Predviđanja bi većinom bila krajnje jednostavno opisana jednom riječju, kao što je to slučaj u Vitezovićevim kalendarima. Neke od oznaka vremena koje su najčešće korištene bile su: *oblacsno, zimno s vetrom, sznig, vetreno, zracno, vedro, susno, lipo, mochvarno, dobro, ugodno itd.* Mada sama ideja meteorologije u ranom novom vijeku zvuči pomalo nevjerojatnom, astrometeorologija je postala uobičajenom praksom upravo iz razloga što je ljudima omogućavala da rasporede svoje obaveze i planiraju gospodarske poslove unaprijed. Andrea Argolo, talijanski matematičar i liječnik, uvelike je podupirao ovu metodu, a podudarnosti vremenskih prilika s položajima nebeskih tijela bile su dokazane i u

istraživanjima Johannesa Keplera.¹¹³ U periodu kada nije bilo moguće drugim znanstvenim metodama odrediti vremenske prilike, astrometeorologija je bila rješenje u koje su se uzdali i kraljevi, u gotovo jednakoj mjeri kao i puk. Kalendarske tablice sadržavale su i minijaturene simbole horoskopskih znakova, koji su predstavljali vlast određenog zviježđa nad ljudskim životom na određeni dan. Uloga tih simbola bila je iskoristivost pri predviđanju prikladnih dana, kada bi se na temelju simbola i objašnjenja u nekom od kalendara, moglo zaključiti valja li neku aktivnost obavljati taj dan. Pored simbola stajao je i broj koji je u stupnjevima označavao položaj zviježđa naspram mjeseca. Kalendarske tablice su stoga, u ono vrijeme, bili spoj danas suprotstavljenih domena religije i ezoterije, na kojoj je počivala pučka kultura. Ostaje otvoreno pitanje mišljenja Crkve o upotrebi astrologije i astronomije u ranom novom vijeku. Ako uzmemo u obzir da je crkvena ličnost, zagrebački biskup, bio glavni pokrovitelj Vitezovićeve produkcije, pitanje je kakav je stav Crkve bio prema ovim pučkim tradicionalnim praznovjerjima.

Struktura Vitezovićeve tablice bila je promijenjena i proširena počevši od kalendara za 1698. godinu iako je s tom praksom vjerojatno započeo godinu dana ranije. Tada Vitezović svome kalendaru pridodaje novi prilog pod naslovom *Priricsnik*, čiji detaljni opis slijedi u idućem poglavlju.

¹¹³ Astro-meteorologija bila je nešto čime se prvi put bavio Aristotel, a kasnije su se njenim dostignućima koristili i bavili i brojni drugi znanstvenici i veliki umovi. U XVII. stoljeću čak se i poznati znanstvenik Johannes Kepler bavio istraživanjima kako bi pokušao utvrditi istinitost hipoteza o povezanosti položaja planeta i vremenskih uvjeta. On je proveo punih 12 godina u promatranju, te u djelu *Mysterium Cosmographicum (1602-1629)* moguće vidjeti kako je čak i on ustanovio da postoji određena veza između kretanja nebeskih tijela i klime. <http://www.hps.cam.ac.uk/starry/keplerweather.html> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

4.4.2. *Priricsnik*- zbirka mudrih izreka

Godina 1696. bila je prva godina u kojoj je Vitezovićeva tiskara bila potpuno funkcionalna i opremljena za tiskanje kalendara. Još godinu dana ranije bio je prisiljen svoje kalendare prilagođavati mogućnostima stranih tiskara. Ipak, hrvatsko čitateljstvo je 1697. godine dobilo prvi originalni pučki kalendar koji je proizašao iz zagrebačke tiskare. Nažalost, to godište nije sačuvano, ali je na temelju dostupnih izvora jasno kako je prije prvog sačuvanog kalendara iz 1698. postojao jedan napravljen po novim pravilima.¹¹⁴ Objavljivanje *Priricsnika* povezano je s naslovom kalendara korištenim za godišta 68. i 69., a koji glasi *Zoroast Hervacki*. Riječ Zoroast nalazimo i u Dettelbacherovim i trnavskim kalendarima i služi kao potpis autora na kraju praktikuma.¹¹⁵ *Priricsnik* je, kako mu glasi ime¹¹⁶, sastavljen od velikog broj rimovanih poslovice, koje se bez očitog reda ili tematske dosljednosti nastavljaaju jedna na drugu. Poslovice se pojavljuju u obliku rimovanih osmeraca, najčešće u dva stiha, iako ih ima i dužih. Odluka da se posluži rimovanim osmercima ukazuje na Vitezovićevo nastojanje da *Priricsnik* još dublje poveže s pučkom tradicijom i narodnim obrascima.¹¹⁷ Korištenje lako pamtljive forme, koju je kasnije lako reproducirati zbog rime i jednostavne strukture, ukazuje na Vitezovićevo intenciju da se izreke dalje šire usmenom tradicijom. Naime, mada su kalendari bili namijenjeni široj publici, opravdano je pretpostaviti da si ga još uvijek nisu svi mogli priuštiti, a osim toga, nepismeni ljudi ne bi ni bili zainteresirani za kupnju. Pa ipak, ti bi ljudi u dodir s kalendarima dolazili na javnim mjestima (krčmama, trgovima itd.), gdje bi im se sadržaji mogli i prepričati. Kao što je spomenuto ranije u poglavlju od grafičkim karakteristikama, mudre su izreke bile tiskane ukošenim fontom i centrirane, kako bi plijenile pažnju na inače strogo uniformiranim stranicama s

¹¹⁴ Na temelju pregleda Vitezovićeve zbirke mudrih izreka sačuvane u Zbirci rijetkosti analizom je utvrđeno kako je Vitezović isječke svoga priručnika u zbirku slagao kronološki. S obzirom da drugo poglavlje te zbirke sadrži iste one izreke koje se nalaze u kalendaru za 1698. godinu, opravdan je zaključak kako je 1697. godine izašao prvi kalendar sa mudrim izrekama.

Vitezović Pavao Ritter. "Priricsnik aliti razliko mudroszti cvitje/ spravleno po Pav. Vitezovichu" Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa RIID-16°-12 1703.

¹¹⁵"Calendarium Typographie Tyrniavensis ad annum 1676." Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 9536-8°

Georgii Dettelbacher, "Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher", Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka, M 9536-8°, M 11958-8°, M 11944-8°, M9392-8°.

¹¹⁶ „Priricsnik“ nastaje kao izvedenica riječi „priričje“ koja u doslovnom prijevodu latinske riječi „proverbium“ znači poslovice. Priričje je bila najčešće korištena riječ za poslovice u hrvatskom jeziku u ranom novom vijeku. „Priricsnik“ stoga, u ovom slučaju, označava zbirku poslovice. Josip Kekez, *Poslovice, zagonetke i govorni oblici* (Zagreb: Matica hrvatska, 1996), 15.

¹¹⁷ Prvi primjer ovakve stihovane obrade poslovice vidljiv je u djelima Frane Krste Frankopana, a upravo će se na taj način, kasnije u XVIII. stoljeću, poslovice uvrštavati i u brojna druga djela s jasnom edukativnom svrhom. Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 36.

kalendarskim tablicama. O posebnom smještaju *Priricsnika* na desnoj strani kako bi mu se pridodala veća važnost, također je već bilo govora ranije.

Poslovice koje se pojavljuju u *Priricsniku* nemaju tematski slijed, mada se u pojedinim slučajevima mogu pronaći „tematski blokovi“ u kojima se pojavljuje slijed od tri ili četiri para stihova koji se bave istom temom (posebno se ističu blokovi o prijateljstvu, ženama, pomami za novcem, dobrom glasu). Tematski blokovi su vjerojatno nastali kao rezultat Vitezovićeve potrage za određenim izrekama, pa ih je on jednostavno prepisao redom kojim ih je pronalazio. Razlog ovog nasumičnog slijeda je i činjenica da se poslovice i u ranijim zbirkama nisu tematski određivale. Poslovice su se tek sustavnom katalogizacijom u novije vrijeme počela tematski definirati, pa im se u svrhu lakšeg snalaženja pri katalogiziranju i daju naslovi. Sve do XIX. stoljeća poslovice su bile bilježene bez jasnog reda. *Novi Kalendarium* je na svojim stranicama sadržavao slične izreke, ali su u slučaju tog kalendara izreke bile sadržajno povezane s mjesecom na čijoj se stranici izreka nalazila. Poslovice koje pronalazimo kao dio *Priricsnika* nisu nikakvom odrednicom vezane uz mjesec na čijoj se stranici nalaze, niti se savjeti odnose na pojedine aktivnosti ili dužnosti karakteristične za taj mjesec. Nekolicina autora se već ranije bavila mudrim izrekama koje pronalazimo u kalendarima, pa su, počevši od Vjekoslava Klaića i Vladoja Dukata, pa sve do Marijane Buljan-Klaić, svi tvrdili kako je riječ o narodnim izrekama, te se nisu upuštali u daljnje analize toga sadržaja. Te je zaključke kasnije potvrdio i Josip Kekez, koji smatra kako je Vitezovićeve *Priricsnik* rezultat sustavnog prikupljanja poslovice iz zbirke, ali i smišljanja vlastitih poslovice. Josip Kekez je narodne poslovice svrstao u deset širokih značenjskih polja ovisno o pouci poslovice. Svako od deset polja sadrži nekolicinu užih tema, a takva podjela je rezultat razvoja moderne *paremiologije*.¹¹⁸ Osam od tih deset polja moguće je detektirati u Vitezovićeve *Priricsniku* i to su redom: društveno značenjsko polje, filozofsko značenjsko polje, kalendarsko značenjsko polje, moralno značenjsko polje, politološko značenjsko polje, profesijsko značenjsko polje, psihološko značenjsko polje i vjersko značenjsko polje. Jedina dva polja iz kojih poslovice ne pronalazimo su etnološko i povijesno.¹¹⁹

S obzirom da je točan izvor Vitezovićeve izreke nemoguće precizirati, moramo se zadovoljiti objašnjenjem da je narodne izreke Vitezović sakupio u nekim od starijih zbirki ili pak unutar svakodnevne komunikacije. I dok većina mudrih izreka koje pronalazimo u kalendarima jesu ili neodoljivo podsjećaju na narodne izreke uz koje smo i sami odrasli,

¹¹⁸ Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 16.

¹¹⁹ Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 65-176.

određene izreke svojim karakteristikama iskaču iz inačedosljednog tematskog kruga. U idejnom smislu te su izreke prilično slične razmišljanjima filozofa Justusa Lipsiusa. Catharine Anne Simpson među prvima je u svojoj doktorskoj disertaciji istraživala utjecaj koji je neostocistička filozofija imala na Vitezovića, navodeći njegove izjave pri obrani na sudu, koje su bile citati iz Lipsiusovih djela.¹²⁰

Među brojnim izrekama posebno se ističu one koje govore o "kriposti"¹²¹, kao ljudskoj osobini koju valja očuvati i koja je vrijednija više od novca. Mada je krepost jedna od češćih tema hrvatskih narodnih poslovice, kao uži dio moralnog tematskog polja nigdje se među tim izrekama ne koristi riječ krepost.¹²² Krepost je unutar toga tematskog polja shvaćena kao apstraktna ljudska osobina. S druge strane, pojam krepost i učestalo korištenje te riječi (u latinskom „constantia“) značajka je Lipsiusovih djela čija je temeljna uloga objašnjenje toga pojma.¹²³

*„Ni razloga prez mudrosti:
Ni blashenstva prez kriposti.“¹²⁴*

Izreke ovakve i slične tematike ponavljaju se u sva tri godišnjaka novijeg datuma. Osim toga, među izrekama postoji jasno izražena kritika ljudske opsjednutosti novcem. Takvome stavu Vitezović suprotstavlja mišljenje kako je bolje održati dobar glas i sebe čistim, nego biti bogat, jer to su najveće vrijednosti. Ovakvo razmišljanje je prema Gerhardu Oestrichu jedna od glavnih značajki neostocističke filozofije, koja je umu i duši čovjeka pridavala najveću važnost.¹²⁵

¹²⁰ Simpson C. A., "Definining national identity"; 48.

¹²¹ Belostenec u svom rječniku pojam „krepost“ veže uz riječ „Constantia“, temu kojom se bave dva djela Justusa Lipsiusa poznata tadašnjoj inteligenciji. Ivan Belostenec. *Gazophylacium : seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium : selectoribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum : item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomatice Illyrico delicatis illustratum*. Knj. 1. (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: Mladost, 1972), 154.

¹²² Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 136-153.

¹²³ Među najpoznatijim djelima Justusa Lipsiusa su svakako njegove *De Constantia* i *De Constantia Libri Duo, Qui alloquium praecipue continent in Publicis malis* koje se u engleskim prijevodima Johna Stradlinga mogu pronaći na idućim linkovima

De Constantia

<http://people.wku.edu/jan.garrett/lipsius1.htm> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

De Constantia Libri Duo

<http://people.wku.edu/jan.garrett/lipsius2.htm> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

¹²⁴ Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1698."

¹²⁵ Oestrich Gerhard, *Neostoicism and the Early Modern State*(Cambridge: Cambridge University Press, 2008) 19.

*„Ki za dobar glas nehaje,
On sam zase mallo daje.
S'pinezmi se glas ne spravla,
Neg s Kripostjom zadobalva.“¹²⁶*

Među izreke specifične tematike treba se osvrnuti i na one koje odišu moralnim poukama upućenima sudcima kao najnegativnije prikazanom zanimanju (nakon lopova). Ovakve poslovice spadaju u profesijski značenjski krug. U njima je moguće opaziti i autorovu subjektivnost budući da je i sam imao loša iskustva sa sudstvom. I ova se tema odnosa malog čovjeka prema zakonu i višim silama može pronaći kao jedan od ključnih lajtmotiva neostocističke filozofije Justusa Lipsiusa.¹²⁷ Gore navedeni primjeri, kao i mnogi drugi, govore u prilog Vitezovićevom pokušaju moralne edukacije čitateljstva, korištenjem sadržaja elitne kulture koje je prilagodio pučkim književnim oblicima. Vitezović je vjerojatno bio svjestan načina na koji svoje čitateljstvo može pridobiti na čitanje, te je iskoristio svoje znanje i iskustvo kako bi spomenute "teške" filozofske sadržaje i teme predstavio u jednostavnijem obliku.

Među izrekama postoji još jedan važan motiv koji se može povezati s modernim idejama koje kruže Europom krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća. Riječ je o motivu domovine koji se više puta pojavljuje unutar *Priricsnika*, a koji opet nije tipičan za europsku kalendarsku produkciju. Među mudrim izreke koje pronalazimo u kalendarima Valvasorove biblioteke najčešće su bile moralno poučne i vjerske poslovice čije je izvorište bila Biblija. Jedina je iznimka znanstveni kalendar iz 1685. koji sadrži izreke iz brojnih ranije navedenih značenjskih polja.¹²⁸ Među tim izrekama postoje i one s temom rata, pa ipak, čak ni u njima nema izravnog spomena riječi domovina. Naime, o domovini ili domu, te o obrani istoga nema ni riječi. U navedenim se izrekama ne spominje niti ljubav za domovinu što je čest motiv Vitezovićevih poslovice.

*"Lipo za Dom jest shiviti,
Za Dom dicsno jest umriti.“¹²⁹*

¹²⁶Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1699."

¹²⁷Simpson C. A., "Definining national identity"; 48.

¹²⁸"Calendarium pro anno 1685... Dissertatio optico phisico-mathematica..." Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka, M 11944-8°.

¹²⁹Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1698."

*"Najvech, vsi pod Nebom, sini
Dushni jesu Domovini."¹³⁰*

Ovakve i još nekolicina drugih mogu se pronaći u sačuvanim brojevima kalendara, a veliki broj sličnih izreka s temom domovine mogu se pronaći u Vitezovićevoj zbirci izreka. Značajno je ovdje primijetiti funkcije velikog slova koje se koristi u riječima "dom" i "domovina". Vitezović je velikim slovima pisao samo važne pojmove, dok je one manje relevantne označavao malim početnim slovima.¹³¹ Mada se ne radi o velikom broju izreka, valja naglasiti da ovakvu praksu nije moguće pronaći u drugim kalendarima gdje se pojmovi "dom" i "domovina" gotovo i ne koriste, a posebno ne slave, kao što je to slučaj s Vitezovićevim kalendarima.

Ostale poslovice unutar *Priricsnika* mogli bi klasificirati kao tradicionalne narodne poslovice s obzirom da se savršeno uklapaju u primjere gore navedenih značenjskih polja. Riječ je o poslovicama transtemporalnih, ahistoričnih motiva čija je namjera educirati.¹³² Najčešće su teme društvenog, moralnog i filozofskog značenjskog polja koje se, među ostalim, bave temama *bogatstva i siromaštva, gostiju, obitelji, prijateljstva, sloge i nesloge, tuđine, smrti, ludosti i mudrosti, vremena, života* itd.¹³³ Među navedenima valja posebno spomenuti poslovice koje se bave temama uloge žene u kući, generacijskog jaza, ali i poslovice koje se odnose na marginalne skupine ("Cigani" i lopovi).

Izreke koje spominju žene najčešće se tiču stereotipnog prikaza socijalne uloge gazdarice kuće, a služe kako bi čitatelju naznačili koje su to karakteristike dobre, a koje loše žene. Primjerice, starice se u izrekama usko veže uz ljubav prema vinu:

*"Divojčice ljube vence,
Stare babe ljude vince."¹³⁴*

*"Baba Vodu pijuch' z miha,
Kajalasej svoga griha.*

¹³⁰Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1699."

¹³¹ Među ostalim riječima koje su napisane velikim početnim slovom su još i *Nebo, Bog, Čovjek, KriPOST, Otac* i neke druge koje je on želio posebno naglasiti

¹³² Zbirke poslovice bile su već u srednjem vijeku korištene kao obrazovna sredstva, te su imale dvojaku svrhu moralnog odgoja i učenja jezika. Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 27.

¹³³ Riječ je klasičnim motivima koje Josip Kekez navodi kao tradicionalne. Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 65-176.

¹³⁴Pavao Ritter Vitezović, "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1705."

*A kad je Vino pila,
Do suz je Boga hvalila*¹³⁵

*"Ki bi Babi rad vgoditti,
Dobro vino daj joj pitti.*¹³⁶

Postoje i izreke koje upozoravaju na loš izbor žena, ali i posljedice koje to ima:

*"Shena luda i piana,
Velikaje Mushu rana.*¹³⁷

*"Nemoj glyedat na lipotu,
Neg na vridnost i dobrotu;
Lipotica vechkrat vkani,
Ka ni znutra, kotje zvani.*¹³⁸

Cilj ovakvih poslovice bio je usaditi u svijest čitatelja tradicionalne vrijednosti o socijalnoj strukturi i ulogama članova obitelji. Neke od ovih poslovice predstavljaju transtemporalne vrijednosti koje se i danas cijene, dok su neke smatrane zastarjelim i konzervativnim, ali u svakom slučaju tradicionalnim. Velik broj ovih izreka, doduše u manje poetiziranom obliku, možemo čuti i u našoj svakodnevnoj komunikaciji.

Generacijski jaz u izrekama prikazan je kao vječni sukob i nerazumijevanje mladih i starih koje se očituje u svađama odnosno opomenama starijih. Ovakve poslovice isto spadaju pod društveno značenjsko polje i govore o motivu *sloge i nesloge*, ove poslovice aktualiziraju teme odnosa često suprotstavljenih grupa u kojima se nerijetko koristi metafore u obliku odnosa među životinjskim svijetom.¹³⁹ Među poslovicama profesijskog značenjskog kruga najčešće se spominju suci, ali se tematiziraju i vojnici čija se profesija u izrekama veže uz lagodan život nakon odsluženog roka. Upućeno je i par opomena vojnicima koje se savjetuje da u ratu budu hrabri, te da ne ratuju riječima već djelima.

¹³⁵Pavao Ritter Vitezović, "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1698."

¹³⁶Pavao Ritter Vitezović, "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1698."

¹³⁷Pavao Ritter Vitezović, "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1698."

¹³⁸Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1699."

¹³⁹ Primjerice „Kad mačke nema, miševi kolo vode“, itd. Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 78.

Nekolicina poslovice posvećeno je i motivu *tudine* u kojima se tematiziraju razne marginalne skupine poput Cigana. U tim se poslovicama primjerice naglašava njihova nepouzdanost. Jedna od poznatijih izreka glasi:

*"Nie vere v Ciganinu,
Nit lipote v Arapinu."*¹⁴⁰

Posljednje, ali svakako ne i najmanje bitne, su poslovice vjerskog značenjskog polja. Kako im samo ime govori, njihova pouka se blisko veže uz Boga i njegovu ulogu u ljudskom životu. Poslovice koje tematiziraju odnos Boga i čovjeka su u europskoj produkciji češće nego poslovice ostalih tema. Njihovo izvorište nesumnjivo su Biblija i drugi teološki tekstovi, što je vjerojatno slučaj i u Vitezovića. Učestalost pojave vjerskih poslovice u Vitezovićevim kalendarima za 1698. i 1699. godinu je poprilično mala, a veliki porast poslovice te tematike moguće je detektirati u kalendaru za 1705. godinu. Prva dva kalendara su bila financirana od strane plemićke obitelji Makar i zagrebačkog biskupa Stjepana Selišćevića koji je bio blizak prijatelj Vitezoviću, pa možemo pretpostaviti kako su oni neznatno utjecali na Vitezovićevu selekciju poslovice. S druge strane, kalendar za 1705. godinu prožet je religioznim motivima, a primjećuje se i porast vjerskih poslovice. Pokrovitelj toga broja bio je novi zagrebački biskup Martin Brajković, pa je lako pretpostaviti da je riječ o utjecaju pokrovitelja na sadržajni aspekt kalendara, što se podudara sa sve raširenijim trendom utjecaja Crkve na šire slojeve pučanstva. Motivi koji se najčešće pojavljuju u poslovicama vezani su uz Božji sud i održavanje čiste duše, kako bi zagrobni život bio što lakši. Pojedine poslovice govore i o potrebi prisustvovanje Božjoj službi kao i velikoj moći Boga na svakodnevni život.

Mudre izreke Vitezović je nastavio sakupljati i objavljivati u kalendarima sve do posljednjeg kalendara, a 1703. godine u svojoj je tiskari objavio i malu knjižicu pod nazivom „*Priricsnik aliti mudroszti cvitje*“.¹⁴¹ Knjižica je bila zbirka svih izreka sadržanih u kalendarima od 1697. godine do 1703. Radi se o minijaturnoj knjižici čija je namjera bila poučiti čitatelje mudrostima koje će koristiti cijeloga života; nešto što Vitezović posebno naglašava u predgovoru. Format u kojem je ta knjižica objavljena trebao je omogućiti da ju čitatelji cijelo vrijeme drže uz sebe kako bi je mogli uvijek koristiti. Unatoč nadi kako će knjižica rasvijetliti izvore iz kojih je Vitezović preuzeo mudre izreke, u pravoj baroknoj tradiciji on preuzima sve zasluge i izvori ostaju sakriveni. Knjižica je podijeljena na poglavlja

¹⁴⁰Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti Meszecsnek i dnevnik goszpodarski..1698."

¹⁴¹ Pavao Ritter Vitezović, "Priricsnik aliti razliko mudroszti cvitje/ spravleno po Pav. Vitezovichu". Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa, RIID-16°-12.

i to tako da svako poglavlje predstavlja sakupljene izreke iz jednog kalendara. Stoga je i ta knjižica dobar pokazatelj konzistentnosti Vitezovićeve kalendarske produkcije. U svakom slučaju, izdavanje knjižice ukazuje na Vitezovićevu namjeru da educira svoje čitatelje kako u narodnoj mudrosti, tako i u modernim znanjima iz tadašnje elitne kulture.

Osim u spomenutoj zbirci i sačuvanim primjercima kalendara, neke od Vitezovićevih poslovice sačuvane su u drugim povijesnim izvorima. Primjerice, njegove se poslovice mogu pronaći u rječniku *Gazophylacium*, pavlina Ivana Belostenca, koji uz neke navode donosi tematski povezane izreke poznatih rimskih književnika i filozofa kao što su Ciceron, Plaut, Plinije, Vergilije, Apulije i Ovidije. U to povlašteno društvo u popisu korištenih autora, uključen je i sam Vitezović.¹⁴² Mada se najčešće radi o izrekama koje smo ovdje odredili kao "narodne", a ne one koje govore o očuvanju kreposti ili domovine, važno je primijetiti koliki je utjecaj Vitezović rad imao na suvremenike, odnosno, tko je bio među publikom koja je kalendare čitala i koristila. Vitezovićeve izreke time su dobile novu status u lingvistici i leksikografiji. Utjecaj Vitezovićevih poslovice ipak nije bio ograničen na suvremenike, već su one odigrale i važnu ulogu u hrvatskom narodnom preporodu u XIX. stoljeću. Vitezovićeve poslovice je već u prvom broju časopisa *Danica* pretiskao Ljudevit Gaj, pa su one na taj način nastavile educirati hrvatske čitatelje. Ljudevit Gaj je u *Danici* pretiskao pozamašan broj od čak 130 izreka iz Vitezovićeve *Priricsnika* u više brojeva časopisa.¹⁴³

Vitezovićeve su poslovice imale svrhu duhovnog educiranja čitatelja, što je bio tek jedan važan dio edukacije stanovništva. Drugi važan dio bila je edukacija o brizi za tjelesno zdravlje i organizaciji svakodnevnih životnih aktivnosti. Upravo su tim temama bili posvećeni prilozi iz sljedećeg poglavlja.

¹⁴²Ivan Belostenec, *Gazophylacium : seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium : selectoribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum : item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idiomatice Illyrico delicatis illustratum*. Knj. 1. (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: Mladost, 1972), 176.

¹⁴³Kekez, „Poslovice, zagonetke i govorni oblici“, 21.

4.4.3. Savjeti o zdravlju, higijeni i gospodarskim poslovima

Jedan od najčešćih priloga kalendarima bili su savjeti o očuvanju zdravlja. Savjeti su bili jedan od važnijih sadržaja koji je barem u jedan broj uvrstio svaki autor kalendara, neovisno o njegovom elitnom ili pučkom podrijetlu. Zdravstveni savjeti najčešće nisu bili u obliku recepta za lijekove, što bi se možda očekivalo, već su bili napisani u obliku uputa kako jednostavnim postupcima reagirati na promjena u zdravlju. Savjeti o higijeni bili su sastavni dio ovakvih tekstova, a bili su usko vezani uz raspored održavanja higijene. Kako je znanje poteklo iz medicinske prakse u ono vrijeme još strogo čuvano među svećenstvom i povlaštenim pojedincima koji su dobili obrazovanje na tom području, očiti je bio nedostatak priručnika koji bi o osnovama brige za zdravlje obavijestio narod. Na europskoj razini tom se problemu rano doskočilo inkorporiranjem savjeta u praktikume kalendara, koji su dugo vremena bili jedini izvori informacija o zdravlju nižim razinama društva. Ti su savjeti pratili postavke astrološke medicine i horoskopskih predviđanja, ravnajući se prema položajima zvijezda i planeta u svrhu liječenja. U ono vrijeme, velik broj astronoma i astrologa tražio je poveznice između kretanja nebeskih tijela i ljudskog zdravlja, što je rezultiralo velikom popularnošću ove metode brige za zdravlje. Uspješnost i popularnost metode nesumnjivo je bila bazirana na jednostavnoj koncepciji koja je svu brigu oko higijenskih i medicinskih aktivnosti svela na raspored "prikladnih dana". Koristeći te tablice, čitatelje si je mogao organizirati raspored higijenskih aktivnosti, ne brinući se o detaljima vezanim uz svoje zdravstveno stanje (kupanje, pranje kose, uzimanje lijekova, puštanje krvi). Autori su najčešće u jednom broju kalendara objavili kratka objašnjenja metode predviđanja "prikladnih dana", da bi u kasnijim primjercima ostavili samo rasporede.¹⁴⁴ Iako je većina autora latinskih i njemačkih kalendara sve do kraja XVII. stoljeća preferirala korištenje astroloških medicinskih savjeta kao jednostavnije opcije, postojali su i autori poput Georga Dettelbachera koji je svoje kalendare pokušavao utemeljiti na savjetima modernijih i točnijih medicinskih priručnika. S tom promjenom fokus tih medicinskih savjeta prešao je s određivanja rasporeda za obavljanje higijenskih i medicinskih radnji, na pažljiviji pristup svakodnevnim aktivnostima koje će omogućiti duži život i manji rizik od razbolijevanja.¹⁴⁵

¹⁴⁴ "Calendarium typographie Tyrnaviensis..1679." *Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 9536*

¹⁴⁵"Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher", *Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka, M 9536-8°*.

Vitezović se, pak, pri izradi svojih kalendara, priklonio onoj prvoj struji astrološko-medicinskih savjeta, što je evidentno s obzirom da je u kalendare inkorporirao ranije spomenute tablice "prikladnih dana" za obavljanje pojedinih aktivnosti. Detaljnije savjete popraćene tablicama možemo pronaći samo u kalendarima za 1692. i 1705. godinu, dok se u kalendarima za 1698. i 1699. godinu nalaze same tablice. Kako autori kalendara nisu bili voljni ponavljati sadržaje, osim ako kalendari nisu bili tematski određeni, nepostojanje objašnjenja se svakako može pripisati i činjenici da su praktikumi kalendara imali namjenu priručnika koje se trebalo čuvati i koristiti svake godine. Detaljnija objašnjenja koja nalazimo u kalendarima za 1692. i 1705. godinu poprilično jasno daju do znanja kako je riječ o savjetima čije je podrijetlo astrološko-medicinsko. Primjerice, Vitezović u kalendaru za 1692. godinu napominje da pri otvaranju žila treba paziti "*da Meszecz ni vu Dvojkih, ali Oroszlanu; ar Oroszlany lada Szerczem, a Dvojki rukami*".¹⁴⁶ Objašnjenje za ovo možemo pronaći u nekim drugim kalendarima, posebice na njemačkom jeziku koji su bili skloniji korištenju grafika. Oni su često sadržavali nešto što se naziva "Index Phlebotomiae", na kojem bi bila prikazana slika ljudskog tijela i svih horoskopskih znakova s poveznicama između znakova i dijelova tijela. Vitezović za većinu tih savjeta nije nužno morao posjedovati priručnike kako bih ih mogao napisati, dovoljni su bili malo detaljniji opisi kakve se moglo pronaći u kalendarima trnavskog sveučilišta. Vitezovićeva opaska na račun liječnika jednako tako govori u prilog korištenja astrološke-medicine. On, naime, napominje da "*Vnogi Vracsniki aliti Licsniki mallo pazze na Nebeske poglede u vracsenju svojih beteshnikov, zato s nyimi grobje hitro napunyavaju*".¹⁴⁷ "Pogodne dane" za primanje lijekova i puštanje krvi moguće je odrediti na temelju položaja mjeseca naspram određenih zvijezda na nebu, o čemu piše i Vitezović u kalendaru za 1705. godinu. Objašnjenje je čak toliko "precizno" da daje savjete u kojem je horoskopskom znaku bolje uzeti lijek u piluli, prahu ili u obliku napitka.¹⁴⁸

Ranija je hrvatska historiografija Vitezovićeve savjete za očuvanje zdravlja vezivala uz pojedine medicinske priručnike koje su izrađivali i koristili učenici medicinske škole u Salernu, koja je radila u sklopu benediktinskog samostana.¹⁴⁹ Tomu je svakako pridonijela rana Vitezovićeva praksa brevijacije najrelevantnijih informacija iz kalendarskih priloga u

¹⁴⁶Pavao Ritter Vitezović "*Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1692.*".

¹⁴⁷Pavao Ritter Vitezović "*Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1705.*".

¹⁴⁸Isto

¹⁴⁹ Samostan u Salernu u ono je vrijeme smatran najnaprednijom medicinskom školom u Europi, jer se u samostanu koristilo akumulirano znanje antičke, muslimanske i europske medicine. U ono vrijeme najveći je broj priručnika poticao upravo od učenika spomenute škole. fra Emerik Pavić, *Flos Medicinae: Cvit likarije*. (Split: Zbornik "Kačić", 1980), 14.

obliku pjesama napisanih u osmercima.¹⁵⁰ Te su pjesme neodoljivo podsjećale na kasnije hrvatske prijevode navedenih priručnika, koji su sadržavali slične stihove.¹⁵¹ Primjerice, Vitezovićevi tekstovi za travanj, svibanj i rujna spominju potrebu puštanja krvi, a istu takvu informaciju donosi priručnik fra Emerika Pavića:

*"Travna, svibnja, rujna miseceva
Skoro svakog od njiovog dneva
Jeste dobro žilu otvoriti
Za zdrav biti i ništ ne trpiti."¹⁵²*

Kalendar i priručnik dijele i određene poveznice kada su medicinske teorije u pitanju. Obje podržavaju korištenje Hipokratove klasifikacije ličnosti na temelju viška tjelesnih tekućina¹⁵³, što je bilo posve uobičajeno za onaj period.

Ipak, ključna je razlika da se Pavićev priručnik ne bavi astrološkim aspektima dok Vitezović svoje savjete temelji upravo na astrologiji. Tako Vitezović tvrdi:

"Za lyude kervenne, aliti kervne naravi, dobro je kerv puschat, gda je Meszecz v' Biku, Devojki, kozlu. Za Szerditlyive, gda je Meszecz v'Raku, Skorpionu, Ribah. Za Turobitne, gda je Meszecz u Vagi, Vodnaru. Za Blyuvotinaszte, Gdaje Meszecz v'Ovnu, Sztrelyczu."¹⁵⁴

Usporednom analizom tekstova bez obzira na sličnosti koje postoje, uočava se jasna razlika u pristupu pojedinih autora. Vitezovićevi tekstovi koriste osnovna načela antičke medicine, no u liječenju problema se oslanjaju na kretanje nebeskih tijela. Osim toga, u njegovu pristupu nebeska tijela su ta koja uzrokuju bolesti i poremećaje. U slučaju navedenog priručnika franjevca Pavića, nigdje se ne može pronaći spomena nebeskim tijelima niti njihovom utjecaju na ljudsku fizionomiju, pa sa sigurnošću možemo tvrditi kako Vitezović u izradi svojih savjeta nije koristio neki od spomenutih priručnika, odnosno, možemo zaključiti da su njegovi savjeti podrijetlom iz drugih izvora

¹⁵⁰ Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1692."

¹⁵¹ fra Emerik Pavić, "Flos Medicinae: Cvit likarije".

¹⁵² *Idem* str. 114.

¹⁵³ Osobe s previše **crne žuči** su mrzovoljne, razdražljive, melankolične; **žuta žuč**: nagle, kolerične, lako se razljute i naginju maničnosti; **previše flegme**: apatične, tupe i tromе; **previše krvi**: pretjerano vesele, sretne, optimistične.

¹⁵⁴ "Kervenni su oni s puno krvi, Szerditlyvi su oni s puno žute žuči, Turobitni su oni s puno Crne žuči, a Blyuvotinaszti su oni s previše Flegme" Vitezović, "Zoroast hervacki 1692."

Kalendari sveučilišta u Trnavi mogli su biti jedan od tih izvora. Praktikumi tih kalendara bili su prepuni tema iz područja astrologije i astronomije čija su se pravila objašnjavala poprilično detaljno. Među tekstovima koje vrijedi spomenuti nalaze se tekstovi sa tematikom astrometeorologije, astrološke medicine, ali i tekstovi koji detaljno opisuju utjecaj kretanja planeta na obavljanje gospodarskih zemljoradničkih poslova. Kako su te tekstove pisali studenti i profesori tamošnjeg sveučilišta, radi se o poprilično opširnim člancima popraćenima pravilima za određivanje "prikladnih dana" za obavljanje određenih dužnosti. Sadržaj tih kalendara Vitezoviću je mogao objasniti osnove astroloških i astronomskih proračuna vezanih uz određivanje vremenskih prilika, "podobnih dana" kao i uputiti ga na detaljnija objašnjenja samog izvora tih znanja.¹⁵⁵ Trnavsko sveučilište ponosilo se svojim studijima matematike, aritmetike te astronomije i astrologije, a svoje su kalendari kreirali prema nauticima poznatog talijanskog astronoma i astrologa Andreae Argola.¹⁵⁶ Vrijedi spomenuti da su među djelima pronađenima u Vitezovićevoj posmrtnoj ostavštini pronađena dva djela Andree Argola pod nazivom *Ephemeridas i Sphaera*. Oba djela su puna izračuna i zvjezdanih karata koje je Vitezović koristio. Među drugim djelima posjedovao je Vitezović i poznato djelouglednog francuskog matematičara, astronoma i astrologa Jean Baptiste Morinia, *Astrologia Gallica*, koji se bavio unaprjeđivanjem astroloških metoda i bio angažiran kao astrolog na dvorovima uglednika. S obzirom da je riječ o knjigama koje su u njegovom vlasništvu pronađene nakon smrti, vrlo je vjerojatno kako je Vitezović s godinama iskustva u radu s kalendarima u potrazi za novim temama širio svoja znanja o astrologiji i astronomiji, te ih inkorporirao u svoje kasnije kalendare. Mada, tematikom isti čini se kako su prilozi iz 1692. i 1705. godine koristili različite izvore, na što ukazuje puno sofisticiraniji ton objašnjenja kalendara iz 1705. S vremenom je Vitezović odustao od pokušaja kraćenja i sinteze tekstova koje susrećemo u kalendaru iz 1692. godine, bilo kao odmak od pučke tradicije i pokušaj poznanstvenja, ili jednostavno radi štednje materijala i vremena.

Gospodarski savjeti sadržani su u svim kalendarima, osim u kalendaru za 1705., u obliku rasporeda "prikladnih dana" za žetvu i sađenje. Kalendari za 1698. i 1699. godinu uključuju i dane pogodne za lov na ribu, ptice i zvijeri. U slučaju prva tri kalendara ne postoje dodatna objašnjenja koja bi pratila tablice. Tek iz kalendara za 1705. doznajemo kako se i za određivanje "prikladnih dana" u gospodarskim djelatnostima koristila astrološka metoda. Kratak tekst objašnjava kako i kada pristupiti sadnji i žetvi ovisno o vlazi u zemlji,

¹⁵⁵"Calendarium Typographie Tyrniavensis ad annum 1676." Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 9536-8°

¹⁵⁶<http://galileo.rice.edu/Catalog/NewFiles/argoli.html> (posljednji put posjećeno 15.05.2015)

odnosno, o položaju zvijezda u tom trenutku. Ovakve štire informacije ne znače puno, pogotovo s obzirom da ne znamo pravi izvor ovih obavijesti, no iz toga je ipak moguće izvući neke zaključke. Naime, bez obzira što je na prostoru hrvatskih zemalja u to vrijeme postojalo razvijeno vinogradarstvo, nigdje se ne mogu naći nikakve informacije o tome kada treba brati ili obrezivati grožđe. Jednako tako, informacije o sječi šuma i brizi za vrt ne postoje u dostupnim godišnjacima. Ovih se tema Vitezović kratko dotiče u kalendaru za 1698. godinu, u završenom tekstu, pišući da se u vezi tih poslova čitatelji trebaju prisjetiti savjeta iz ranijeg broja. Iz toga možemo zaključiti da je o tome bilo riječi u godišnjaku za 1697., ali što je taj godišnjak čitatelja poučavao, nije poznato.

Bez obzira na nedostatak podataka, možemo zaključiti kako su svi savjeti koje je Vitezović pružao svojim čitateljima bili temeljeni na nekoj metodi astrološkog predviđanja, odnosno da se nije, kao Dettelbacher, opredijelio za korištenje priručnika koje su pisali ljudi s iskustvom u određenim djelatnostima. Taj podatak ukazuje na dvije važne činjenice; prvo i najvažnije, Vitezović je tijekom svoje čitave karijere ostao vjeran tradicionalnom fatalističkom stajalištu da svijetom upravljaju zvijezda i planeti. Riječ je vjerojatno o pokušaju da zadrži poveznice s tradicijom. Druga važna činjenica govori u prilog tome da je Vitezović bio svjestan intelektualnih kapaciteta publike i da se nije trudio svoje čitateljstvo opterećivati razmišljanjima i tekstovima namijenjenima višim slojevima. Dakako, svejedno se trudio educirati ih služeći se tradicionalnim metodama poučavanja. Nesumnjivo je velik broj ljudi svoje obaveze planirao prateći ove rasporede, kao što i mi u toj maniri planiramo odjeću u skladu s vremenskom prognozom.

4.4.4. Red i vrsta kraljeva iz kalendara za 1699. godinu

Kalendari iz Valvasorove biblioteke u više slučajeva su se bavili raznim prikazima povijesti svijeta, bilo da se radi o povijesti ranih civilizacija Bliskog Istoka, povijesti Rimskog Carstva ili, pak, povijesti onovremenih ratnih događaja koji su se zbivali u ratu između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Kako se u većini slučajeva na izvorno štivo ne referira, čitatelj može graditi pretpostavku o autorima kalendara kao velikim poznavateljima povijesti koji dijele svoje znanje. Istina je da su većinu tekstova u kalendarima činili prijepisi raznih tekstova, povijesnih izvora, književnih djela, znanstvenih disertacija, priručnika i udžbenika. Kraj XVII. stoljeća označavao je najproduktivniji Vitezovićev period, a upravo to vrijeme označava i pojava političkih previranja među hrvatskim plemstvom, koje nastaje kao rezultat nezadovoljstva unutar Monarhije. Vrijeme je to i velikih rasprava o teritorijima pod osmanskom vlašću i njihovoj raspodjeli, što je bila najčešća tema velike većine Vitezovićevih radova onoga vremena. Upravo u tom periodu Vitezović se prvi put odlučuje za umetanje jednog povijesnog teksta u svoje pučke kalendare. U posebnom prilogu, Vitezović je odlučio predstaviti dio svoje ideološko-političke koncepcije koju je razradio u djelima na latinskom jeziku široj publici.

Prilog iz kalendara za 1699. godinu trebao je biti prvi u nizu tekstova koji bi čitateljima prikazali povijest hrvatskih kraljeva. Sam fragment naslovljen je „**RED i VERSZTA KRALYEV HERVATCZKIH, Pocsamsi od OSZTRIVOJA**“.¹⁵⁷Ukratko, to je popis kraljeva od Ostrivoja do Tolimira, u kojem se, uz svakog kralja, prilaže i kratak opis njegove vladavine i njegovih osobnih i vladarskih vrлина. Na popisu se nalazi 20 kraljeva, a svakom je kralju posvećena količina teksta ovisno o tome koliko je podataka Vitezović našao u izvoru, odnosno, koliko je informacije smatrao bitnima. Izvor koji je Vitezović koristio pri pisanju ovog priloga bio je latinski prijevod hrvatske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina*.¹⁵⁸ Danas često kritiziran kao izvor (osim kada je u pitanju povijest XII. stoljeća i povijest same Duklje) *Ljetopis* je u Vitezovićevo vrijeme bio vrlo popularan i često korišten. Tako se taj izvor može pronaći kao predložak u *Spomenu na kraljeve i banove Juraja Rattkaya*¹⁵⁹ kao i u

¹⁵⁷ Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti Meszecsnek i dnevnik goszpodarski..1699."

¹⁵⁸ *Ljetopis popa Dukljanina*, Ur. Ferdo Šišić (Beograd-Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1928).

¹⁵⁹ Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*(Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001).

Kraljevstvu Slavena Mavra Orbinija¹⁶⁰, za ono vrijeme utjecajnijim ranonovovjekovnim historiografskim djelima.

Uvod Vitezović posvećuje pokušaju datiranja genealogije ilirskih vladara i tvrdi kako se vlast loze kraljeva ilirskih može pratiti i do 200 godina prije Trojanskog rata. Kako bi ukazao na drevnost vladara ilirske loze, Trojanski rat on smješta u vrijeme vladavine kralja Salomona. Spomen Salomona, biblijske ličnosti, amplificira u ovom slučaju efekt drevnosti na koji Vitezović ukazuje.¹⁶¹ Jednako tako Salomon je sredstvo dočaravanja drevnosti loze ilirskih kraljeva jer je potencijalno čitateljstvo, makar neupućeno u povijesnu kronologiju, poznavalo biblijsku predaju. Nakon uvoda slijedi sam popis kraljeva u kojem je svaki kralj označen brojem, koji označava njegovo mjesto u redoslijedu. Imena kraljeva su, u suprotnosti s ostatkom teksta, podebljana i napisana velikim slovima te nakon imena slijede bilješke o kojima će više riječi biti kasnije. Komparativna analiza popisa ilirskih kraljeva u Vitezovićevu kalendaru i popisa kraljeva koje su objavili njegovi prethodnici Orbini i Rattkay, bitna je kako bi se uočile njihove međusobne sličnosti i razlike, te odnos prema Dukljaninovu prototekstu.

¹⁶⁰ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena* (Zagreb: Golden marketing: Narodne novine, 1999).

¹⁶¹ Salomon je narodu bio poznat kroz biblijske priče, ali i kroz djela pučke koja su se širila i bila prevađane na narodne jezike. Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope* (Zagreb: Školska knjiga, 1991), 104.

„Ljetopis popa Dukljanina“	Vitezovićev kalendar iz 1699. godine	Mavro Orbini	Juraj Rattkay
Stroilo	Ostrivoi	Ostroilo	Strogil
Sviovlad	Svevlad	Svevlad	Svejolad
Silimir	Selimir	Selimir	Selimir
Vladin/Bladin	Vladin	Vladan	Mladen
Ratimir	Radomir	Radmir	Razimir
2 neimenovana kralja Ratimirove loze	Sadimir	4 zla kralja	ne spominje ih
2 kralja druge loze	Rasimir		
	Trebelin		
	Svetomir		
Satamir	Zvonimir	Svetimir	Satimir
Svetopelek/Budimir	Budimir/Svetopelek	Svetopelek	Budimir
Svetolik	Svetolik	Svetolik	Svetolik
Vladislav	Vladislav	Vladislav	Vladislav
Tomislav/Polislav	Tomislav	Tomislav	Polislav
Sebeslav	Sebeslav	Sebeslav	Sebeslav
Razbivoj i Vladimir	Razbivoj i Vladimir	Razbivoj i Vladimir	Bladimir
Hranimir/Kanimir	Karanamir	Karamir	Kanimir
Tvrdošlav	Tverdislav	Tvrdošlav	Tvrdislav
Ostrivoj	Ostrivoj	nema spomena Ostrivoja	Ostrivor
Tolimir	Tolimir	Tolimir	Tribislav, Zolimir

Ključno je primijetiti kako Vitezović jedini donosi imena „4 rđavih kraljeva“ koji se ne spominju niti u jednom drugom izvoru. Podrijetlo tih imena je zasada nepoznanica, jer se imena ne pojavljuju niti u jednom izdanju *Ljetopisa*, a jednako tako niti u historiografskim djelima njegovih prethodnika iz kojih bi ih mogao preuzeti.¹⁶² Činjenica kako se potrudio nepoznatim kraljevima nadjenuti imena, govori u prilog tomu da je Vitezović pokušavao

¹⁶²Juraj Rattkay, Spomen na kraljeve i banove kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001), 123.

Mavro Orbini, Kraljevstvo Slavena (Zagreb: Golden marketing: Narodne novine, 1999), 91-99.

utvrditi punu kronologiju, kojom bi na neki način dokazao koliko je dugo godina hrvatski prostor bio pod vladavinom "hrvatskih" ilirskih kraljeva.

Analizom natuknica u kojima se prikazuje vladavina svakog "ilirskog kralja" može se uočiti stanoviti obrazac koji Vitezović slijedi pri opisu kraljeva. Na prvom mjestu je pitanje prikaza genealoškog kontinuiteta, jer se kraljevsko prijestolje nasljeđivalo u muškoj liniji. Većinom se radi o prenošenju krune s oca na sina, a postoji samo jedan primjer kada vlast preuzme nećak. Međutim, u slučaju kraljeva Rasimira i Zvonimira genealoški kontinuitet se ne može uspostaviti niti pomoću tekstualne niti intertekstualne analize. Vjerojatno su u genealoškoj vezi s "4 zla kralja" o kojima nema dovoljno podataka. Daljnjom analizom postaje očito kako su kraljevima Ostrivoju, Svevladu i Budimiru, uz koje se veže propagiranje toposa „nacionalnih institucija“, a koje su u skladu s programatskom nacionalnom ideologijom koju Vitezović iznosi u dijelu *Croatia Rediviva*, posvećene daleko opsežnije bilješke, nego što je to slučaj s drugim kraljevima. Jednako tako, intertekstualnom komparacijom Dukljaninova prototeksta i Vitezovićeva kalendara mogu se utvrditi određene Vitezovićeve „intervencije“ i promjene, s ciljem legitimiranja mita o "ilirskim kraljevima" i njihove vladavine na prostoru "oživljene" Hrvatske.

U slučaju prvog ilirskog kralja Ostrivoja, Vitezović tvrdi da se sukobio s kraljevima Dalmacije i Ilirije, što bi bilo u skladu s Vitezovićevom teorijom o podijeli tih dvaju područja, dok *Ljetopis* u svim izdanjima jasno navodi da se radi o kralju Dalmacije i Istre.¹⁶³ U natuknici o kralju Svevladu Vitezović opisuje područje njegove jurisdikcije tvrdeći da su pod njegovom vlašću bili „*Kotari od Vinodola pri Moru, tya do Polyszke zemlye*“. U „Ljetopisu“ isti navod, pak, glasi „*I bi kraljevstvo njegovo Bosna i Valdemin deri do Polonije*“.¹⁶⁴ Očita je poveznica između Vitezovićeve i Dukljaninove toponimije, premda je Vitezović izmijenio zemljopisne nazive kako bi se uklapali u okvire njegove teritorijalne definicije Hrvatske. Posebno se u popisu ističe kralj Budimir, odnosno, Svetopelek. On se već u *Ljetopisu Popa Dukljanina* spominje kao kralj pod čijom je vlašću došlo do pokrštanja zahvaljujući djelovanju braće Ćirila i Metoda. Vitezović ga, pak, prikazuje kao vladara odgovornog za podjelu i novu upravnu organizaciju Hrvatskoga kraljevstva. Osim toga, kao mjesto Budimirove krunidbe Vitezović spominje Hlivno (današnje Livno). To bi se moglo povezati s Vitezovićevim nastojanjem da dokaže pripadnost područja koje se u njegovo doba nalazilo pod osmanskom vlašću Hrvatskom kraljevstvu. Vitezović popis kraljeva zaključuje riječima

¹⁶³Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1699."

¹⁶⁴Isto

„*Ostali Kralji Hrvatski vsi kuliki v'druggih Let Messechniki naslidovali budu...*“, ipak, budući da nema sačuvanih primjeraka kalendara između 1699. i 1705. godine, ne može se sa sigurnošću znati da li je popis dopunjen, niti koje je izvore koristio.

Analizi ovog fragmenta, kao i većine sličnih izvora iz ovoga perioda, treba pristupiti s velikom pažnjom, imajući na umu vremensko-prostorni kontekst u kojem nastaje. Veoma je važan i interpretativni model motivacije autora kako bi se lakše proniklo u srž teksta, i razlog njegova postojanja. S obzirom na pretpostavku da s izdavanjem kalendara Vitezović počinje 1691. godine, njegova djelatnost počinje u periodu koji je, iz političke perspektive, obilježen pokušajem da se nova politička elita okupljena oko Kraljevinskih konferencija nametne kao dominantni politički faktor u Kraljevstvu.¹⁶⁵ Vitezović se kao član plemićkog staleža, ali niskog imovinskog statusa, cijeli život nastojao afirmirati kao član elite. On će tako s otvaranjem Kraljevske tiskare na svoj način pridonijeti popularizaciji njihovog političkog programa. S obzirom na ranije spomenutu interpretaciju Vitezovićeve motivacije, ali i promjene njegovih interesa do 1690. godine, ne može se isključiti mogućnost da je svojim kalendarima pokušao uvesti neke modernizacijske iskorake u kulturni život Hrvatskog Kraljevstva. S druge strane, činjenica da kalendare objavljuje na hrvatskom jeziku implicira želju da se znanje širi na niže slojeve. Imajući u vidu i neka druga njegova djela, moguće je zaključiti kako je njegova kalendarska produkcija trebala polučiti pomicanje granica između pučke i elitne kulture.

Kraj XVII. stoljeća označava period u kojem se involviranost hrvatskih staleža u radu Ugarskog sabora svodi na puku formalnost. Naime, zahtjevi staleža Ugarskom saboru postaju sve općenitiji i repetitivni što ukazuje na nezainteresiranost za takav način rješavanja političkih problema. Završetak ratnih operacija protiv osmanskih snaga, kao i njihovo povlačenje već od 1691. godine otvara pitanja oslobođenih i novoosvojenih zemalja. Hrvatski staleži i Vitezović smatraju kako ta novoosvojena područja po povijesnom pravu pripadaju Hrvatskom kraljevstvu. Hrvatski staleži su pokušali lobirati na Dvoru kako bi se ta područja pripojila Kraljevstvu, dok je Dvor svoje pravo na ta područja legitimirao s *ius belli*.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Zrinka Blažević, *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*(Zagreb: Barbat, 2002), 74-75.

¹⁶⁶ Blažević, "Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije", 74-75.

Daljnji plan staleža bio je stvaranje neke vrste neovisne plemićke „republike“ koja bi bila tek pod formalnom vlasti Habsburgovaca. Taj se plan dakakonije uklapao u centralističke planove Dvora, pa je Habsburška Monarhija planirala novoosvojena područja zadržati pod svojom vlašću i to područje pretvarati u novu Krajinu, čije će resurse moći crpiti.¹⁶⁷

S obzirom na činjenicu da je spomenuti fragment dio kalendara iz 1699. godine, to znači da je pisan prije te godine, on se može smatrati odrazom spomenutih političkih okolnosti. Kao što je to ranije prikazano, Vitezović se poslužio činjenicom da je izvorni tekst *Ljetopisa* nepoznat široj publici, pa je tekst „prekrojio“ na način da on odgovara njegovim ideološkim postavkama. To su upravo one postavke na kojima je on temeljio povijesno pravo Hrvatske nad novoosvojenim područjima. S obzirom na to da je bio upoznat s potrebom za pregovorima o granicama između tri imperija, moguće je da je Vitezović upravo upotrebom kalendara kao „masovnog“ medija pokušavao podići svijest stanovništva o pripadnosti tih područja Hrvatskom Kraljevstvu. To bi se svakako slagalo s njegovom dotadašnjom, ali i budućom djelatnošću na području podizanja svijesti o tom problemu. Naime, poznato je kako će nakon mira u Srijemskim Karlovcima i određivanja granica, Vitezović to pokušati promovirati u svojim latinskim djelima poput *Croatia rediviva*, koja je tiskana u više posebno prilagođenih verzija. Iako nam se danas *Ljetopis popa Dukljanina* čini poprilično neuvjerljivim povijesnim izvorom, činjenica je da je to u ono vrijeme bio iznimno popularan izvor. Ipak, upravo nam Vitezovićeva „redakcija“ toga teksta govori puno o vremenu nastanka, kao i željama i idejama samog autora. Kao produkt svog vremena i Vitezovićevih političkih ideja, nesumnjivo je i ovaj fragment odraz njegove protonacionalne ideologije.

O ovom je tekstu Vladoje Dukat instruktivno napisao sljedeće:

"Ovo je prvi put, da hrvatski kalendar donosi štivo, koje ne služi prosto kronologiji ili praktiki, već hoće da čitača i pouči i oplemeni. Začudo je, da su izdavači kalendara istom vrlo kasno došli do uvjerenja, kolika silna snaga stoji u tome književnom preduzeću, i koliko ono može poslužiti obrazovanju i prosvjeti najširih narodnih redova. Otkako je izumljena štampa, kalendar je - dok nema novina - jedini tiskopis, koji svake godine ponovo dolazi u narod. Tako je on mogao biti jedno moćno sredstvo u rukama onih, koji su htjeli utjecati na narod i rukovoditi ga."¹⁶⁸

¹⁶⁷Blažević, "Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije", 79.

¹⁶⁸Dukat, "Iz povijesti hrvatskoga kalendara", 30.

Na temelju provedene tekstualne i intertekstualne analize se može zaključiti kako je Vitezović u kalendarima pokušao svoju ideološku i političku platformu, namijenjenu eliti koja je poznavala latinski jezik, popularizirati među širim slojevima potencijalnog čitateljstva. Isto se može zaključiti i kada je riječ o drugim priložima koji su također imali edukativnu i informativnu svrhu, pružajući čitateljima informacije o različitim sferama svakodnevice. Jednako tako, navedeni je fragment nesumnjivo produkt vremena i okruženja u kojem nastaje, te kao takav reflektira Vitezovićevu ideološku platformu. Upotreba „pučkog“ jezika i medija pučkog kalendara svakako označava fokus na određeni dio čitateljske publike, koja se do tada vjerojatno nije susretala s takvim informacijama i idejama.

Iako u pogledu svoje teritorijalne koncepcije Oživljene Hrvatske Vitezović pretjeruje, šireći tako granice Hrvatskog Ilirskog kraljevstva sve do Poljske, on time slijedi ideološku platformu koju je razradio u djelu *Oživljena Hrvatska*. Jednako tako, svaki upotrijebljeni element priče, kao što su to elementi biblijskih ličnosti ili poznatih ratova, igra ulogu jačanja povijesnog prava hrvatskoga naroda nad novim teritorijima, prava koje je upravo u Vitezovićevoj interpretaciji bilo jače od *ius belli*. Vitezović će dakako s vremenom postati poznat upravo po opširnijim i poznatijim latinskim djelima u kojima je njegova ideologija detaljnije razrađena, no ovi kalendari ostaju kao sjećanje da je u jednom periodu Vitezović očekivao kako će i ostatak naroda, a ne samo plemstvo kao hrvatski politički narod, imati utjecaja na stvaranje političke budućnosti i novih teritorijalnih granica.

5. KULTURA MEDIJA I MEDIJ KULTURE

5.1. Kultura medija

Definicija kulture je u suvremenim društvenim i humanističkim znanostima doživjela brojne preinake. Budući da ne postoji jedna općeprihvaćena definicija, kao najprimjereniju pristupu ovoga rada navest ćemo definiciju kulture Petera Burkea. Burke kulturu definira kao *"sustav zajedničkih značenja, stavova i vrednota kao i simboličkih oblika (izvedbi, artefakata) u kojima oni dolaze do izražaja (ili) u kojima su sadržani"*.¹⁶⁹ Ovakvo općenito postavljena definicija kulture može se povezati s nizom fenomena, pa tako i kulturu medija koju možemo definirati kao sustav zajedničkih značajki, simboličkih oblika, stavova i vrijednosti koje dolaze do izražaja unutar raspona određenog medija. Pučke kalendare treba promatrati kao dio pučke kulture, iako oni predstavljaju i poseban kulturni fenomen. Pučku kulturu opisuje se i kao malu kulturu, kulturu podređenih i neelitnih slojeva društva, koja nastaje kao direktna suprotnost visoke elitne kulture. U ranom novom vijeku pripadnici pučke kulture nisu bili jedna specifična grupa, već je tu skupinu sačinjavala mješavina obrtnika i seljaka, kao najslabije obrazovanih ljudi.¹⁷⁰

Kalendari su dijelom pučke kulture postali iz potrebe da se stanovništvo upozna s novim pravilima računanja vremena, što je zahtijevalo alat kojim će se to znanje prenijeti. Alat je trebao biti krajnje jednostavan, a njegova temeljna uloga, iz crkvene perspektive, bila je naučiti stanovništvo u koje vrijeme treba slaviti blagdane i svece. U početku su u upotrebi bili višegodišnji kalendari, čija je uloga alata jasno ograničila njihov potencijal da svoje stranice obogate i drugim sadržajima. Kasnije, pojavom jednogodišnjih kalendara, kalendarima su dodani prilozi, skupine tekstova i astroloških predviđanja čije je svrha bila privući čitateljstvo. Tiskani medij, kao tzv. "vrući" medij ranog novog vijeka, omogućio je širenje unificiranog znanja, zadržavajući pritom nisku cijenu na koju su utjecali izbor papira i mogućnosti pojedine tiskare. Kalendari su, zajedno s pamfletima, postali glavni predstavnici pučkog tiskarskog medija, te su ujedno bili i najprodavaniji proizvodi. Ljude je privlačila činjenica kako su svi čitatelji primali identične primjerke nekog sadržaja, što je pridodavalo osjećaju legitimnosti sadržaja koji je medij prenosio. Iako su pučki kalendari mediji pučke kulture, među njihovim čitateljima nalazili su se i pripadnici viših slojeva. Članove elitnih slojeva Burke smatra dionicama i elitne i pučke kulture. Takva podjela rezultat je njihova

¹⁶⁹ Burke, *"Junaci, nitkovi i lude"*, 9.

¹⁷⁰ *Isto*, 9.

korištenja i poznavanja pučkog i latinskog jezika (ili pak u slučaju hrvatskog prostora čak i njemačkog i mađarskog), što je prema Burkeu rezultiralo razvojem elitne perspektive kako je elitna kultura ozbiljna i prava zasnovana na znanju, dok se pučku smatra igrom.¹⁷¹ U specifičnom hrvatskom slučaju, ključno je primijetiti kako pripadnici svih staleža nisu imali pretjeranog izbora pri odabiru tiskovina. Vitezović kao jedini tiskar držao je monopol nad tiskanim medijima, pa stoga možemo sa sigurnošću tvrditi kako su kalendare kupovali i pripadnici viših slojeva. Vitezovićeви kalendari, mada dio pučke literature, bili su uvelike povezani s onovremenom elitnom kulturom.

Vitezovića u ovom slučaju možemo promatrati kao posrednika između dvije razine kulture.¹⁷² Premda je bio plemić, on je živio prilično oskudno, no tijekom svog obrazovanja u isusovačkoj gimnaziji i kasnije *Kavalierstoura* prilično se detaljno upoznao s elitnom kulturom ostatka Europe. S druge strane, njegovo proučavanje i bavljenje hrvatskom poviješću i tradicijom, kao i njegovo poznavanje domaće kulturne tradicije ovoga područja činilo ga je najboljim poznavateljem pučke kulture u ono vrijeme. Kao tiskar uživao je status koji je bio između obrtnika i plemića. Ipak, Vitezović je iznimno držao do svoga statusa plemića, što je evidentno u načinu odnošenja prema djelima pučke literature. Njegova praksa korištenja pseudonima pri izradi kalendara govori o potrebi za jasnim razgraničenjem između Pavla Rittera Vitezovića, uglednog polihistora i pisca pjesama i povjesnica, i Radovana Javorikovicha (Zelenlugovicha) pučkog autora koji se bavi astronomijom i astrologijom. Analiza pseudonima, koji očito ima slavenske korijene i zvuči kao da je proizašao iz tradicionalne narodne okoline, navodi na zaključak kako je Vitezovićeва zamisao bila predstaviti se svojim čitateljima kao pripadnik njihova staleža i kulture. Razlog zašto se korištenje pseudonima ne zatiče u drugim kalendarima iz Valvasorove zbirke, bilo da su oni dio njemačke ili latinske tradicije, jest postojanje jasne distinkcije između pučkih i elitnih kalendara unutar tih tradicija. Ti kalendari su u većoj mjeri vezani uz elitnu kulturu nego što je to slučaj s Vitezovićevim.

Vitezović je svoje kalendare konstruirao na temelju uspostavljene tradicije kalendara na latinskog jeziku. Ti su kalendari, jednako kao i oni na njemačkom jeziku, tokom tijekom XVII. i početkom XVIII. stoljeća doživjeli stanovito "poznanstvenjenje". Kao i kalendari iz Valvasorove biblioteke, taj novi tip kalendara u najvećoj se mjeri u sadržajnom pogledu bazirao na priručnicima i znanstvenim knjigama, odnosno na prilagođenim elitnim

¹⁷¹ Isto, 26.

¹⁷² Više o tome u Burke, *"Junaci, nitkovi i lude"*, 74-75.

sadržajima. Kalendar iz 1692. godine pokazuje kako je Vitezović u početku svojim kalendarima oponašao tu tradiciju, uključujući i strukturne i sadržajne elemente.¹⁷³ Vladoje Dukat je ustvrdio kako tekstovi u kalendaru iz 1692. podsjećaju na tekstove starih njemačkih kalendara.¹⁷⁴ Vitezović ipak nije bio zadovoljan pukom imitacijom, što se može zaključiti na temelju promjena koje nastupaju s kalendarima nakon 1696. godine. Vitezović zadržava strukturne posebnosti tih kalendara, kao i uvelike sažete elemente horoskopa, no u kalendare unosi elemente tradicionalne hrvatske pučke kulture u kombinaciji s modernim elitnim sadržajima i vlastitim povijesnim temama. Tradiciju kalendara koji su ga nadahnuli Vitezović je primijenio i prilagodio tako da je od informativno-edukativnih medija namijenjenih obrazovanoj publici stvorio pravi pučki medij koji je imao prvenstveno edukativni karakter. Na to jasno upućuje i naziv kalendara *Zoroast hervacki* kao i dodavanje *Priricsnika* sastavljenog od mudrih izreka tradicionalnog narodnog i elitnog filozofskog podrijetla. Vitezović je kao krajnji cilj imao i lansirati među šire slojeve svoju pankroatističku platformu, iskorištavajući širok doseg tiskanog medija kako bi čitatelje upoznao s hrvatskom povijesti i osvijestio niže, ali i više slojeve, o legitimnim zahtjevima hrvatskih staleža na novooslobođene teritorije koji su bili pod vlašću Osmanskog Carstva.

5.2. Medij kulture

Kada raspravljamo o ranonovovjekovnim kalendarima kao medijima kulture, svakako je važno napomenuti kako smo lišeni izvora koji bi svjedočili o pravom dometu utjecaja kalendara na čitateljstvo. Stjecajem okolnosti, lišeni smo i podataka o broju pretplatnika na kalendaru i kritikama koje je Vitezović primao, odnosno, lišeni smo podataka o magnitudi utjecaja kalendara na kulturu i život. Iz tog razloga je ovo poglavlje posvećeno idejama koje se nalaze u pozadini samog projekta izdavanja kalendara i željenim utjecajima tekstova na čitatelje. Kada kalendare nazivamo medijem kulture, podrazumijevamo kako su oni produkt te kulture, njen sastavni dio, ali jednako tako da oni posjeduju moć transformacijskog agensa koji može na tu kulturu, po željama autora, utjecati i mijenjati ju.

O pravoj moći medija puno se govori u današnjem svijetu jer mediji imaju moć interpretirati i prezentirati informacije na različite načine, a korisnici medija mogu odlučiti vjeruju li informacijama koje primaju ili ne. Mediji utječu na našu perspektivu života, oblikuju naš stil života i često se upravo na njih oslanjamo kako bismo ostali informirani o

¹⁷³ Više o tome u 4. poglavlju.

¹⁷⁴ Dukat, "Iz povijesti hrvatskoga kalendara", 30.

svemu što se događa u našoj okolini. Moć tiskanog medija i njegov utjecaj na društvo naširoko je diskutirana tema, pa stoga ne čudi i velik broj mišljenja o važnosti i utjecaju tiskanog medija na razvoj društva. Peter Burke zastupa mišljenje kako tiskani medij i njegova eksplozija koju pratimo tijekom ranog novog vijeka nije bila toliko revolucionarna koliko se vjerovalo.¹⁷⁵ Pojava tiskarstva nije nužno prekinula druga sredstva prijenosa informacija, niti su ta sredstva bila zaboravljena zbog pojave novog "vrućeg" medija. Pučku kulturu tradicionalno se veže uz usmenu komunikaciju, a pojava pučkog medija u tradicionalnim sredinama sigurno nije u potpunosti oduzela primat usmenim medijima komunikacije. Unatoč svojoj dostupnosti, pitanje je koliko su kalendari na hrvatskom prostoru bili kupovani od strane nižih slojeva. Čak i da jesu, sa sigurnošću možemo pretpostaviti kako se većina pripadnika nižih slojeva sa sadržajima kalendara susretala u obliku usmene komunikacije, odnosno prilozi su im bili čitani.¹⁷⁶ Pokušat ćemo pokazati da su kalendari imali dvojak, premda ne i revolucionaran utjecaj. Ponajprije, kalendari su tiskani medij približili nižim slojevima. Posljedice toga zasigurno nisu bile pretjerano velike, ali možemo pretpostaviti kako je pojava tog novog sredstva komunikacije pisanog na narodnom jeziku pobudila interes i želju nepismenih pojedinaca da nauče čitati. Sigurno je kako je najveći utjecaj kalendara svakako bilo održavanje znanja čitanja, što ističe i Stipčević komentirajući svrhu Vitezovićevih kalendara.¹⁷⁷ Marshall McLuhan je pomalo hiperbolično progovorio o snazi tiskanog medija ustvrdivši da je tisak "oslobodio goleme psihičke i društvene energije,... istrгнуvši pojedinca iz tradicionalne skupine, ali istodobno dajući uzor kako se združuju pojedinci pri obilatom gomilanju moći".¹⁷⁸ U ranonovovjekovnoj Europi jedna od manje očekivanih, ali i najpoznatijih posljedica razvoja tiska bila je usporedan razvoj nacionalizma. Tisak je pučki jezik preobratio u obuhvatan masovni medij.¹⁷⁹

Pitanje jezika jedno je od ključnih pitanja kada se raspravlja o oblicima nacionalizma, ili pak u ovom slučaju protonacionalizma, a ono je u velikoj mjeri povezano sa psihološkim učincima tiskarstva. Tiskana djela, zbog mogućnosti produciranja velikog broja istovjetnih kopija, pružala su osjećaj stabilnosti informacije. Marshall McLuhan tvrdi kako se unutar takvog ozračja pojavila i potreba da se u pravopisu, sintaksi i izgovoru uvedu određena pravila.¹⁸⁰ Taj psihološki učinak medija koincidirao je s društvenim kretanjima u zapadnoj

¹⁷⁵ Briggs, Burke, "Socijalna povijest medija", 26.

¹⁷⁶ Isto 26.

¹⁷⁷ Stipčević, "Socijalna povijest knjige sv. 2.", 174.

¹⁷⁸ McLuhan, "Razumijevanje medija", 155.

¹⁷⁹ McLuhan, "Razumijevanje medija", 157.

¹⁸⁰ Isto

Europi. Vitezović je mnogo napora uložio u proučavanje hrvatskog jezika, trudeći se uvesti određena pravila bazirana na varijanti jezika s kojom je on bio u kontaktu od djetinjstva.¹⁸¹ Vitezović je pred kraj života radio i na vlastitom izdanju latinsko-hrvatskog i hrvatsko latinskog rječnika, koji je tek nedavno rekonstruiran u potpunosti koristeći prijepise Vitezovićevih rukopisa. Rječnik je među prijevodima navodio sve inačice određene riječi, ovisno o narječju iz kojeg je riječ potjecala. Istu inačicu jezika pronalazimo i u Vitezovićevim kalendarima, koji su postali svojevrsna sinteza Vitezovićeva lingvističkog rada. Kako znamo da su raniji pučki kalendari na hrvatskom području bili pisani na kajkavskom narječju, Vitezovićev odmak u novom smjeru upućuje na opća socijalna kretanja potaknuta razvojem medija, o kojima raspravlja McLuhan.

Prethodno je već bilo riječi o ulozi Vitezovićevih kalendara kao edukativnog medija koji je sadržavao savjete i prijedloge za gotovo svaki aspekt života. Savjeti koji su se temeljili na horoskopskim predviđanjima imali su očitu namjenu namjeru organiziranja aktivnosti čitatelja, navodeći ih na vjerovanje kako će praćenjem rasporeda "pogodnih dana" činiti sve po pravilima i tako si omogućiti dulji i produktivniji život. U kalendaru za 1692. godinu, na kraju članka posvećenom utjecaju datuma rođenja na dijete, Vitezović pridodaje vlastitu opasku "*Ali ne veruj tome vsemu*".¹⁸² Radi se o jednom od prvih kalendara, a čini se da Vitezović nije mogao odoljeti, a da ne uputi dobrodušni savjet čitatelju. S druge strane, u kalendaru za 1705. koji je jedan od posljednjih, Vitezović veći utjecaj pripisuje kalendarskim savjetima temeljima na horoskopu, nego li medicinskim savjetima liječnika:

*"Vnogi vracsniki aliti Licsniki mallo pazze na Nebeske poglede u vracsenju svojih beteshnikov, zato s nyimi gorbje hitro napunyavaju. Buduchi malo takvih, ki bi te Nebeske zrokke poznavalli: ar v tom velikom i pravo Nebeskom nauku aliti znanju mallokoterise trudi: u koteromubi se najvech mestruvatti morali: buduchi dase od Nebeskih vsa i vsakotera Zemalska ravnaju: po nyih ustaja, od nyih shivu i giunu."*¹⁸³

Ovdje nema popratnog komentara, što može značiti da je Vitezović, kao čovjek svoga vremena, još uvijek duboko ukorijenjen u predznanstveni mentalitet. Koliki je zapravo bio utjecaj ovih savjeta na ljudsku praksu teško je reći. S druge strane, prisutnost mudrih izreka u kalendarima dala je novu dimenziju i potvrdila pretpostavke o edukativnoj ulozi kalendara.

¹⁸¹ Vitezović je, kako je to ranije navedeno, jezično pripadao članovima ozaljskog kruga. Više o tome u Moguš, "Napomene o Vitezovićevu jeziku", 161-168.

¹⁸² Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1692."

¹⁸³ Pavao Ritter Vitezović "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodarski..1705."

Iako je sama pojava mudrih izreka relativno česta u latinskim kalendarima, te su uglavnom bile preuzete iz Biblije ili drugih teoloških djela.

S obzirom na ciljanu elitnu publiku latinskih kalendara, to je sasvim razumljivo. Vitezović se ipak odlučio na drugačiji izbor predložaka, te se u potrazi za izvorištima životnih mudrosti okrenuo samom narodu. Tradicionalne izreke, koje su prvotno generacijama kolale usmenim putem dok neke od njih u srednjem vijeku nisu bile zapisane, Vitezović je odlučio ovjekovječiti i u svojim kalendarima. Čak je i te izreke dodatno prilagodio koristeći poetičnu formu narodne poezije, osmerac i parnu rimu, kako bi čitateljima olakšao pamćenje izreka. Na samom kraju je, u skladu sa svojim modernizatorskim nastojanjima, narodnu mudrost dopunio elementima elitne, neostocističke filozofije, koristeći jednake tradicionalne jezične forme. Sam postupak integracije takvog sadržaja u skladu je s ranonovovjekovnim kulturnim praksama i potvrđuje tezu kako je elitna kultura redovito prodirala u pučku. Taj je prodor bio najjači upravo u razdoblju XVII. i XVIII. stoljeća.¹⁸⁴ Ovakve se prakse kulturnih transfera općenito povezuju s reformnokatoličkim strujanjima, što bi moglo objasniti razloge zašto su Vitezovićevi pokrovitelji bili upravo zagrebački biskupi.

Mudre izreke bile su sredstvo socijalne edukacije čijim je medijem bio najdostupniji i najjeftiniji oblik tiska. Tradicionalne narodne poslovice prenosile su znanja koja je Vitezović smatrao temeljem hrvatske narodne kulture. Najveći broj poslovice odnosio se na savjete o svakodnevnim aktivnostima, normativnim staleškim i profesionalnim ulogama, ali bilo je i izreka koje su reprezentirale predodžbe o različitim aspektima „drugosti“ (rodne, socijalne, profesionalne i generacijske predodžbe). Poslovice elitnog podrijetla namijenio je moralnom educiranju, fokusirajući se na izgradnju tjelesnog i duhovnog zdravlja i "kreposti" čitatelja. Činjenica da su poslovice iz kalendarske produkcije prodrle i u Vitezovićeva književna djela govori o njegovu nastojanju da mudre izreke učini dostupnima različitim slojevima čitatelja. Time bi bila omogućena moralna homogenizacija društva na tradicionalnim načelima i modernim znanjima, koja bi slijedila jezičnu koju je Vitezović nastojao provesti svojim pokušajima jezične standardizacije.

Posljednja važna sastavnica Vitezovićevih kalendara je povijesni prilog "Red i vrsta kraljeva Hrvatskih". Ovaj povijesni prikaz je ilustracija Vitezovićevog dugogodišnjeg rada na proučavanju hrvatske povijesti, pa se temelji na istom izvoru koji je Vitezović koristio u svojim latinskim djelima posebice djelu *Croatia rediviva*. Nesumnjivo je primarna uloga ovog

¹⁸⁴Burke, "Junaci, nitkovi i lude", 76.

teksta bila prezentirati čitateljima drevnost ilirskih, odnosno, dokazati da Hrvatsko Kraljevstvo na temelju povijesnoga prava mora dobiti područja oslobođena od osmanske vlasti nakon Bečkog rata. Istraživanje povijesti u potrazi za dokazima postojanja prava na teritorije i određenu zemlju bila je Vitezovićeve opsesija, a kalendari su kao "masovni medij" mogli njegove političke ideje proširiti na najširi krug čitatelja. Opet je, kako se čini, riječ o edukacijskoj ulozi teksta, fokusiranoj, ovaj put, na buđenje osjećaja pripadnosti i važnosti teritorijalnih posezanja koja u tom trenu imaju članovi hrvatskog plemstva. I u ovom slučaju je riječ o međusobnom prožimanju elitne i pučke kulture.

6. ZAKLJUČAK

Pavao Ritteru Vitezović je po povratku s njegova *Kavalierstoura* u Zagreb, preuzeo na sebe važnu dužnost nastavljanja nakratko prekinute tradicije izdavanja pučkih kalendara na hrvatskom jeziku. Vitezović je u to vrijeme na hrvatskom prostoru uživao glas književnika, pjesnika i povjesničara, a kao osoba plemenite krvi koja je iz prve ruke okusila moderna europska kulturna i socijalna kretanja te imala iskustva s književnim radom, činilo se kako je bio prava osoba za taj posao. Početak karijere autora pučkih kalendara nije usporila ni činjenica kako mu je nedostajala osnovna infrastruktura kako bi samostalno obavljao taj posao. Problem nedostatka infrastrukture Vitezović će riješiti krajem 1695. godine uz pomoć zalaganje svojih prijatelja, utjecajnih crkvenih i svjetovnih dužnosnika i vlastitih sredstava. Unatoč postojanju ranije tradicije pučkih kalendara na hrvatskom jeziku, Vitezović je svoje kalendare odlučio oblikovati prema modernim srednjoeuropskim kalendarima na latinskom jeziku s kojima se susretao. Upravo je detekcija i analiza kalendara koji su utjecali na njegovu produkciju jedan od najvažnijih ciljeva ovoga rada. Kalendari s kojima se Vitezović susretao u Wagensbergu kod Valvasora, te kasnije u Metropolitanskoj knjižnici zagrebačke biskupije, nesumnjivo su imali utjecaja na tijek razvoja Vitezovićeve produkcije. Utjecaj nekih od kalendara jasnije je vidljiv i prepoznatljiv, dok su drugi kalendari na Vitezovića mogli utjecati kao inspiracije za vlastite inovacije. U svakom slučaju, Vitezovićeva produkcija kalendara je u hrvatsku pučku kulturu unijela aspekte moderne europske elitne kulture zahvaljujući korištenju tiskanog medija. Čvrstih dokaza o popularnosti njegovih kalendara nemamo, s obzirom da oni nisu bili predmet rasprave u sačuvanim Vitezovićevim pismima, niti su sačuvani popisi pretplatnika koji bi nam mogli posvjedočiti o broju čitatelja. Jedini dokaz o popularnosti njegovih pučkih kalendara je činjenica da ih je Vitezović izdavao od 1690. do 1705. godine, te da je za sve to vrijeme uživao financijsku potporu hrvatskog plemstva, odnosno zagrebačkih biskupa. O popularnosti, kao i širokom čitateljstvu, svjedoči nam i pojava elemenata Vitezovićevih kalendara u djelima njegovih suvremenika, ali i u djelima hrvatske kulture koja će nastajati stoljećima nakon Vitezovićeve smrti.

Jedna od temeljnih hipoteza ovoga rada, kako je navedeno u uvodu, jest da Vitezovićeva kalendarska produkcija nije tek puka imitacija europske tradicije, već da je Vitezović tradicionalnu strukturu i sadržajne elemente europskih kalendara po potrebi prilagođavao svojim idejama. Detaljnom usporednom analizom strukture i grafičkih elemenata Vitezovićevih kalendara s odabranim primjercima istoga perioda iz Valvasorove biblioteke, ova se hipoteza pokazala ispravnom. Među Vitezovićevim kalendarima i njihovim

navodnim predlošcima ustanovljen je velik broj strukturnih sličnosti, ali i sličnosti u načinu grafičke obrade medija. Ipak, čini se kako je s vremenom Vitezović razvio vlastitu ideju kako svoje kalendare prilagoditi svojoj viziji. Posebice je to slučaj s kalendarima koji nastaju nakon 1695. godine kada Vitezović u potpunosti oprema svoju tiskaru u Zagrebu. Naime, sve do tada, sudeći prema primjerku iz 1692. godine, Vitezovićevi su kalendari bili rezultat imitacije starije tradicije na što ukazuju strukturalne sličnosti kalendarima koje možemo vidjeti u Valvasorovoj biblioteci (posebice se ovo odnosi na kalendare Georga Dettelbachera) i sadržajne sličnosti sa starim hrvatskim kalendarima (*Novi kalendarium* iz 1653. godine). Nakon 1695. godine pojavljuje se ipak veći odmak Vitezovićeve produkcije od tradicije i kalendara iz 1692. godine, koji je primjetan u strukturalnim prilagodbama kalendara. Kako postoji svojevrсна strukturna univerzalnost u cjelokupnoj europskoj kalendarskoj produkciji, Vitezović nije pretjerano odstupao od nje. Ipak, na temelju primjeraka s kojima se susretao, Vitezović je u svoje kalendare uklapao elemente koji su konciznije predstavljali njegovu viziju pučkog medija. Velika većina strukturnih promjena koje je Vitezović unio u svoje kalendare (korištenje samo jedne kalendarske stranice umjesto dvije, smanjenje broja stranica praktikuma itd.) bile su rezultat uštede novca i papira. Upravo su te prilagodbe Vitezovićeve kalendare učinile jedinstvenima na čitavom regionalnom prostoru. Te su promjene u konačnici vodile pojednostavljenju strukture elitnih kalendara i njihovoj prilagodbi široj publici nižeg društvenog statusa. Vitezović je tim strogo funkcionalnim promjenama modernizirao arhetip hrvatskog pučkog kalendara, kojeg predstavlja *Novi kalendarium* iz 1653. godine, upotpunjavajući ga modernim europskih grafičkim elementima i logičnom strukturalnom raspodjelom, zadržavajući pritom jednostavnost na koje je stanovništvo bilo naviknuto.

Druga hipoteza istaknuta u uvodu ovoga rada jest da su Vitezovićevi kalendari bili namijenjeni kao sredstvo širenja Vitezovićeve ideološke platforme, konciznije i detaljnije predstavljene u njegovim latinskim djelima. U tu svrhu velika je pozornost u radu posvećena analizi dvaju priloga, zbirke poslovice sadržanih u prilogu *Priricsnik* i teksta o hrvatskim (ilirskim) kraljevima, koji su kao inovativni elementi pučkih kalendara u najvećoj mjeri Vitezovićev originalni autorski proizvod. Većina ostalih tekstova u drugim priložima bili su tek prijevodi priručnika koje je Vitezović koristio. Poslovice u zbirci morale su biti odabrane iz različitih izvora, promijenjene i prilagođene, da bi se pronašle u konačnom verzijama kalendara, a Red i vrsta kraljeva bila je Vitezovićeva interpretacija izvora Ljetopisa popa Dukljanina. Oba priloga imaju nesumnjivo edukativnu ulogu i dok je uloga poslovice čitatelju

usaditi mješavinu tradicionalnih i modernih moralnih vrijednosti, svrha Reda i vrste kraljeva bila je informirati i educirati čitatelja o dugoj povijesti zemlje iz koje potječe. Oba priloga su se u proširenoj verziji nekoliko godina kasnije objavljeni u obliku zbirki poslovice ili povijesnih djela. Poslovice, odnosno *Priricsnik*, pojavljuju se u kalendarima nakon što je Vitezović u potpunosti opremio svoju tiskaru 1695. godine, dobivajući time punu slobodu u oblikovanju kalendara. Red i vrsta kraljeva započinje s kalendarom iz 1699. godine, što se podudara s vremenom kada se Vitezović aktivno uključuje u rješavanja pitanja raspodjele oslobođenih teritorija nakon habsburško-osmanskih ratova. U isto vrijeme on već intenzivno radi na djelu *Croatia rediviva* u kojem će predstaviti svoju ideološku „pankroatističku“ platformu. Kako je Ljetopis popa Dukljanina Vitezović koristio i u tom djelu, ne čudi da je interpretaciju toga izvora uključio i u pučki kalendar kojim je mogao privući širu publiku. Red i vrsta kraljeva nastavila se u nekom od idućih brojeva kalendara, no nažalost, oni nisu sačuvani. Ipak, sudeći prema Vitezovićevoj interpretaciji Ljetopisa možemo pretpostaviti kako mu je namjera bila ukazati čitateljstvu na legitimitet zahtjeva hrvatskog plemstva na oslobođene teritorije i to na temelju povijesnog prava i duge neprekinute loze hrvatskih (ilirskih) vladara koji su od najranijeg doba vladali ovim teritorijem.

Vitezovićeva uloga u stvaranju hrvatske kulturne baštine ranog novog vijeka bila je višestruka. Jedna od temeljnih odrednica njegove književne i tiskarske djelatnosti bilo je populariziranje i uvođenje modernih europskih kulturnih tekovina, odnosno, književnih žanrova i modernih medija u hrvatski kulturni prostor. Vitezovićeva djela na latinskom, koja smatramo dijelom elitne kulture, žanrovski su slijedila popularna srednjoeuropska djela. S obzirom na ciljano publiku, ta djela se nije moralo pretjerano prilagođavati kako bi ona bila razumljiva. S druge strane, tekstovi i prilozi koji su najčešće poticali iz izvora elitne kulture, a koji su korišteni u pučkim kalendarima, morali su proći svojevrsan proces prilagodbe da bi ih se učinilo jednostavnijim i razumljivim širim slojevima društva. Tekstovi su morali biti prevedeni na jezik koji bi bio razumljiv na širokom području Hrvatskog Kraljevstva. Kroz proces prilagodbe morale su proći čak i poslovice, od kojih su neke već bile na hrvatskom jeziku. Poslovice je Vitezović prilagođavao u procesu poetske stilizacije, prilikom kojeg ih je oblikovao u skladu s vlastitim viđenjem unificiranog hrvatskog jezika. Tekstovi astrološke tematike morali su biti pojednostavljeni i ispravno prevedeni kako bi njihovo značenje bilo svima razumljivo. Kako knjiga te tematike zasigurno nije bilo na hrvatskom jeziku, ti su tekstovi poticali iz djela elitne kulture, pisanih na latinskom jeziku. Mada su pripadnici elitne kulture kraja XVII. i početka XVIII. djela astrološke tematike smatrali tek zabavom, ona su

još uvijek u tom periodu smatrana vjerodostojnim znanjem u proučavanju svemira i svijeta oko nas. Pojedine grane astrologije, poput astrometeorologije, još su u ono vrijeme smatrane legitimnim načinima predviđanja događaja. Jednako tako, interes za te sadržaje uvelike je bio potaknut tada popularnom neostoicističkom filozofijom. U tom pogledu Vitezović je pisanjem i uređivanjem tih sadržaja preuzeo ulogu medijatora, odnosno posrednika koji je zahvaljujući svojem posebnom položaju u društvu mogao sadržaje elitne kulture predstaviti širim slojevima korištenjem pučkog medija. Unošenjem elitnih elemenata u pučki medij, Vitezovićeva najveća zasluga je što je, osim interkulturalnih transfera između suvremene europske i domaće kulture, potaknuo i intrakulturalne transfere u hrvatskom društvu krajem 17. i početkom 18. stoljeća.

7. SUMMARY

Pavao Ritter Vitezovich was a renowned writer and a historian in Croatian Kingdom during the late 17th and early 18th century. Upon finishing his *Kavalierstour*, enriched by firsthand knowledge of modern European cultural and social currents, Vitezovich returned to his native homeland and began his work as a writer and publisher. Among the works he published, Vitezovich was mostly known for his elite culture books and works, however those made up only a part of his entire body of work.

This paper deals with Vitezoviches production of popular culture media, more accurately vernacular calendars written and published in Croatian language. The main thesis of this paper deals with the structural and content related elements in Vitezoviches calendars in comparison with their European counterparts that influenced Vitezovich during his *Kavalierstour*. Though influenced by the central European calendars, Vitezovich adjusted the structural elements of his calendars in line with his idea of a perfect media. Second thesis deals with the fact that Vitezovich implanted elements of his „pan Croat“ ideological platform mixed with ideas of elite European culture in his calendars in order to spread his ideas among more numerous readership. This paper is heavily based on the ideas of modern media studies popularized by Marshall McLuhan and the social history of media theory developed by Peter Burke and Assa Briggs. Methodologically, Vitezoviches calendars were analyzed on several levels. First and foremost, they were analyzed on a structural level in comparison with several other central European representatives of the same media found in the library of Janez Vajkard Valvasor. After that the calendars were analyzed on a intertextual level (alongside the aforementioned central European calendars and other works that were associated with Vitezovich) in order to establish connections between them.

8. POPIS IZVORA I LITERATURE

Neobjavljeni izvori

1. "Calendarium Typographie Tyrniavensis ad annum 1676..."1676. Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 9536-8°
2. "Calendarium olim Tyrnaviense, nunc Viennense, ad annum ... 1679."1679. Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 11958-8°
3. "Calendarium pro anno 1685... Dissertatio optico phisico-mathematica..." 1685. Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 11944-8°
4. "Kalendarium Gregorianum Perpetuum. Cum privilegio Summi Ponficis, Senatus Veneti et aliorum Principum,..."1582. Biblioteka Metropolitana. Valvasorova zbirka. M 4962-16°
5. Slična verzija gore navedenog kalendara tiskana u drugoj tiskari može se pronaći u digitalnom obliku na slijedećem linku:<https://archive.org/details/kalendariumgreg00unkngoo> (posljednji put posjećeno 10.08.2015)
6. "Novi kalendarim od Christvssevoga poroda rachunaussi na leto 1653. ..."1653. Nacionalna sveučilišna knjižnica. Zbirka rukopisa i starih knjiga. RIID-16°-85
7. Dettelbacher Georgii. "Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher". 1674.,1677. Biblioteka Metropolitana, Valvasorova zbirka. M 9536-8°
8. Dettelbacher Georgii. "Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher". 1679. Biblioteka Metropolitana, Valvasorova zbirka. M 11958-8°
9. Dettelbacher Georgii. "Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher". 1682.. Biblioteka Metropolitana, Valvasorova zbirka. M 11944-8°
10. Dettelbacher Georgii. "Diarium astrologicum, seu Rationes ex astris pes dies singulos Clagenfurti, Typis ac impensis Georgii Dettelbacher". 1683. Biblioteka Metropolitana, Valvasorova zbirka. M9392-8°
11. Vitezović Pavao Ritter. "Indigetes Illyricani sive Vitae sanctorum Illyrici" Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa. R-3456
12. Vitezović Pavao Ritter. "Priricsnik aliti razliko mudroszti cvitje/ spravleno po Pav. Vitezovichu". 1703. Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa. RIID-16°-12

13. Vitezović Pavao Ritter. "Zoroast hervacki aliti MeszecsNIK i dnevnik goszpodsZki i goszpodarszki: na vse godische kojese pise od porojenja Goszpod[i]na nassega ... : k' poludanyu Okicskomu ztub 46 pomnyivo zracsunan". Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa. RIID-8°-200/ 1692., 1698., 1699., 1705.

Objavljeni izvori

1. fra Emerik Pavić. *Flos Medicinae: Cvit Likarije*. ur. HrvatIn Gabrijel Jurišić. Split: Zbornik "Kačić", 1980.
2. Rattkay Juraj. *Spomen na kraljeve i banove*. Zagreb: Digitalni tisak, 2001.
3. *Ljetopis popa Dukljanina*. ur. Jaroslav Šidak Zagreb: Matica hrvatska, 1950.
4. Vitezović Pavao Ritter. *Oživljena Hrvatska*. Prev. Zrinka Blažević. Zagreb: Latina et Graeca, 1997.
5. Justus Lipsius- De Constantia.
<http://people.wku.edu/jan.garrett/lipsius1.htm> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)
6. Justus Lipsius, De Constantia Libri Duo.
<http://people.wku.edu/jan.garrett/lipsius2.htm> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

Monografije

1. McLuhan Marshall. *Razumijevanje medija*. Zagreb: Golden Marketing- Tehnička knjiga, 2008.
2. Briggs Asa, Burke Peter. *Socijalna povijest medija*. Zagreb: Naklada Pelago, 2011.
3. Klaić Vjekoslav. *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*. Zagreb: Matica hrvatska, 1914.
4. Stipčević Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 2, Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
5. Kress Gunther, Leeuwen Theo van. "Front Page Analysis of Newspaper Layout" u *Approaches to Media Discourse* ur. Bell Allan, Garret Peter. Malden: Blackwell Publishers, 2000.
6. Oestrich Gerhard. *Neostoicism and the Early Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
7. Reske Christoph. *Die Buchdrucker des 16. Und 17. Jarhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden: Otto Harrossowitz GmbH & Co., 2007.

8. Kekez Josip. *Poslovicem zagonetke i govorni oblici*. Zagreb: Matica hrvatska, 1996.
9. Blažević Zrinka. *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*. Zagreb: Barbat, 2002.
10. Burke Peter. *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.

Znanstveni članci

1. Dukat Vladoje. "Iz povijesti hrvatskoga kalendara" u *Narodna starina* vol.2 No. 4 Studeni 1923. Str. 15-38
2. Buljan-Klaić Marijana. "Hrvatski kalendari Pavla Rittera Vitezovića". u *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol.21 No.1 Travanj 1995. Str. 181-192
3. Đurić Aleksandra. "Pet minuta do ponoći: studija o međuovisnosti vremena, okoliša i ljudi u ranom novom vijeku na prostoru između Mure i Drave", u *Ekonomska i Ekohistorija*, vol. IX. No. 9. Str. 5-15
4. Blažević Zrinka. "Kulturni posrednici i kulturni transferi u ranom novom vijeku – Janez Vajkard Valvasor i Pavao Ritter Vitezović" u *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014. 279-299.
5. Schneider Artur. "Posmrtna ostavština Pavla Rittera Viteozovića" u *Vjesnik kraljevskog zemaljskog arhiva*, god. 4 (1904). 122-126.
6. Moguš Milan. „Napomene o Vitezovićevu jeziku“ u *Senjski zbornik*. Vol. 15. No. 1 (1988): 161-168.
7. Blažević Zrinka. "Primjerak Vitezovićeva djela Oživljena Hrvatska iz ostavštine grofa L.F. Marsiglija" u *Senjski zbornik* br. 26. (1999),179-228.
8. Herbst Klaus-Dieter. "*Der Schreibkalender der Frühen Neuzeit – eine noch wenig genutzte Quelle für die Astronomiegeschichtsschreibung*" u *Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät der Wissenschaften zu Berlin* 103(2009), 31–48.

Neobjavljeni znanstveni radovi

1. Simpson Catherine Anna. 1991. "*Pavao Ritter Vitezović: Defining national identity in the baroque age*". Doktorska disertacija. The School of Slavonic and East European Studies, The University of London.

Katalozi

1. Magić Vladimir. *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasora*. Ljubljana, Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ; Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1995.
2. Kosić Ivan. *Pavao Ritter Vitezović u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu : u povodu 300. obljetnice smrti*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2013.

Rječnici

1. Divković Mirko. *Latinsko-hrvatski rječnik*. Bjelovar: Linija d.o.o., 2006.
2. Belostenec Ivan. *Gazophylacium : seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium : selectoribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum : item plurimis auctorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate Illyrico delicatis illustratum. Knj. 1*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: Mladost, 1972.
3. Belostenec Ivan. *Gazophylacium : seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium : selectoribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum : item plurimis auctorum in hoc opere adductorum sententiis idiomate Illyrico delicatis illustratum. Knj. 2*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: Mladost, 1973.

Internet

1. Definicija epigrama
<http://www.hrleksikon.info/definicija/epigram.html>(posljednji put posjećeno 10.08.2015.)
2. O reformi kalendara na stranici New Advent
<http://www.newadvent.org/cathen/03168a.htm>(posljednji put posjećeno 10.08.2015.)
3. O papi Grguru XIII. na stranici New Advent
<http://www.newadvent.org/cathen/07001b.htm>(posljednji put posjećeno 10.08.2015.)
4. Službena stranica sveučilišta u Trnavi i njegovoj povijesti
<http://www.truni.sk/en/history-and-mission> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)
5. Članak internet enciklopedije i Andrei Argoliju
<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2830900149.html> (posljednji put posjećeno 10.08.2015.)

6. Kratki članak o Kepleru i astrometeorologiji
<http://www.hps.cam.ac.uk/starry/keplerweather.html>(posljednji put posjećeno 10.08.2015.)
7. Galileo Project profil Andreje Argolija
<http://galileo.rice.edu/Catalog/NewFiles/argoli.html>(posljednji put posjećeno 10.08.2015.)